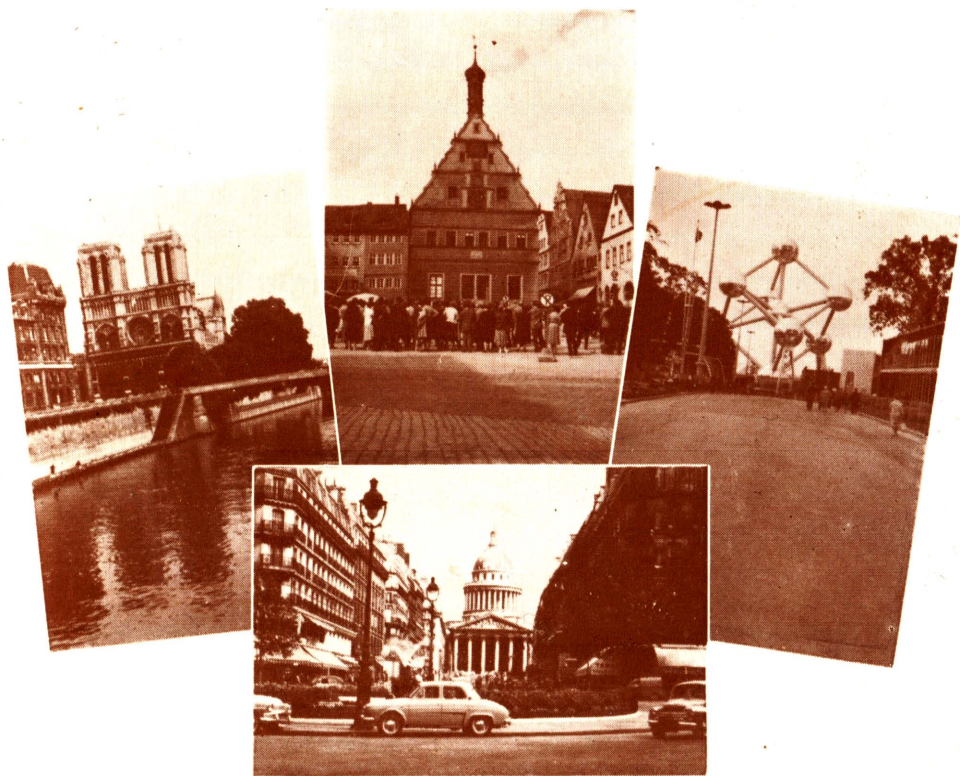

ОЛЬГА ВОЙЦЕНКО

Інший світ - інші дні

З ПОДОРОЖНЬОГО НОТАТНИКА

diasporiana.org.ua

OLHA WOYCENKO

**FROM A
TRAVELLER'S NOTEBOOK**

WESTERN EUROPE — 1958

Printed and published by
TRIDENT PRESS LTD.

Winnipeg

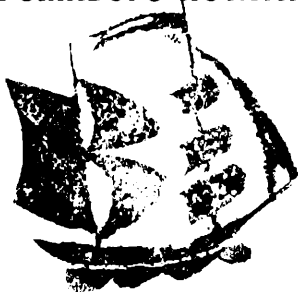
1959

Manitoba

ОЛЬГА ВОЙЦЕНКО

Інший світ —
інші дні

З ПОДОРОЖНЬОГО НОТАТНИКА — 1958

Накладом і друком
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ТРИЗУБ

Вінніпер

1959

Манітоба

Матеріал до цієї книжки був друкований в формі репортажів на сторінках "Українського Голосу" в Вінніпегу, чч. 37—52, 1958 й чч. 1—30, 1959. З технічних причин в передруку залишено в більшості випадків правописні й мовні особливості цього часопису.

Світлинки, що ними прикрашена книжка, зроблені авторкою в часі по-дорожі, з винятком корабельних, що їх випозичила авторці Компанія Кюнард.

"FROM A TRAVELLER'S NOTEBOOK" is an account of the author's experiences during her tour of Western Europe in the late summer and fall of 1958. First published in serial form in the weekly newspaper the "Ukrainian Voice", it was warmly received by the readers of the paper here and abroad.

Mrs. O. Woycenko sailed from Montreal on the R.M.S. "Ivernia" (Cunard Line) on August 15, 1958. She visited France (see pp. 25—68), Belgium (pp. 69—86), Holland (pp. 87—96), West Germany (pp. 97—160), Austria (pp. 161—186), Switzerland (pp. 187—194), and England (pp. 195—201) returning home on R.M.S. "Queen Mary" via New York, November 16th.

Although it was primarily a holiday trip, nevertheless, the author had three specific objectives:

- (1) to study the cultural treasures of the Old World housed in Museums, Art Galleries, Libraries and elsewhere;
- (2) to get first hand knowledge of life in present-day Europe;
- (3) to visit prominent people of Ukrainian origin who as political émigrés, live to-day in Western Europe, mostly in France and West Germany, being victims of both World Wars and communist aggression in Eastern Europe.

The objectives of the author's trip fully materialized. Her contacts and interviews with outstanding personalities (e.g. Prof. O. Shulhyn of Paris, Mr. M. Liwytskyj, Prof. P. Zajcew and sculptor H. Kruk of Munich, or Dr. B. Bilynkevych of Dusseldorf, Maria Dolnycka of Vienna, and

many others) enriched her experiences and made her trip most rewarding. She highlights their contributions in the field of scholarship, fine arts, literature, as well as the social and political life of the Ukrainians in diaspora.

Several refugee camps and settlements in Germany were also visited.

This book is not only an interesting and important document of time, but it also reflects the author's freshness of perception, her personal touch of warmth, sympathy and understanding.

The Publishers.

I

HA OKEAHI

1.

МОНТРЕАЛ — ВОРОТА В ШИРОКИЙ СВІТ

*Та нам, яким простір і синь надто в серці жартить,
І назви далеких країн ятрянь безустанну уяву.
Завжди розкриті шляхи:
південь, північ, захід і схід —*

Св. Гординський.

Монреал — канадійська метрополія, а одночасно ворота в широкі й далекі світи. Нарешті прийшов день мого відпливу до Європи — день, на який я чекала не тижні, не місяці, а роки. Врешті починають реалізуватися мої давні пляни. Був гарний, теплий, соняшний день. Поснідала я ще в готелі, поплатила рахунки, замовила таксівку й рушила до пристані, де вже чекав на мене корабель „Ivernia”, яким я мала відбутися цю подорож океаном.

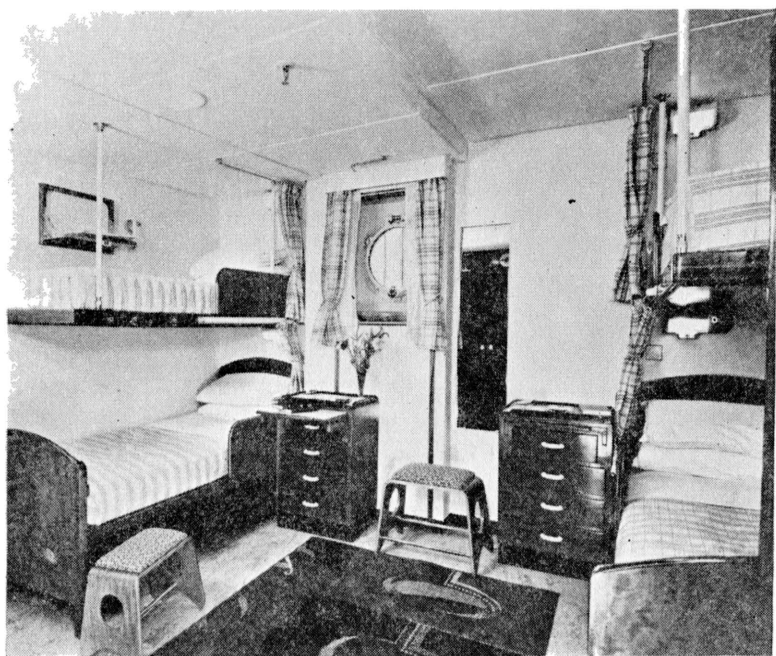
Сама пристань, полагодження формальностей, декларація апаратів перед митними урядовцями — все це було для мене незнане й чуже. Це був вступ до того, що ждало мене весь час мого подорожування, а саме безупинне виповнювання формулярів і показування паспорту, де треба й — так часом здавалось — де не треба. Але без найменших труднощів все це я полагодила й от вперше вступила я на місток, щоб увійти в корабель. І ось я на палубі (deck). На палубі роїлось від корабельної прислуги, гостей, пасажирів. До мене приступив ввічливий стюард (обслуговувач пасажирів на кораблі) й запитав про число моєї кабіни; коли я відповіла deck A 75, він дав директиви, як знайти її. Там вже заопікувався мною стюард, який обслуговував пасажирів в тій частині корабля, де була моя кабіна. Молодий, симпатичний стюард подав мені всі інформації, які мені були потрібні, представив мені стюардесу і заявив мені, що вони завжди бу-

дуть готові для всяких услуг. Це мене запевнило, що я в добрих руках. Моя кабіна була в дуже гарнім положенню з відкритим віконцем на море. Місце в ній було на чотирьох, але тому, що на кораблі було на половину менше пасажирів, як звичайно буває, я мала цілу кабіну для себе.

Як і більшість всіх інших кораблів, наш був поділений на дві кляси, менша передня частина корабля становила першу клясу, а друга обширніша частина належала туристичній клясі (тому, що більшість пасажирів їде нею). Обидві кляси люксово вивінувані. Це просто чудові апартаменти з вигодами, про які можна тільки мріяти. Так і моя кабіна уладжена з великим смаком і комфортом. Вигідні ліжка, дві умивальні, зеркала, шафи на одяги, килим на підлозі, продувальні апарати, багато світла, дзвінки на прислугу, словом — кабіна, як кімната в першокласній готелі. А все це вдержане в найбільшій порядку й чистоті. Ще перед відпливом я з цікавістю оглянула деякі частини корабля. Увійшовши у велику залю, я завважила чергу людей, що вибирали собі білети на місця при столі. Виявилось, що управа корабля не назначує згорі місця при столі, але залишає це для вибору самих пасажирів. Мій стіл мав число 35. І я на це дістала окремий білет; його пізніше при першому обіді я зобов'язана була передати столовому стюардові, який мене обслуговував. Полагодивши цю формальність, я почала ходити й розглядатись по палубі корабля. Раптом я почувла алярм для гостей на кораблі й заклик через голосник, щоб вони прощались і виходили, бо наближається час відпливу. Знову людська хвиля почала виливатися на набережну. Почали відв'язувати перший місток і я схопила одну світлинку з цього моменту. Крім цього я взяла кілька знімок з корабля *Sarinthia*, що стояв у сусідній пристані і мав відпливати трошки пізніше теж до Європи.

Дуже цікаво для мене було побачити два мініатюрні кораблики, що підплили під наш корабель, перекинули линви й були готові до витягання нашого корабля з доку. Вони ждали на знак. Нагло прозвучав гудок нашого ко-

рабля, йому відповіли обидва кораблики тим самим і почався відчал від берега. Спочатку непомітно, а дедалі, що раз швидше, корабель почав виїздити на середину ріки Св. Лаврентія. Зацокали востаннє фотоапарати, замаяли хусточки, простяглися в прощанні руки, а декому заблистіли сльози. Перший крок в далеку дорогу зроблено. Подорож ставала дійсністю. Здавалось, що береги почали рухатись, а ми стоїмо на місці. Панорама Монреалу почала мінятись, як у калейдоскопі. Ми проїхали попід великий міст нижче Монреалу й було помітно, що корабель набирає нормальної швидкості. Прощай, метрополіє Канади — місто, над яким височиться хрест. Як приємно й легко стає на душі, що під знаком хреста кожний корабель ставить свої перші кроки в далеку незнану путь... Ми оглядали ще якийсь час береги, я зробила ще кілька світлин і поволі почалась звичайна корабельна рутинна.

Моя кабіна

2.

R.M.S. "IVERNIA"**Образки з життя на кораблі**

Кожний з пасажирів дістав від свого стюарда синій формуляр, який треба було виповнити ще того самого дня й віддати до канцелярії корабля, або в так званий Purser's office. В ньому ми муіли подати всі дані про себе, число паспорту, рік народження, звання, ціль подорожі і т. п.

Від мого стюарда я довідалась, що чверть до дванадцятої буде пробний алярм і тоді кожний пасажир муіть одягнути рятунковий пояс, що знаходиться на ліжку в кожного з нас. З ним ми мали вийти на призначене місце на палубі. Число мого місця було три. Тому, що вже зближався час, я надягнула пояс і завязала його навколо стану при допомі стюардеси. Вийшовши з своєї кабіни на коридор, я побачила багато інших жінок, чоловіків і дітей, які прямували до тої самої частини корабля, що я. Навіть одне немовлятко (не більше, як дев'ятимісячна дитинка) було на руках своєї матері, одягнене в маленький, відповідний до своєї величини поясок. Дитинка в поясі виглядала як окрилене янголятко, але не звикла до такої „забави", почала плакати.

Коли ми всі були на визначених частинах палуби, загула сирена і нас почали ставити в ряди й провіряти завязку. Декому поправляли, після цього роздався голос через голосники одного з корабельних офіцерів, що промовив до нас в імені капітана корабля. Було це коротке, але точне пояснення, чому вони уважають за відповідне зробити таку пробу і що на випадок небезпеки, треба зберігати спокій: де б ми не знаходилися, ми маємо спо-

кійно спішити до своїх кабіні, одягнути свій пояс і вийти на призначене місце на палубі. Те саме було ще раз повторене французькою мовою і так закінчилась наша перша муштра.

До обіду ще залишилась майже година часу й я провела цей час на дальшому огляданню корабля. Я звернула увагу на прекрасну забавову й відпочинкову залю, так звану Amber Lounge. Тут м'які фотелі, крісла, столики. На столиках живі квіти у вазах, килими на підлозі, на вікнах занавіси — все в гармонійно дібраних кольорах. Ця зала служить кільком цілям. В день там можна відпочивати, дрімати, читати, чи писати; по обіді тут приграє оркестра, відбуваються концерти. І тут кожного дня в четвертій год. по обіді при акомпаніаменті оркестри подають пообідній чай. Ввечері з середини залі висувають крісла й

Amber Lounge

столики, звивають і виносять килими й при грі оркестри відбуваються танці. Одні танцюють (старші й молодші), другі сидять по боках при столиках і попивають вино, чи інші напитки, що їх можна дістати, а ще інші тільки сидять і обсервують все, що діється.

Поруч цієї залі є ще кілька менших заль, одні для курців, другі для напитоків, а далі є для гри в карти, а дуже утульні кімнати для писання чи читання, де я й пишу ці рядки. Є ще дві малі відпочинкові залі, які називають „огородовими” кімнатами, бо в них маса прерізних вазонків. З всіх цих заль видно з вікон море й дуже приємно час від часу перервати писання чи читання й глянути на цю вічно змінливу стихію. Часом вона притягає на довго мій зір і чарує своїми контрастами: ніби один безмежний одноманітний простір, а проте вічнотинливий, живий. Одна хвиля гонить за другою, шумує, піниться, кожної хвилини міняє форму, розливається, зникає, дає почин іншій хвилі й так без кінця, без перестанку. Це для мене нове, свіже, невідоме досі, й я почуваюся добре...

Мої роздумування перериває гонг. Це кличуть на обід, перша година. З всіх кабін, коридорів, палуб чи заль входять пасажири й прямують до їдальні. Корабель похитує й деякі держаться поруччя на сходах, а деяких піддержують джентелмени, (якщо такі трапляються). Два молоді, вродливі, вічно-усміхнені, вишукано-чемні головні стюарди стоять при вході до їдальні і вітають кожного зокрема й для кожного мають добре слово привіту: тому про погоду, тій про гарний вигляд, іншому про спокійне море, а ще іншим про меню на кожний день. Всі вдоволені й веселі сідають до своїх столів. Сама їдальня, щось надзвичайне. Вхід до неї через широкі скляні двері, сама вона прекрасно удекорована, заставлена більшими й меншими столиками, вони накриті сніжнобілими скатертями. на столиках блискуче срібло, доброякісна порцеляна й кристалеві вази з живими квітами.

При вході великий стіл заставлений найбільш вишуканими стравами. Як ми пізніше довідались, це був стіл

обильности й кулінарного мистецтва, виставлений на привітання гостей. Обслуга дуже чемна й її дуже багато; було дуже приємне перше враження, коли ця хмара стюардів в білих морських одягах чекали при столах своїх перших гостей. Після того, як пасажери сіли за столи, вони підходили до нас і подавали карти страв. Чого там не було! Для естетів кулінарного мистецтва тут може бути справжній рай на землі (чи краще на морі).

Interpreter — Deutsch, Polski . . . Український

Центр адміністративного апарату й життя на кораблі це канцелярія, або так званий Purser's office. Тут є все найпотрібніше: паспортне бюро, банк виміни валюти, подорожнє посередництво, де можна купити білети на поїзд і зарезервувати місце на них, тут є бюро загублених і знайдених речей і т. д. Взагалі, коли кому з пасажирів потрібні якісь інформації, поради, чи поміч, він звертається туди і звичайно їх одержує. Найвигідніше для пасажирів те, що тут можна здепонувати гроші, чеки, білети й дорогоцінності, щоб їх не носити з собою весь час. Для цього подають окремий конверт, в який кожний самостійно вкладає свій депозит і заклеює в приявності одного з урядників; тоді цей наклеює число й дає Вам до підпису. Для мене це було надзвичайно вигідно. Всі свої подорожні грошові чеки, білети, які я мала на їзду в деяких країнах Європи, та інші важні документи я здала на схов до каси в канцелярії Purser-a.

Для тих, що не володіють англійською чи французькою мовами, є при цій самій канцелярії перекладач. Хоч я не потребувала його помочі, то він для мене був найцікавішою особою, не тільки тому, що знав дев'ять мов, але тому, що це був . . . єдиний українець серед залюги корабля. В розмові з ним, я довідалась багато цікавих речей. Насамперед його незвичайна кар'єра: родом із Волині, він виховувався в Празі й знав майже всю професуру моджанської гімназії та У. В. У.: проф. Л. Білецького, Дольницького, Паливоду, Рудницького, Шляхтиченка й

інших. З самого початку переїзду на нову еміграцію він служив як перекладач для американської армії, а пізніше перейшов на службу в Кюнардівій Корабельній Компанії. Тепер Іван Волошин їздить собі з одного берега Атлантики на другий, й допомагає не одному пасажирові із Німеччини, Італії, Югославії, Чехії, Польщі і самозрозуміло з України. Ми дуже часто стрічались з п. Волошином і він зробив на мене дуже симпатичне враження своєю чемністю, здержаністю й услужливістю. Пишучи ці рядки, я мала деякі труднощі з корабельними термінами й п. Волошин став мені в пригоді, випозичивши мені свій „англо-український словник” Подвезька, яким я користувалася весь час мого побуту на кораблі. Ще ніколи я не мала такої лекції української мови, як на кораблі! Пан Волошин одягнений як всі інші офіцери в корабельну уніформу, одначе відрізняється від усіх щитиком на лівому рамені з написом “Interpreter — Deutsch, Polski, Cesky, Italiano, Русский, Srpsky, Український”.

Бібліотека й корабельна газета

Центр духового й інтелектуального життя на кораблі — бібліотека. Я була дещо здивована, коли увійшла перший раз в бібліотечну кімнату й застала там справжній натовп людей. Одні читали чи переглядали газети й журнали, що були розкладені на столі посередині кімнати; другі заглядали в енциклопедію чи інші довідкові книжки у відділі „reference”, ще інші товпились коло шаф із белетристикою та іншою легшою літературою, а деякі студювали один-єдиний каталог книжок, поспішаючи, щоб його подати іншим. Дехто сидів за бічним столиком і робив нотатки. Були врешті й такі, що побачивши стільки людей у розмірно малій кімнаті, виходили з неї й дожидали хвилини, коли стане рідше в кімнаті. Я найбільш співчувала бібліотечному стюардові, який не тільки мусів обслужити всю цю публіку, позаписувати випозичені книжки, давати інформації про літера-

туру „на руках”, але мусів бути поштарем, продавати поштові марки, приймати листи і т. д. Тільки в ранішніх годинах бібліотека не була така переповнена. Декілька пасажирів і ті тільки повертали за свіжим числом корабельної газети „Ocean Times”. І тут треба з приємністю відмітити, що управа корабля видає кожного дня свіже число згаданої газети, в якій подає в дуже сконденсованій формі найновіші вістки про події в світі. Вагу такої газети зрозуміє кожний, хто опиниться серед океану зовсім відрубаний від світу. Є це єдиний звязок з континентами й нічого дивного, що „Ocean Times” має багато читачів між корабельною публікою: газета „розходитьсь” до останнього числа (а може й теж тому, що за неї не треба нічого платити). Здавалося б, що різноманітне життя на кораблі, а теж і велич океану притягатиме більше уваги подорожніх, як книжки. Тимчасом я ствердила відрадний факт, що люди читають, бо можна було завжди бачити їх з книжкою, чи то у відпочинкових залах, чи на лежаках на палубі, чи врешті в кабінах. Наприкінці завважу, що коли йде про мови, то найбільше книжок є в англійській, менше в французькій, а тільки декілька в німецькій. Українських книжок (хіба крім вже згаданого словника пана Волошина) я не знайшла. Виходить, що українці мусять возити з собою свою власну літературу. . .

До центрів духового життя, чи краще до розваг, можна ще зачислити театральну залю. Як і всі інші залі корабля, вона прекрасно улаштована, має сцену, фортепіан, вигідні крісла і т. д. Кожного пополудня тут дають концерти клясичної музики, а вечорами висвітлюють цікаві фільми, здебільша британської продукції. Я з приємністю відвідувала всі фільми, бо у Вінніпегу звичайно не стає на це часу. Для тих, що були б зацікавлені цінами вступу, розкрию тайну, що вступ на всі концерти, фільми й імпрези є безплатний. Єдині місця на кораблі, де треба мати з собою гроші, це бар і корабельна крамниця. Здавалося б, що й в одному й в другому випадку не треба ніяких пояснень, бо кожен знає такі підприємства. Тимчасом тут

треба зробити одну заввагу, яка торкається цін. І всі на-
питки і всі речі в крамниці вільні від митних і податкових
оплат і тим самим їхні ціни на половину дешевші. Отак
наприклад, цигаретки, які в Канаді коштують 35 центів
пачка, тут можна купити за 17 центів. Такі приблизно й
ціни на інші матеріяли. Наприклад Кодак фільма на 30
відсотків нижча, як в Канаді. Напитки в барі половина тої
ціни, до якої ми звикли. Крім того продають речі з різних
країн Європи й все багато дешевше, як вдома.

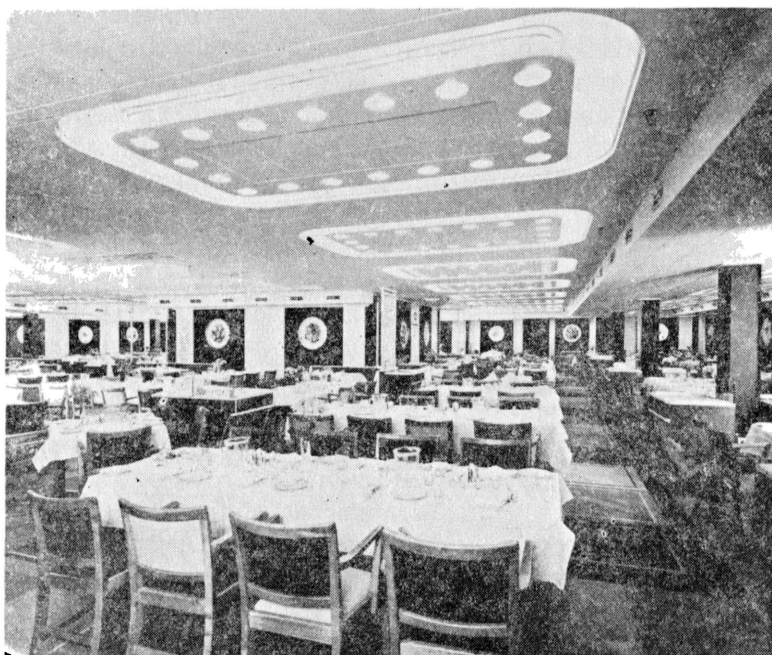
Гри, забави й інші розваги

Варто згадати ще дитячу кімнату на кораблі, так
звану „Nursery”. Вона всеціло призначена для немовлят
і менших дітей. Дві норси обслуговують цю кімнату і
доглядають їх. Ввесь день проходять тут дитячі гри, за-
бави, співи, танці і відповідні для дітей фільми — все для
розваги так, що діти не мають часу нудитися, а матері
цих дітей мають відпочинок в день і можуть присвятити
час на свої справи чи розваги. Кімната дуже гарно устат-
кована прерізними забавками, стіни розмальовані малюн-
ками, які цікавлять дітей, а в одній стіні вбудовані табли-
ці, на яких діти пробують малювати звірят, рослини, пред-
мети та речі, якими цікавиться дитяча уява. Тут напевно
пані Антонович мала б поле для своїх лекцій малювання
й рисування.

На окрему згадку заслуговують палуби (decks), яких
є кілька поверхів навколо корабля, хоч найбільш просто-
ру в кінцевій його частині. При соняшній й теплій погоді
тут подорожні проводять більшу частину дня. Один по-
верх заставлений лежачками, які треба замовляти з поча-
тку їзди в палубного стюарда за ціну около \$3.00. Замов-
ляючи лежак, кожний має право вибрати собі місце й во-
но залишається зарезервоване на ввесь час подорожі. Тут
дуже приємно перебувати в соняшні дні, але теж як холод,
тому, що в таких днях приносять грубі вовняні коци й
услужливий, симпатичний стюард завиває подорожніх в

них. Кожного ранку в год. 11-й сюди приносять в горнятках гарячий бульйон, що завжди дуже смакує. До нього подають ще сухарики (soda biscuits).

Лежаки спрятують коло 6-ої год. вечора з різних причин і тоді можна проходжуватися по цьому поверсі. Інші палуби призначені для різних корабельних ігор, як наприклад — Shuffleboard, Deck Tennis and Deck Quoits — як також столовий теніс — Table Tennis і завжди можна бачити молодих і старших, що завзято рухаються при одному чи другому спорті. Мені самій було приємно й цікаво брати участь в деяких із цих ігор, наприклад в столовому, чи в палубному тенісі. Це дуже сприяє для руханки тіла, апетиту і доброго самопочуття. Рухатись на свіжому повітрі, глибоко вдихати чистий морський воздух було для мене новістю і це мене надзвичайно відсвіжувало.

Їдальня

Палуби помітно пустіють увечері. Тільки в гарні місячні ночі під пошум хвиль тут і там романтичні пари знаходять себе . . . І коли я одного вечора, проходячи по палубі, нехотючи напуталась на одну з таких пар, то мимоволі вирвалось вибачення з моїх уст. Опісля я довго думала за що я властиво вибачалась. І щойно пізно вночі я усвідомила собі, що моє „Pardon me!” було з одної сторони вибаченням за перешкодження молодій парі, а з другої сторони хіба вибаченням, що я сама проходжуюсь по цій палубі романтичних пар.

Як я вже перед тим згадала, кожного вечора відбуваються танці в головній розваговій залі. Вони досить одноманітні за винятком вечора призначеного на конкуренцію фантазійного одягу, або по-нашому маскараду (Fancy Dress Parade). Вже заздалегідь кілька днів наперед оголошують цю імпрезу і охочі пасажери приготівляють різні карнавалові одяги та зголошують їх назви управі корабля. Коли приходить цей вечір, появляється сам капітан корабля й майже всі пасажери як глядачі. Учасники паради збираються в одній бічній кімнаті, дістають порядкові числа й один із аранжерів викликає кожне число, називаючи його ім'я й одяг — креацію, оголошуючи при цьому, що він репрезентує. Викликана особа, чи пара виходить із бічної кімнати, стає перед журі на чолі з капітаном, а опісля проходить по естраді між публікою. Реакція й оплески публіки допомагають членам журі рішити перші три нагороди. В нашій параді першу нагороду здобула пара, що представляла африканського лікаря-знахора. Друга нагорода припала жінці-індіянки з дитиною, а третю признали „Королеві Фарукові” з одною з його „дам”. Крім цього було кілька менших відзначень за цікавіші виступи. Треба признати, що публіка дуже живо сприймала всі одяги і учасники конкурсу мали повне вдоволення за свою інвенцію.

Передостанній день на кораблі, це властиво прощальний день. Завтра вже починається пакування, вивантажування і взагалі нервозна атмосфера й тому управа

корабля улаштовує святковий обід в спеціально для цієї цілі прикрашеній їдальні з надзвичайно багатим меню. Всі дістають для одягнення кольорові шапочки і бальончики. Піднесена атмосфера, веселість, голосні розмови, вино — все це свідчить про те, що кінчиться безжурний й відпочинковий тиждень серед океану і наближаються європейські береги.

В той же день мають своє свято й діти. Їм улаштували окреме чайне прийняття (tea-party) в їдальні першої класи корабля. Я зацікавлена цим, пішла туди, щоб побачити, як діти забавляються. Діти сиділи за столиками, кожне в смішному капелюшкові, з бальончиками чи свиставками в руках, заїдали що кому подобалось без уваги на те, що наприклад морожене повинно слідувати після соліднішої страви, а не навпаки. Діти, як всюди діти, мають свої уподобання й здається найприємніше для них було те, що батьки не втручались до їхньої „парті” прямо тому, що їх туди не пускали. Ввесь час пригравала дітям оркестра різні дитячі мелодії.

Наближаємося до берегів Європи

Прийшов сьомий день їзди — останній день на кораблі. Нікому не хочеться вірити, що так непомітно пройшов вже цілий тиждень подорожі. Від самого ранку відчувається захитану рутину дня. Люди пакуються, вивантажують формулярі для вивантажування, час від часу голосник заповідає розпорядження управи корабля й остаточно стюарди зносять увесь багаж на долішню палубу, звідкіля вивантажуватимуть його на беріг. Через супротивний вітер наш корабель спізнений кілька годин. Прощаємось з нашими стюардами й кожному з них, що нас обслуговував, вручаємо конверт з датком (звичайно в висоті одного фунта). Прощаємось теж із нашими знайомими, яких ми пізнали в часі подорожі: гуд-бай! — о-ревуар! — ауф-відерзеген! — а моєму землякові Волошинові: „до побачення!” на Квін Мері в листопаді.

В часі обіду роздали кожному пасажирові друковані інструкції висідання на беріг. Ми довідались, що в сьомій годині французькі іміграційні урядовці будуть провірювати паспорти ще таки на кораблі — що і сталося. Кожний із пасажирів дістав від пурсера свій депозит і картку висідання. Без неї не можна вийти з корабля. Так само кожний одержав резервацію на місце в корабельному поїзді, що на нас ждав в порті Le Havre і мав завезти до Парижу. Вся процедура з митом, це тільки формальність. Як виявилось французькі урядовці дуже великодушні й чемні супроти жінок. Цікаво, що на інструкції висідання було зазначено, що до Франції можна привезти скільки хочете валюти, але вивезти можна тільки 20,000 (двадцять тисяч) франків — цебто на наші гроші \$50.00 (п'ятдесят доларів).

Тому, що ми в сьомій годині мали висідати з корабля, прискішено з вечерею і замість, як звичайно в сьомій годині, ми вечеряли годину скоріше. Навіть в цьому деталі управа корабля виявила зрозуміння й добру волю, бо не завжди це буває на інших кораблях.

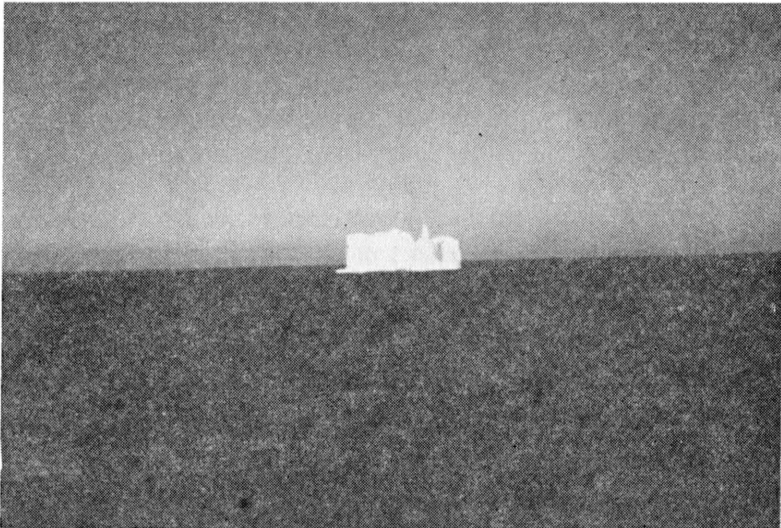
Приємною несподіванкою було й те, що кожний пасажир при відході дістав коробку з перекускою на дорогу поїздом. Ця уважливість управи корабля до своїх пасажирів всіх дуже зворушила. Одинока невигода цього жесту була та, що до всіх пакунків і пакуночків якими пасажери були пообвішувані, приходив ще один, якого не можна було тиснути.

Загальні підсумки

Хотілось би зробити загальні підсумки з подорожі кораблем. — Це досить тяжко, бо годі говорити за інших. Особисто я мушу ствердити, що я дуже вдоволена з цієї моєї першої подорожі морем. Насамперед хочу підкреслити, що виїжджаючи з Монтреалу, кожний заощаджує приблизно одну третину подорожі відкритим (часом бурхливим) океаном. Пливучи рікою Св. Лаврентія подорожні не тільки мають змогу насолоджуватися мальовничими берегами самої ріки, а також островом Антікості, Ля-

брадором й Новою Фундландією, але мають забезпечення спокійного переїзду тихою водою принаймні перших три дні подорожі. Я не можу нарікати й на подорож відкритим морем, бо вона було вийняtkово спокійне ввесь час. Одначе з оповідань деяких пасажирів і стюардів, я довідалась, що океан часом буває дуже неприємний, люди хоріють, а їдальня світить тоді пусткою.

Береги річки Св. Лаврентія справді мальовничі. Я ма-ла щастя потрапити на добру погоду й тим самим перед моїми очима просувались зелені береги ріки, переткані тут і там французькими оселями з різнокольоровими да-хами домів і з обовязковими церковцями посередині. Першого вечора ми спинились на короткий час в пристані Квебеку і бачили його прекрасну панораму під захід сонця. Тут я ще вспіла захопити кілька світлин. Наступного дня ріка ширшала і береги були більш віддалені, але як і пер-шого дня, так і другого, було багато сонця і глибокого синього неба — такої барви, що дуже нагадувало наше небо в Манітобі. Аж третього дня вранці ми розпроща-лись з берегами і виплили на широке море. І тут мені

Ice-berg — крижана гора

знову пощастило побачити рідке явище — льодову гору (ice berg) великих розмірів. Коли ми пропливали попри неї, нас всіх вразила її краса, форма й кольори. Повз нас плив немов би якийсь казковий замок з вирізьбленою фігурою, наче щось із книги „Тисяча й Одної Ночі”. Мій стюард пояснив, що хоч він вже сім років на морі, такої великої й гарної гори досі не бачив. Більше гір не бачили ми, хоч звичайно в тому часі вони ще плавають як останній спомин про минулу зиму й пригадку, що ми пропливаємо крізь домену Північного моря. Це можна було теж відчутися й по зміні температури. Аж до п'ятого дня подорожі, цебто до часу, доки ми не дісталися в сферу теплої струї, або так званого гольф-струму. Легіт цього останнього нагадував мені перші подуви весни в Манітобі, коли ще повітря насичене вогкістю й м'якістю.

Дехто вважає, що тепер поїздка кораблем до Європи це страта часу, бо літаком можна дістатись скоріш і майже за ті самі гроші. Моє спостереження є, що їзда пароплавом є частина відпочинку і належить до приємностей. Це тиждень безжурного життя, доброго харчування й цікавого товариства й абсолютного звільнення від щоденних обов'язків: якби навіть хотілось полагодити яку справу, чи навіть якби хто хотів від Вас цього, то з усім тим треба подождати аж до приїзду на континент. Це — можна сказати — примусові вакації, примусовий відпочинок, сто-процентова ізоляція від щоденної рутини, яку ми залишили за собою на місці праці, а тим самим ідеальна відпустка. І тому треба дивуватись, що так мало тих, які можуть собі на це дозволити, частіше їдуть до Каліфорнії чи на Флориду, хоч кошти приблизно ті самі, як не менші.

Особисто ця подорож океаном була для мене одне велике пережиття. Насичена сонцем, відсвіжена морським повітрям, вслухана в ритм і пошум хвиль я підкріпилась духово й фізично, а при цьому збагатилася новими враженнями й новим досвідом. І такою виходжу вперше в житті на європейський континент.

II

ФРАНЦІЯ

„ВІД МОРЯ ДО МОРЯ”

3.

ДВІЧІ В ПАРИЖІ

*На світі є співучий Лангедок,
Цюте Шампанню Франція весела,
Де в сонці тане кожний городок
І в виноградах утопають села.*

М. Рильський.

Перший вечір у Парижі

Хоч я була тільки раз в Європі, то проте довелось мені в Парижі побувати аж два рази. Перший раз зараз таки по приїзді на європейський континент в днях 21—23 серпня, а вдруге кілька тижнів пізніше в днях 18-го до 24-го вересня.

Коли правдою є, що Франція це Париж, а Париж це Франція, то я повинна була вдоволитися тільки столицею Франції й на тому закінчити моє перебування в цій країні. Але я щаслива, що не піддалася цій загальній opinii, а зробила дві тури в різні сторони Франції. Я відвідала східну частину Франції з містом Нансі в центрі, а теж і південну Францію, так зване Блакитне Побережжя, загальноно зване як Рівієра. Коли до того додати портове місто Ле Гавр, де я вперше ступила на європейську землю й одну з підпаризьких місцевостей Везін-Шалет, то можу сказати, що я досить всесторонньо „від моря до моря” познайомилась з Францією, її населенням і його життям.

**

Корабельний потяг „Ле Гавр-Париж” привіз пасажирів із „Івернії” на двірець — Gare St. Lazare. Була пізня година, але двірець і Париж був ясно освітлений і здавалось, що життя йде своїм ходом, не вважаючи на те, що вже недалеко північ. Я мала замовлену кімнату в типово-

му французькому готелі Gd. Hotel du Printemps, що знаходився в бічній тихій улиці напроти двірця. Тому, що це було тільки кілька кроків, мені не оплачувалось брати таксі, тимбільше, що мій багаж ще не був готовий для відбору. З ручною торбою я перейшла крізь площу перед станцією і зразу ж я побачила один зразок нічного життя в Парижі. Ресторани, каварні й бари тісно одні коло одних переповнені публікою: одні сидять за столиками, які рясно вкривають хідник, залишаючи тільки вузький краєчок вільного місця для прохожих, другі сидять на стільцях при буфеті, ще інші стоять попиваючи вино чи розмовляючи з другими. Всюди ясно, багато світел, кольорів, гамору і людей. Побачивши це все, я мимоволі піддалася атмосфері та хотіла стати частинкою цієї нової дійсності. Так і тягнуло мене сісти при одному із столиків на хіднику й оглядати все, що діється навколо. Але моя практична вдача перемогла і я знала, що наперед треба улаштуватись в готелі і взагалі ознайомитися з місцем мого перебування в Парижі. Я пройшла кількадесять кроків попри столики і крісла і за рогом побачила великий напис — назву мого готелю. Полагодивши всі формальності у звязку з перебуванням в ньому, оглянувши кімнату і вдоволена, що все пішло як упляновано, я рішилась ще таки вийти і приглянутися хоч би найближчій дільниці міста в сусідстві мого готелю. На улицах було ясно і рухливо як вдень. Ідучи головною авеню, я побачила вдолині силуетку Паризької Опери, відомої мені з багатьох світлин і малюнків. Я пішла в цьому напрямі. Доходячи до Опери, я завважила, що рух на вулицях збільшується, а коло самої Опери мені здавалось, що це не 12-та год. вночі, але полудне. І знову ресторани й каварні, які виливаються на бульвари і знову море людей. Я присіла до одного столика, замовила вина і поволі почала вживатися в нову і досі мені незнану атмосферу. Було цікаво і приємно і на душі ставало якось легко. Зовсім не приходило на думку, що це нормальна пора відпочинку.

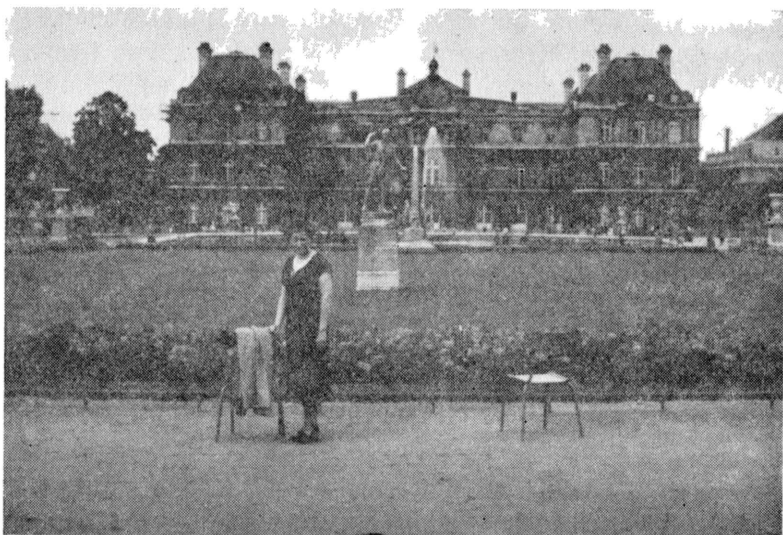
Я почала розглядатись по публіці. Була вона дуже різnorodна. Недалеко мене сиділа молода пара, для якої здавалось, що крім них світ не існує. З замріяних поглядів було ясно, що вони закохані. Але на поглядах не кінчилося, він гладив її волосся, вони обіймались і безцеремонно час від часу цілувались. Я завважила, що не тільки я оглядала цю сцену, напроти сидів старший пан і дуже пильно стежив за молодою парою. Він часто замовляв чарки. Поміж столиками пройшов газетний продавець, багато людей купували останнє видання часописів і деякі відразу почали читати, попиваючи хто що. За одним із столиків сиділи дві пари, які дуже весело й голосно розмовляли англійською мовою з виразним американським акцентом. Це були мабуть ті, що приїжджають до Європи, щоб спати вдень, а жити вночі. Вони трохи притихли аж тоді, коли поміж столиками появилась визивно одягнена, на дуже високих обцасах паризька дамочка й сіла за столиком, на якому був напис *Réservé*. З поведінки рухів і з розмови з гарсоном виходило, що вона тут не перший раз. Закуривши цигаретку на дуже довгому мундштуку, вона почала кокетливо приглядатися гостям і спинила свій зір на американцях. Це завважили обидві американки і почали між собою щось шептати, споглядаючи на дамочку. Але вона цим не переймалася і продовжувала кокетування. Не знаю, який був кінець цьому всьому, бо почав крапати дощ і він мене опамятав. Я розплатилася і подалась швидким кроком до свого готелю на нічліг.

В старому місті — *Cité*.

Ранок, після сніданку пройшов на шуканні телефонічного числа пана Петра Плевако, адресу якого я мала і куди я спрямувала всю свою пошту. На жаль під буквою П. його прізвища не було і довелось мені особисто зголоситись на адресу Авеню де Ль'Опера чис. 38. Під цим числом я знайшла фірму *Agence Albert*, що як потім виявилось — є власністю пана Плевака й в ній працюють щось восьмеро осіб. Це одна з найбільших туристичних

агенцій в Парижі, приміщена вона в кращій частині міста на одній з головних улиць, кілька кроків від Опери й в дільниці де знаходяться найдорожчі склепи й поважніші бізнесові підприємства. Агенція ця обслуговує туристів зі всіх кінців світу, забезпечує їх білетами на залізницю й автобуси, а крім цього є посередництвом в набутті білетів вступу на концерти, оперу, вистави, а теж організує тури на оглядини Парижу й околиці, замків і тим подібне. Самого „шефа” я не застала, але дуже ввічлива прислуга сконтактувала мене з ним телефонічно. Ми домовились на побачення пополудні. В міжчасі, я пішла оглядати Париж.

Щоб мати якубудь історичну перспективу, я почала з острова так званого Cité, на якому знаходиться відомий Собор Notre Dame, Палата Юстиції, старі замки. Проходячи через міст над рікою Сеною, я спинилась, щоб налюбуватись панорамою її берегів і силуетками будівель. Це тут над Сеною почалась цивілізація дві тисячі років тому і, розвиваючись століттями, довела до того пишного розквіту матеріальної культури, що тепер перед моїми

Перед Люксембурзькою палатою

очима. Як живими передо мною виступили постаті Дюма, Бальзака, Гюго, Анатолія Франса, якими я зачитувалась і захоплювалась у своїй молодості. Тоді й не мріялось мені, що я по літах матиму змогу власними очима бачити ці місця над Сеною і власними ногами ступати слідами, по яких ходили постаті французьких творців. Пригадався „Паризький Етюд” Любомира Дмитренка:

„Великі бульвари і пісня Монтана
Стара вікопомна паризька земля.
Тут кожна будівля давно мені znana
З романів Бальзака, Мюссе, Мопассана,
Флобера, Стендаля, Жорж Санд і Роллана,
Барбюса, дю Гора, Доде і Золя.

А хто читав прекрасні „Паризькі проходи” проф. І. Борщака, друковані в „Україні”, той напевно пригадає, що сюди ходили і Марко Вовчок, М. Драгоманів та інші наші великі.

Я досить довго провела час на Cité і мої ноги нарешті підказали мені, що пора відпочати. Я перейшла друге рамя Сени і присіла в наріжному ресторані на площі St. Michel. Бульварні ресторани були для мене все ще великою новістю і тепер я відкрила їхню практичну вартість, бо я могла при горняткові кави не тільки відпочити, але під відкритим небом дихати свіжим повітрям і спостерігати життя довкруги.

**
*

Латинський квартал

*Ах, книги! Світ бажань, уяв...
 Нераз обід я їдучи їсти,
 Останні гроші в себе крав
 І залишив у букіністів!*

Св. Гординський.

Перед моїми очима новий образ — надсенські букіністи. Чогось подібного не знайдете ані не побачите ніде інде в світі. Це восіблення любови до книжки, привязання до старовини, а при цьому втілення якогось глибокого життєвого досвіду. Букіністи найкращі психологи. Стоячи збоку вони обсервують людей, які тисячами переходять щодня попри їхні станки й оглядають виставлені речі: книжки, дереворити, старі мапи, малюнки, монети й інше. Цікаво відмітити, що такий букініст не підходить до кожного, але він знає, хто справді хоче купити якусь річ і тоді він наближується до нього збоку й починає розмову. Вона звичайно кінчається купном. Я рішилась теж основно переглянути букіністський „товар”, але відложила цю приємність на пізніше.

Я почала плянувати дальший прохід по Парижі. Тому, що бульвар Сан Мішель піднімається вгору, а мій форд залишився в гаражі в Вінніпегу, треба було бути практичною — поїхати вгору автобусом, а назад зійти бульваром в долину. Я розплатилась, перейшла на другий бік бульвару і сіла на автобус ч. 38. Як звичайно, автобус був переповнений і щойно в половині дороги допхався до нас кондуктор. Не знаючи, як купувати білет і яка його ціна, я дала йому 500 фр. і сказала „Парк Люксембург”. Він повернув мені цілу купу мідяків і дивний білетик, що нагадував мені конфетину. Автобус зупинився проти головного входу в Люксембурзький город. Я оглянула його, палату, статуї французьких володарок, взяла кілька знімок із прекрасних квітників довкруги ставка і фонтан. В цілому, залишив на мене цей парк враження прекрасної оазиса

в центрі старого Парижу. Але треба було вертатися, щоб поспішити на зустріч з п. Плевако. Я поволі пройшла попри Пантеон, Сорбонський університет, завершила назад на бульвар, і зупинилась на вулиці Расіне, де памятного 1926 року великий син України — Симон Петлюра — заплатив життям за свою відданість українській ідеї. Якийсь дивний настрій огорнув мене — не то жалю, не то жалоби, не то тріумфу — насувалось питання: чому тут немає ніякого знаку, по цій великій історичній жертві? Адже ж на кожному кроці в Парижі пропам'ятні плити, статуї, написи, що нагадують події минулого. Стоячи напроти кам'яниці під якою згинув сл. п. Отаман, я усвідомила собі, що ця маса людей, яка день вдень проходить туди навіть не підозріває, яке це дороге місце для нас... Насувалось питання, чи вистачає, щоб українці носили пам'ятник тільки в своїх серцях і душах?

Повільним кроком я пішла далше. Попри Музей Клюні я зійшла знову над Сену й автобусом повернулась до Опері.

Люксембурзький парк — “вічна спрага”

“Agence Albert”

Зустріч з п. Плевако була надзвичайно сердечна і приємна. Це людина з цікавим минулим. Виїхавши по упадку української державности на еміграцію, він спочатку опинився у Відні, а 1925 року переїхав до Франції. З різних причин його зацікавила праця в готелях, але без засобів і повного знання мови треба було починати від найнижчого щабля — від нічного „консієжа”. З вивченням фаху він поступово йшов вгору аж поки не добився праці в одному з найбільших готелів Парижу. Цим однак він не вдовольнявся, весь час він стежив за можливостями набути своє власне підприємство. Його мрії й бажання здійснились: 1943 року, коли він закупив туристичне бюро Ажанс Альбер, яке він очолює і дуже успішно керує від того ж року. Але що подиву гідне то те, що хоч в перших роках по набутті свого власного підприємства він мусів себе всеціло віддати для його розбудови, він не втопився в ньому, не зробив з нього свою „альфу й омегу”. Від кількох літ п. Плевако вспів так розумно зарядити справи свого бізнесу, що крім загальної особистої керми і контролі, його службовці доглядають всі деталі підприємства, а зате він використовує весь вільний час для загально громадських і церковних справ.

Пан Плевако очолює Парафіяльну Раду УАПЦ в Парижі й є живчиком ідеї збудовання українського репрезентативного храму в столиці Франції. Цією ідеєю він весь перейнятий, постійно живе нею й віддає для цієї справи дуже багато своєї ініціативи, часу і грошей. У своєму зверненні до громадянства він пише м. ін.: „З початку 18 століття, почавши від Григора Орлика, живе в Франції українська еміграція, але досі не зуміла залишити ніякого твердого пам'ятника по собі на французькій землі. Наше завдання направити це й здвигнути в центрі світу Парижі, церкву-пам'ятник”. — З такою відданістю і таким запалом, якими він веде цю акцію, я певна, що мрія пана Плевака й його співідейників буде скоро зреалізо-

вана. Треба тільки, щоб вірні УАПЦ цілого світу піддержали цю ідею своїми жертвами, бо ж замале число в Франції є тих, що видвинули б таку величаву святиню своїми власними силами.

Друга справа дуже близька серцю й душі п. Плевако є — як він каже — „Петлюріяда” — цебто цілий комплекс акцій, звязаних з іменем Симона Петлюри. Він є головою Комітету Оборони Пам'яті Симона Петлюри, який спонтанно створився в Парижі зараз по відомій ганебній програмі у французькій телевізії 28-го лютого, 1958, де в карикатурній формі представлено процес Шварцбарта, убивника С. Петлюри. Процес показано односторонньо й не правдиво. Комітет відповідно zareагував, приготувавши меморандум для французької преси та всіх чільніших французьких діячів. Видав дуже цінну книгу у французькій мові „Правда за Симона Петлюру” — *En Notre Ame Et Conscience: La Verité sur Simon Petlura*. (Париж, 1958. Стор. 100. Ілюстрована, з мапою України). Книжка складається з праць таких визначних діячів як д-р В. Маркус, проф. В. Янів, проф. Олександр Кульчицький, Н. Ковальський й інші. В ній опубліковано згаданий вже меморандум і документальний лист проф. О. Шульгина до президента Ради Міністрів Франції, як теж цілий ряд інших документів. Книга ця була розіслана до інтернаціональної преси, до бібліотек і музеїв. Комітет має в плані перевидати цю книгу англійською мовою, доповнюючи її новими документами, новими свідченнями осіб, що жили в епоху вбивства Симона Петлюри. Комітет має ще цілий ряд плянів, щоб раз на завжди висвітлити справу Петлюри, його вбивства і процесу. І тут знов українці у вільному світі без різниці віровизнань, чи політичних афіляцій мусять прийти з піддержкою, бо це ж всеукраїнська справа.

Найкращим способом такої допомоги було б крім пожертв, масове набування згаданої французької книжки, а теж цінної розвідки покійного проф. А. Яковлева п. н. „Паризька Трагедія 25 травня, 1926 року”. (До процесу Шварцбарта). Париж, 1958 р. Стор. 39. На мою думку, ук-

раїнські центральні й місцеві установи й організації повинні замовити в більшій кількості обидві брошури й розповсюдити їх між своїм членством, а теж — коли йде про французьке видання — між приятелями українців, науковими і культурними установами, бібліотеками і т. п. Це був би найкращий спосіб не тільки допомогти комітетові матеріально в реалізації його великих плянів, але й морально підтримати акцію поширення правди про Петлюру й про українську справу взагалі.

**Вулиця Расіна — місце трагічної смерті
сл. п. С. Петлюри**

Візита в Vesine-Chalette

Пан Плевако є також заступником голови Комітету Опіки над пані Ольгою Петлюрою, де він є дуже діяльний і де він вносить дуже багато розуміння, тепла і симпатії. Про це я мала змогу наочно переконатись в часі нашої спільної візити у вдови по сл. п. гол. Отаманові.

В одну прекрасну суботу вранці він взяв мене на своє авто і повіз до села Везін-Шалет, в якому проживає пані Петлюра. По дорозі я мала можливість пригланутись підміським оселям, що подібні одна до другої в типовім французьким стилю будівництва, вузькими вуличками, завітчаними домиками й чепурними городчиками. Села повязані битими шляхами з типовими для Європи рядами дерев по обох боках. Вироблені поля чергуються з пасовищами, лісами, а тут і там, несподівано з-за дерев або горбочка виринає двір або замок. Пан Плевако виявився прекрасним знавцем життя країни й її історії. Ось зліва проїжджаємо попри відомий на всю Францію замок — Fontainebleau. Це одна з рідких перлин замкового будівництва в Франції, але зможемо його оглянути аж в часі поворотної дороги — закінчив свою увагу мій супутник. Ми віхали в чудовий плеканий замковий ліс — колись домена полювань французької аристократії. Я не могла налюбуватись буйною зеленню, яка в той же час в Канаді вже переминюється в золоту осінь — а тут ще держиться в повному розквіті.

Французьке автечко п. Плевако мчало стрілою по вузеньких дорогах і ми незчулися, як приїхали на місце призначення. Пані Петлюрову ми застали на своєму помешканні приковану недугою до ліжка. Я побачила перед собою старшу жінку з дрібненьким личком з лагідним поглядом очей і з добрячою усмішкою. З виразу лиця і поведінки так і відчувалося, що це жінка високої культури й інтелігенції, яка багато в житті перейшла й хоч фізично знеможена, не заламалася духово. Шкода, що мені не довелось ніколи бачити її в розквіті сил. Сьогоднішній стан її здоров'я вимагає постійного піклування, а це знов

вимагає коштів. І тепер мені стали ясними заклики комітету в справі допомоги цій людині. Вона не тільки потребує цієї помочі, але й вповні заслуговує на неї. Треба вірити, що наше громадянство у вільному світі тепер більше як коли виправдає надії цього комітету й піде йому назустріч у його благородній і гуманній праці.

**
*

У Везін-Шалет ми провели два дні, відвідуючи крім пані Петлюри деяких місцевих громадян. Це одне з найдавніших поселень українців у Франції й тут ще сьогодні є найбільше скупчення їх. Населення складається переважно з робітників, більшість яких працює в місцевій фабриці гумових продуктів — особливо обуви, а деякі управляють малими фармами. І тут, так як і в Бельгії, платня далеко нижче як в Канаді чи ЗДА, бо виносить, як мене інформували, 206 франків на годину (50ц.).

Тут є кілька організацій, є українська католицька і українська православна церкви. Православну церкву обслуговує свящ. В. Вишневський з Парижу. Я мала змогу бути на річних зборах У.Г.П. Церкви, які відбувались тої ж неділі. По зборах покликано мене до слова. Я передала привіт від земляків-канадійців і поінформувала всіх про наше громадське й церковне життя на терені Канади. Присутні виявили велике зацікавлення Канадою і нашим способом життя. Ставили мені питання й я відповідала. По моїм виступі говорив п. Плевако в справі храму св. Симона в Парижі, як також інформував про працю й завдання Комітету Оборони Пам'яті С. Петлюри. Обідали в милях п-ва Катерини і Семена Марущаків і з ними поїхали до Sully-sur-Loire, де оглядали дуже цікаве „шато” (замок). Погода була чудова й ми з найбільшою приємністю їхали через селища, фарми й ліси. Вечерею в п-ва Охмаків ми закінчили дводенну візиту серед “своїх” у Везін-Шалет.

Там, де „мертві живуть”

В понеділок вранці, ще перед сходом сонця, ми виїхали назад до Парижу. Як досвідчений провідник, п. Плевако вертався іншою дорогою, щоб дати мені можливість оглянути замок Фонтенебльо. На сніданок ми спинились в чепурному готелі напроти замку. По сніданку ми пішли оглянути його, ходили по подвір'ї та прекрасно культивованихгородах і садах. Оглянувши все, що було можливо, нам жаль було кидати це гарне місце, але треба було спішити в дальшу дорогу. По дорозі мимоволі тема розмови повертала до пані Петлюрової, до її забезпечення та везін-шалетської громади. Я розпитувала п. Плевако і про могилу, в якій похований сл. п. Отаман і висловила бажання відвідати її. Пан Плевако погодився повезти мене по дорозі на Монпарнаський цвинтар, де вона знаходиться. Віхавши в Париж, ми подались прямо на цвинтар. Звичайно авт не пускають на паризький цвинтар, але не відомо, чи з уваги на мале авто п. Плевако, чи може тому, що він знав як повестися з сторожем порядку, ми підїхали алеями недалеко до могили. Ходом ми дійшли до самої могили. Це, як загально відомо зі знімок, велика плита з бельгійського граніту із бюстом головного Отамана роботи мистця Г. Крука.

В глибокій мовчанці й молитві ми провели там деякий час. Я докладно оглянула могилу й найближче оточення й ми подались до виходу.

На черзі були відвідини ще одного цвинтаря, відомого *Père-Lachaise* в північно-східній частині Парижу. Це другий французький Пантеон, в якому спочивають тлінні останки найвизначніших французьких письменників і культурних діячів. Ще перед моїм виїздом із Вінніпегу редактор С. Волинець просив мене відвідати могилу Бальзака, по змозі взяти знімку з неї й від нього положити китицю квітів на нагробнику. Я на це дуже радо погодилась бо Бальзак був письменник, якого мій чоловік також дуже високо цінив, залюбки його читав і в нашій бібліотеці

зберігаються не тільки твори цього видатного письменника, але й цікаві біографічні розвідки про самого автора. Місію цю я виконала, а крім цього відвідала могили: Шопена, Доде, Оскара Вайлда, Ля Рошфуко, Мольєра, Ля Фонтена, Сари Бернар і інші. В кожний пам'ятник вкладено багато оригінальних ідей і ви ходите по цвинтарі, як по мистецькій галерії, конфронтуючи себе з вічністю. Окрему сторінку творять епітафи — надгробні написи й цитати з кращих творів. От наприклад напис на могилі поета Альфреда де Мюссе, який наводжу в українському перекладі:

„Мої дорогі друзі, коли я умру,
 посадить плакучу вербу на моїй могилі.
 Я люблю її плакучі листочки й
 солодкий й дорогий її пошум, і її
 тінь буде м'яко падати на землю,
 в якій я спочиваю”.

А(льфа)

11. X. 1810

О(мега)

2. V. 1857.

Нічого дивного, що цвинтар цей відвідує багато людей, завітчують живими квітами поодинокі могили, пам'ятники і хрести. Коли я мала хвилини великого духового піднесення й культурно-мистецької насолоди, то до них безперечно належить моє перебування в Пер-Ляшез.

Я знала, що на цьому цвинтарі спочиває теж сл. п. Митрополит Полікарп, але навіть з пляном, я не могла б була знайти його могили й тому я попросила п. Плевако попровадити мене туди. Він це радо зробив. І так в його товаристві я відвідала другу могилу визначного сина України — патріота й церковного будівничого відродженої нації. Могила знаходиться в новішій частині цвинтаря, надгробник на ній з темного граніту й дуже гарно упорядкована. Як інформував мене мій провідник, цю могилу часто відвідують українці.

Після цих оглядин, ми поїхали до Ажанс Альбер.

**

*

Я не могла уявити собі кращого знайомства в Парижі, як знайомство з п. Плевако. В його підприємстві я не тільки мала осередок, куди вся моя пошта була спрямована і де я лишала частину свого багажу, коли виїздила з Парижу, але п. Плевако був моїм добрим опікуном, порадником і до деякої міри провідником. Він допоміг мені упрямувати дні й вечори в Парижі й околиці. Через його агенцію я набувала білети на різні підприємства й тури. Він теж поміг мені плянувати мою дальшу поїздку по Європі й навіть постарався про окружний білет на поїзди. За прихильність, допомогу й всю цю службу я йому дуже вдячна.

Подих Єлисейських піль

Не так легко передати атмосферу й характер Єлисейських піль. З одного боку, це найбільш елегантний і модерний Париж, що не раз і не два бачив національні паради, народні здвиги й маніфестації, а теж визначні особистості Франції й з-за границі. З другого боку, це теж і старий Париж, коли взяти до уваги, що тут немов продовжуються околиці міської радниці й старої частини міста.

Для оглядин Єлисейських піль і сусідніх частин міста треба мати насамперед добру погоду. Я мала щастя провести один цілий день на оглядинах цієї частини міста. Була рання осінь, погода була прекрасна, було соняшно й тепло. Вийшовши з автобуса коло Єлисейських палат в самій половині цього бульвару, я з цікавістю оглянула із зовні велику й малу палату, перейшла на другий бік і спинилася довше в прекрасному городі Palais De L'Élysee, щоб насититися атмосферою оточення і обсервувати життя на тій репрезентативній паризькій вулиці. Довкруги було багато крісел, а тут і там в тіні дерев лавки. Бажаючи мати спокій від колектора оплати за крісло, я присіла на лавці. (За неї не треба платити й можна сидіти, як довго хто хоче).

Дуже часто чуємо, що вінніпезька Портедж Авеню це одна з найбільших вулиць у світі, тимчасом Avenue Des Champs Elusees може взяти в свої обійми таких три, або й більше Портедж Авенюс. Не дармо французи називають цю улицю „полями” (champs). Відповідно до своєї величини, ці „поля” зосереджують в собі великий процент паризького вуличного руху. Це немов головна серцева артерія столиці. Тут побачите авта всіх світових марок, різних розмірів і різних років. Тут і Rolls Royce, Chrysler побіч маленьких французьких, чи німецьких моделей. Вражає велика кількість мотоциклів і мотоциклет (дуже часто з тісно прилиплими парочками — французи не люблять самоти!). А там автобуси, тягарові авта, а навіть час від часу появиться старий фіякр з одним коником, як подих минулої епохи. Не можна сказати, що весь рух моторизований. Є багато, а то й дуже багато пішоходів, що як в муравлищі проходять сюди і туди.

Атмосфера руху мимоволі уділяється й мені. Встаю і подаюсь правим боком авеню в напрямі Arc De Triomphe — Тріумфального лука. Знову по дорозі ті самі паризькі ресторани, елегантні крамниці, чужоземні представництва великих фірм і т. п. Наближаючись до Тріумфального лука, я завважую, що з кожним кроком він росте в моїх очах. Коли я нарешті спинилася на Place De LEtoile (перед луком), я була заскочена його розмірами й масивною будовою. Не раз я бачила його на фільмах і на світлинах, але ніколи він не видавався мені таким могутнім, як тепер. Я з цікавістю перейшла через площу, зручно виминаючи муравлище авт і здивована, що мене не зачепило ні одне з них, я опинилась під самим луком. Це справді імпазантна будова, не тільки в естетичному, але в історично-виховному розумінню. Посередині самого лука, в землі, горить вічний огонь в пам'ять невідомого вояка й скрізь повно історичних дат і написів, що нагадують французам їхнє минуле. Навіть остання світова війна вже тут знайшла свій напис і дату.

З центрального місця, на якому побудований Тріумфальний лук, розходяться вулиці у всі сторони міста й не даром цю площу назвали французи „зіркою”. Зокрема гарно виглядає ця „зірка” при вечірньому освітленні. Коли я пізніше одного вечора проїжджала автобусом попри це місце, то не тільки я, але всі в автобусі переживали й одушевлялись прекрасним видом.

На увагу заслуговує теж прекрасна перспектива, коли дивитися згори в долину Єлисейських пілей. Порівнюючи з вузькими вулицями старої частини Парижу, Єлисейські поля відбивають контрастом, надають різноманітності будові міста, а головне дають естетичну насолоду. А мені особисто ця простора перспектива була дуже приємна й близька душі, бо ж я виросла на широких канадійських степах.

В Люврі

Щоб описати Лювр, треба в ньому провести не день, не два, а тижні або місяці. Деяким експонатам треба присвятити більше уваги як іншим, треба оглядати й студіювати деякі предмети безліч разів, бо кожний раз ви завважуєте щось нове й свіже. Якби хто мене спитав, як кількома словами окреслити Лювр, то я без вагання відповіла б: це прямо неймовірне нагромадження пам'яників і зразків мистецтва в одному й тому самому місці. Лювр ошоломлює багатством експонатів, томить їх різноманітністю, захоплює красою малюнків, скульптури й архітектури, наповнює подивом до творчого генія людства. Які щасливі парижани, що можуть тут досхочу любитись і насичуватись дійсними скарбами віків.

Будинок Лювру, це найбільша палата в світі. Первісна будова цієї палати датується 1204 р. з часів Пилипа 2-го. Вона була задумана, як палата-твердиня. В пізніших часах була перебудована і добудована, головню за режимів Людвигів. Основна реконструкція палати була переведена 1541 і дальших роках. Наполеон Бонапарте на переломі

18—19 століття перемінив Палату на Музей Мистецтва. Сьогодні Лювр вважається за найбагатший і найбільший мистецький музей у світі.

Ще в шкільному віці я ознайомилась із репродукціями деяких експонатів Лювру, а передовсім із загально відомим портретом Монни Лізи, та різьбою Мілоської Венери. Очевидно, я хотіла побачити їх, а теж інші експонати.

При вході до Музею мені пояснили, що в Люврі є тури з поясненнями в різних мовах і коли я бажаю туру з англійським провідником, то вона саме проходить у відділі клясичної скульптури. Я подалась у вказаному напрямі. За кілька хвилин я включилася в групу, яка знаходилася в одній з кімнат клясичної скульптури. Я вперше в житті мала можливість побачити таке багатство різьби людських постатей. Чудові тут скульптури жіночих постатей. Краса й грація фігур майстерно зображена в мармурі геніяльними творцями. Різьби чоловіків не менш цікаві й атрактивні для глядачів, хоч чомусь загально обмежують красу виключно до жіночих постатей. В Люврі можна переконатись, що краса людських фігур не звязана з статтю.

Перлиною колекції скульптур в Люврі є безперечно Мілоська Венера (Venus de Milo). Оглядати її — одна велика насолода. Тут гармонія пропорцій тіла, м'якість рухів, гра світел і тіней при кожній зміні місця оглядин — все те приковує глядача якоюсь незбагненою силою, що годі відорватися.

Кімната, в якій знаходиться ця статуя, є овальної форми. З великим смаком дібрано кольори стін. Темні оксамитові завіси заслонюють задні стіни кімнати й є прекрасним тлом, яке чудово контрастує з білістю мармуру статуї. Поза завіси, нічого більшого немає в кімнаті, тільки ця одна статуя є центром уваги. Коли вийти на коридор і оглядати кімнату й фігуру з віддалі, контрасти ще сильніше зарисовуються й силуетка ще більше набирає виразности ліній, власне на тлі цих темних завіс. Тло, положення й місце є абсолютно бездоганне для цієї „богині” вічної краси й жіночости.

**
*

Оглянула я галерії мистецьких картин і так, як більшість глядачів, на довше спинилась перед вже згаданим малюнком Монни Лізи Леонарда да Вінчі.

Усміх Монни Лізи інтригує вже століттями не тільки знавців, любителів і дослідників мистецтва, але лікарів, психологів і багато інших з різного покликання. І хоч продовж століть (образ мальований в роках між 1503 і 1507) були вже різні здогади, теорії й інтерпретації цього усміху, здається, що він залишиться незбагненою тайною віків.

Вже в часі опрацювання цього репортажу появилася в канадійських і американських часописах обширніша новинка про ще одну нову теорію цього усміху. Др. Кеннет Д. Кіл, визначний лікар з Лондону, Англія, який тепер є гостем-лектором в Єйл університеті в ЗДА, перед асамблеєю слухачів — лікарів і студентів медицини, поставив твердження на підставі своїх 30-літніх студій Монни Лізи й її творця Леонарда, що усміх її є ніщо інше, як тиха радість сподіваного материнства й це променіє з її обличчя.

**
*

Зміст і багатство люврських експонатів прекрасно доповнюється відповідною зовнішністю: не тільки будинками самої палати, але й її оточенням. Ви виходите з цього царства людського духа в розкішні городи й парки. Там маєте можливість даліше любитись і насолоджуватись. Тут прерізні квіти й рослини, по-мистецьки виложені й посаджені, щоб була симетрія й гармонія барв і форм.

За короткий був мій побут в Люврі й коли я виходила з цієї палати й з цих прекрасних городів, моє бажання було ще колись мати можливість бувати тут, але не кілька годин як тепер, а принаймні кілька днів. Я одначе була вдоволена, що ці мої перші оглядини дали мені хоч загальне поняття про Лювр.

Париж нашвидку

*Пізнати Лювр чи розшукать Нотр Дам,
 Це не уяви витвір горий...
 Тебе я бачив, прастарий соборе.*

М. Рильський.

Не тільки Лювр вимагає довшого часу, щоб бодай частинно збагнути його культурні скарби, те саме можна сказати й про Париж. Він має стільки цікавих місць, вулиць, площ, будинків, пам'яток, що тільки перебуваючи в ньому довше, або приїжджаючи до нього кілька разів, можна вповні оцінити, зрозуміти й відчути характер цього міста.

Хоч я не радо прилучуюсь до так званих організованих тур, то проте я рішилася на дві з них, одну вдень, другу вночі. А рішилась на них з простої причини, що в мене було замало часу, а я хотіла побачити якнайбільше.

Автобус, яким ми мали їхати, заїхав по нас до Ажанс Альбер. При вході до нього кожний з нас віддавав провідникові заплачений наперед білет (\$2.50), а за цю плату нас обвозили по головних пунктах, які були в програмі тури. Мені було приємно, що я вже бачила й знала деякі місця, наприклад Оперу, Церкву Магдалини, Лювр, Сіте, Пантеон і інші. Але новістю було тут те, що наш провідник казав нам виходити з автобуса й оглядати деякі цікавіші місця. Отак наприклад, я разом з турою оглянула нутро Нотр-дамського Собору. Здивував мене контраст тіней, а то прямо середньовічної темноти нутра в порівнянні з зовнішнім виглядом його з філігранною готичною стрункістю та орнаментами, якою він визначається зверху. Недалеко від Собору — міська радниця (Hotel de Ville), тут знов зупинка й оглядини. Бачу, що наш провідник споглядає на годинник і починає нас підганяти. Навіть, якби хотілося тут довше побути, не піде, ми мусимо в означеному часі „виконати” програму, а вона велика. Через відому з історії площу Бастілії й площу Республіки

дістаємося на *Montmartre* — рай (а може й пекло) мистців. Проїжджаємо крізь круті вулички, тут і там вуличні вистави образів, групи глядачів, але наш автобус минає те все й спиняється перед Базилікою *Sacré Coeur*. Тут знову на свіже повітря й перед нашими очима розкривається чудовий вид на Париж. Враження неповторне. Нарешті Париж у моїх ногах. І це рішає, що я резигную з другого найвищого пункту — Айфелової Вежі. Вистачить раз оглянути Париж з висоти.

І знову автобус мчить з нами по паризькому брукові. Минаємо Білу Площу, “Червоний Млин” (*Moulin Rouge*), а там церкву Пресвятої Тройці із поворотом на площу Магдалини. Тут кінчається наша тура. Ми пережили за розмірно короткий час багато, бачили й покрили багато. І знову природна розв'язка: вигідне крісло в бульварному кафе. Чорна кáva відсвіжує. Витягаю нотатник і записую враження дня.

Пантеон

Нічна тура

Крім денних, всі туристичні агенції включно з Ажанс Альбер широко реклямують тури під назвою „Париж уночі”. Коли в Вінніпегу, або деінде в Канаді, хтось почує таку назву, то напевно йому відразу тиснуть в голову бозна які думки й уявління. Та мені самій спочатку й не снилося брати таку туру. Але, як звичайно, я почала розпитувати про вартість, чи доцільність такої тури й всі дораджували скористати з нагоди. І я рішилася на неї.

Процедура така сама, як при денній турі. Автобус заїжджає під Ажанс Альбер і, обїхавши довкруги св. Магдалини, проїжджає попри славного на весь світ „Максима” й їде в напрямі Нотр-дамського Собору. Тут в тінях цієї святині ми виходимо з автобуса й прямуємо до нашої першої винарні — середньовічного Au Caveau. Є це старовинна пивниця, мурована з грубого каменю, збережена в первісному стані, з масивними дубовими столами, маленькими стільцями, лавками й з безліччю написів і дат на стінах. Я оглядаюся й бачу над собою дату: 1421.

Господар винарні, одягнений в середньовічний костюм, гостить нас шампанським і заповідає програму. Вона складається з виступів солістів, що теж одягнені в стилеві середньовічні одяги. Одна по одній гомонять старофранцузькі пісні. Тужлива бретонська, як відгомін далекого моря по заході сонця. За нею весела п'янка як вино, бургундська пісня. А там Прованс, баські мелодії й інші, якими багата Франція. Це перший раз я зустрічаюся з французьким фолкльором і він залишає дуже приємне враження. Вслухуючись в мелодії й вдивляючись в одяги й довкілля, здавалось мені, що я не в двадцятому, а чотирнадцятому або п'ятнадцятому століттю. Було цікаво й я була дуже рада, що взяла цю туру, бо інакше була б цього не побачила. Шкода тільки, що перед нами ще інші таверни й наш провідник хоче перенести нас в інше довкілля й в іншу добу.

**
*

І справді, якої чверть години пізніше ми знову виходимо з автобуса в дуже вузькій й старій вулиці в околиці Бастилії. Скрізь темрява й пустка, тільки наша група держиться разом і один по однім входимо до таверни, над входом якої мало виразний, слабо освітлений напис „Пті Балькон” (Petit Balcon).

Маючи вже деяку рутину, ми розсілися при столиках довкруги платформи, на якій мали відбуватися виступи. Обслуга поставила перед кожним з нас чарки з вином і за деякий час почалась програма. Вона була дуже відмінна від тої, що ми бачили попередньо. Перед очима пересувались сцени з паризького вуличного життя з часів Революції. Пісні чергувалися з танцями, сольо з груповими виступами, радість із смутком, сміх із сльозами, любов з ненавистю. А те все живе, буйне, темпераментне, бурхливе. Новістю для мене було тут те, що артисти втягали в програму своїх виступів деяких глядачів (розуміється мужчин). І публіка — на диво — виявлялася виrozumілою, радо беручи участь в поодиноких сценах. Деякі так вже почали вживатися в ці несподівані ролі, що здавалося, хотіли залишатися тут на довше. Але наш провідник збирався до відходу, а ми мусіли йти за ним, не тільки, щоб бачити дальші місця на програмі, але головню тому, що якось страшно було залишатися самому в цій відлюдній частині Парижу. Зокрема вуличка, на яку ми знову вийшли, щоб дістатися до автобуса, робила відстрашаюче враження. Навіть вдень тут ніяково заходити, а не то вночі, думала я по дорозі.

**
*

Обидві таверни, що мали за ціль показати нічний Париж в історичній перспективі, може декого розчарували, бо ж кожний, вибираючись на „Париж уночі”, очікує не історію, а сучасність. І ось цю сучасність аж може занадто „відкривають” два дальші місця наших відвідин, а це бурлесковий ресторан при Ст. Дені, де показано модерний

французький Париж. Він із старовиною, за винятком Ев, не мав нічого спільного й відомий на весь світ „Червоний Млин” (Moulin Rouge). Цей останній театр-ресторан мене цілковито розчарує. Це підробка нью-йоркського Бродвею, тобто гіршого сорту американський водевіль. Дивно, що цей власне типовий, якби здавалось, для Парижу театр, так сильно заамериканізований і не дає майже нічого паризького. Ген по півночі наша тура кінчиться й групу розвозять по готелях. Минаємо відомий з пісень (і не тільки з пісень...) Place Pigalle. Тут спеціально чоловіки розглядаються, а один навіть хоче висідати... Але наш провідник невмолимий, мовляв, ця „точка” непередбачена в програмі. Йдемо далі.

Загальний підсумок цієї моєї нічної тури по Парижі позитивний. Вона дає багато до пізнання Парижу й якби одинцем хотілось всі ці льокалі відвідати, то на це треба б багато більше часу, грошей і товариства.

La Comédie Francaise

Всі імпрези, концерти, театри, кіна, виклади, які відбуваються в Парижі оголошені не тільки в пресі, як у нас, але на великих атрактивних афішах, що їх можна побачити всюди: й на спеціальних стовпах, на мурах, а головно на стінах підземних станцій. Програми театральних і кінових вистав оголошені тижнями наперед на спеціальних білих афішах.

Спочатку я не звертала на це уваги й щойно назви деяких відомих пес притягнули мою увагу. Я зацікавилася оголошеннями й почала їх студіювати. Надиво, хоч це ще був літній сезон, в паризьких театрах щодня проходили п'єси. З-поміж багатьох я рішила побачити щось типово-французьке й якраз пощастило мені дістати білети на відому французьку комедію „Мішух-дворянин” (Le Bourgeois Gentilhomme) відомого драматурга Ж. Б. П. Мольєра.

Ця песа, хоч приблизно має 300 років, то досі не сходить із паризької сцени. Це було для мене вже наперед запорукою, що вона добра річ і мій здогад виправдав себе вповні.

Це знаменита сатира на багатого міщуха Жордана, що конче хоче стати дворянином-шляхтичем. Свідомий, що йому потрібно культурної, інтелектуальної та соціальної оглади, він наймає різних учителів як співу, музики, танців, фехтування, філософії, а теж замовляє у кравця дворянські костюми, передягається в них, навязує взаємини з дворянами й врешті закохується в представниці цієї суспільної кляси.

Хоч песа на перший погляд віє старовиною, бо написана ще за часів Людвига 14-го й вперше виставлена в Театрі Королівської Палати (попередниці теперішньої **La Comédie Française**) 1670 р., то проте вона відкриває загально людські слабості, дуже актуальні й сьогодні. Може не йде сьогодні про зміну суспільної кляси (бо ж живемо в демократичних умовинах!), але про зміну середовища, в якому одиниця зросла й виховалася. Чи ж не обсервуємо щодня випадки, коли дехто зриває з своїм дотеперішнім середовищем і переходить до іншого, до „панського”, хоч воно його не бажає, ані не приймає. Але дуже часто теперішні „Жордани” може під деяким оглядом стоять нижче від Мольєрового героя. Будь-що-будь, цей останній принаймні мав аспірації, щоб набути огладу, культуру й освіту й платив великі гроші за те, щоб це досягнути, тоді коли деякі сучасні „Жордани” вдоволяються тільки великим матеріальним багатством, а про духові вартості їм байдуже...

Вистава була на високому рівні. Все синхронізовано що до найменших подробиць. Артисти дібрані. Завдяки живій акції й відповідній характеристиці осіб можуть зрозуміти цілу песу навіть ті, що не розуміють французької мови. Театр був битком набитий. Окрема приємність була в часі павзи. Прекрасне фойє й променадні залі старої

королівської палати, мармурні статуї французьких поетів і мислителів, золото, срібло й кристали залишили на мене незатерте враження.

В домені Людвіга XIV (Versailles)

Версаль — місце, яке відвідують тисячі туристів з усіх кінців світу й я не могла собі відмовити прогулянки туди. За невелику ціну 1,100 франків (\$2.75) я з групою **туристів виїхали** пополудні 22-го вересня до цієї домени Людвіга XIV (Louis XIV), що вже поверх триста років втішає людське око незрівняною красою замків, нарків, водограїв.

Наш автобус їхав нічим незаметними вулицями й вуличками й спинився аж перед головним входом до версальського подвіря. Тут ми вийшли з автобуса й пішки подались до замку. Ми оглянули під проводом нашого „гіда” королівські кімнати, славу на весь світ Зеркальну залу, кімнату королеви, палатну каплицю, а опісля сам парк. Хоч замок притягає увагу кожного своєю пишнотою, мистецькими декораціями, золотом і кришталами, хоч він імпазантний своїми розмірами, то проте, версальський парк мені більше подобався, як сам замок. Це щось унікальне не тільки обширом, гарно сплянованими алеями, рослинністю, водограями, фігурами, але передусім далекими перспективами, симетрією алей, доріг, доріжок і кольорами.

Правда, я не бачила парку вночі при штучному освітленні, але кажуть, що це надзвичайна картина й тут знов підтверджуються мої спостереження, що Європа має стільки цікавих атракцій, що рішуче треба більше часу, щоб їх докладно оглянути. Тому видається мені дивною замітка однієї моєї знайомої в Канаді, мовляв, — „І що ж Ви будете робити цілий тиждень в Парижі?”

Оглядаючи версальську палату й парки, я линула думкою в минуле. Насувалось питання: чи мріялось колись Людвигіві XIV, коли він будував Версаль для себе й свого найближчого оточення, що колесо історії покоїться так, що його палати й парки будуть доступні всякому й що не тільки вибранці долі матимуть змогу ними насолоджуватися?

А далі пригадалися події після першої світової війни й сумної пам'яті так званий „версальський договір”. Я оглядала кімнату, в якій його підписували переможні альянти в 1919 р. І знову насувалось питання: чи мріялось тодішнім „сильним мира сего”, що їхні рішення не довго будуть правосильними й перейдуть до історії, як епізод без тривалого значення? Химерна й незбагнена доля одиниць і доля спільнот...

В палаті української науки

Ще в Вінніпегу я мала в пляні відвідати центр українських науковців в Європі — Сарсель під Парижем. Моя поїздка туди відрізнялася від усіх попередніх тим, що я не брала ніякої тури, ані не мала ніякого провідника. Подорож до Сарселю виявилась досить скомплікованою. Насамперед треба було довго товктися підземкою, що стає на кожній зупинці, а не так як наприклад в Нью Йорку, де можна приспішити подорож експресом. Вийшовши з останньої станції на Порт де ля Шапель, я досить довго ждала на автобус, що мав мене завезти до Сарселю. Нарешті він приїхав і ми через підміські оселі, з яких найбільша Ст. Дені, приїхали до маленького типового французького містечка Сарсель. Тому, що тут було кілька автобусових зупинок, я заїхала одну задалеко. Але все ж таки я допиталася й самостійно потрапила до дому Наукового Товариства ім. Т. Шевченка.

Цей дім це щось в роді малої палати в гарному положенню на краю містечка. Перед домом гарне подвіря, дерева, кущі. Ідеальний спокій панував, коли я ввійшла ту-

ди. Виявилось, що наші професори й інші співробітники всі в розїздах. Одні на вакаціях, інші на конгресах, а залишився тільки пан Капуста й дехто з адміністрації. Мені було приємно стрінутися з моїм „бельгійським” знайомим (ми з п. Капустою стрінулись вперше в домі У. Д. К. в Брюсселі). Він опроваджував мене по будинку й давав відповідні пояснення. „Дім українських вчених” задуманий, як місце праці українських дослідників. Тут живуть і працюють: проф. В. Кубійович, проф. Ю. Кульчицький, проф. В. Янів, д-р В. Маркус, тут перебували й закінчили свої працьовиті дні проф. З. Кузеля й М. Глобенко. Вірні допомічниці своїх чоловіків — сарсельські жінки, пані Янова, Глобенко, Кульчицька, сл. п. пані Кузелева й інші.

Тут редагується Енциклопедія Українознавства, Записки НТШ й інші наукові видання. Тут цінна бібліотека, архів, українська преса з цілого світу. Тут унікальна картотека з матеріалами про українське життя й біографії визначних українців, що на ній ґрунтується згадана енциклопедія.

П. Капуста більше зв'язаний з економічною сторінкою сарсельського дому. Він працює в діловодстві й адміністрації цього осередку. Від нього я довідалася про цікаві подробиці в цій ділянці праці.

Хоч не можу уважати мою візиту в Сарселі за вдалу на сто процент через відсутність професури, то все таки, моя поїздка до цієї інституції залишила по собі загальний образ того, як живуть українські науковці в Європі. А разом викликала питання, коли й чи взагалі, щось подібне буде створене для українських діячів науки й культури в нас в Канаді, чи навіть в ЗДА?

**

Прощання з Парижем

На превеликий жаль і може ганьбу (?) жіночому родові, я мушу признатися, що за оглядинами культурних історичних вартостей Парижу, я не мала змоги ані разу зайти до котроїсь крамниці мод, чи хочби раз взяти участь в показі моди, яких безліч в цій столиці жіночих фасонів. Результат такий, що я не купила ані капелюха, ані сукні й ласкаві читачки вибачать мені, що я не можу їм подати докладніші інформації про форму, чи фасон нових капелюхів, костюмів чи спідничок. Правда, я відклала ці справи на „останній” день, але він пройшов зовсім не так, як я плянувала.

Почалось з того, що я ствердила брак свого подорожного нотатника. Цим не тільки я була стурбована, але й всі мої знайомі, а зокрема п. Плевако. Він сердега навіть телефонував до Везін-Шалет і поставив на ноги всю громаду, щоб шукати моєї згуби, бо ж вона — всі мої записки про кожний день — була цінніша для мене, як навіть мої подорожні чеки. Остаточо згуба знайшлась, але не можна було повернути втраченого часу.

Друга справа, яка зайняла мене того дня була візита в головній квартирі Інтернаціональної Жіночої Ради. Я мала спеціальне рекомендаційне письмо від пані Єлисавети Лонг з Вінніпегу (як відомо, визначної журналістки й члена ексекутиви згаданої Ради) й воно мені багато допомгло.

До минулого року головна квартира І. Ж. Р. приміщувалася в Цюріху, Швайцарія. З вибором нової голови, Мадам М. Г. Лефашо, яка живе в Парижі, перенесено туди канцелярію. Тому, що була трудність знайти відповідні кімнати в центральному положенні міста, канцелярію приміщено в двох кімнатах в приватному помешканні пані Ф. Дізард під чис. 150, Авеню Віктор-Гюго, Париж XVI. Апартамент люксовий і І. Ж. Р. не тільки, що має дві кімнати для ведення своєї праці, але для диспозиції є й інші приймальні кімнати, де можна привітати, чи навіть пого-

стити відвідувачів квартири з ближчих і дальших сторін світу.

Мене прийняла ексекютивна секретарка. На жаль, я не умовилася на час побачення з самою головою й, як виявилось з її пізнішого листа до мене, вона жалувала, що не зустрілася зі мною. Але секретарка поінформувала мене вичерпно про працю центру й навіть запропонувала свої послуги, якби мені було треба цього в Парижі.

Були й інші справи на програмі того дня. Вже давніше п. Плевако плянував улаштувати мені зустріч-побачення з чільнішими представниками української громади в Парижі. Ми умовилися на п'яту годину. В затишному ресторанчику при Авеню де Ль'Опера я зустрілася з панею Є. Прокопович і з панамі: проф. О. Шульгином, редак. Р. Голяном, ген. О. Удовиченком, інж. Ю. Коваленком, п. Ю. Бацуною й („гора з горою не зійдеться!") з проф. Я. Рудницьким, що цим разом — як виявилось — спинився в Парижі в переїзді з конгресу в Мюнхені на другий конгрес в Брюсселі.

Перед Оперою — Café de la Paix

З більшістю приявних я була знайома через листування ще з часів мого головства в Союзі Українок Канади. Приємно було зустрінутися особисто й поговорити про біжучі справи. Це все люди з громадським стажем, вони багато бачили, зробили й пережили.

Пані Прокопович, наприклад, вдова по сл. п. премєрові УНР, повдовіла не так давно й, залишившись самою, дає собі раду в житті, як може. Вона вишиває дитячі сукенки для більших підприємств. Це зайняття уможливорює їй працювати вдома (вона живе за Парижем), а раз на тиждень привозить викінчену роботу своїм працедавцям в Парижі. В себе вдома пані Прокопович має великий архів чоловіка й рада примістити його в певному місці, навіть за океаном.

Дуже симпатичне враження зробив на мене проф. О. Шульгин, джентлмен старої школи, учений-історик і громадський діяч, колишній міністр УНР. Як личить науковцеві, він прийшов на цю зустріч з своєю недавно виданою працею „Історія й життя” (L’Histoire et la Vie) і передав її на руки проф. Рудницького для УВАН в Канаді. Обидва професори весь час вели оживлену розмову на наукові теми й з відривків її я час до часу чула — „Інтернаціональна Академія Наук”... наукові конгреси... Сарсель... УВАН... тощо.

Дотепний, цікавий редактор Голян інформував про дім ЗУДАК-у в Парижі й про свою щойно відбуту подорож до Італії. Инж. Коваленко про видавництво „Укр. Слово” (шкода, що не було в місті редактора Штуля, який в той же час обїжджав Італію), а п. Бацуца з п. Плевако полагоджували біжучі організаційні справи.

Для ген. Удовиченка я була щось в роді „куріоза”, мовляв, канадійка, що не тільки говорить по-українськи, але розуміє й є в курсі справ, про які йде мова в цьому гурті людей... А я запевнила пана генерала, що в Канаді є більше таких „куріозів” як я, завдяки вихованню, яке ми дістали від наших добрих батьків-піонерів, а також від

громадських діячів-ідеалістів такого покрою, як сл. п. Ферлей, Арсенич, Стечишин, Войценко й їм подібні.

**

Раннім ранком, 24-го вересня таксі везло мене й багаж, (якого вже ніяк не можна було лишити в п. Плевако) на Ліонський двірець.

Я прощалася з надсенською метрополією, вдоволена з того, що тут бачила, навчилася й пережила. А десь там далеко на дні душі жевріла надія, що я ще колись повернуся до Парижу, щоб не тільки побувати знову вже в знаних мені місцях, але щоб познайомитися ще з іншими місцями й сторінками життя в цьому прегарному й цікавому місті.

**

*

Південна Франція: Монте Карло

МІЖ ЗЕМЛЯКАМИ В НАНСІ

Ті, що багато подорожують, напевно погодяться зі мною, що незвичайно приємно зустріти при приїзді в якесь нове місто знайомих людей. Така приємність очікувала мене на станції в Нансі, коли мені назустріч вийшли п. М. Загарія (канадієць) й його чарівна дружина, д-р Віра Закусіло. Вони були повідомлені наперед про мій приїзд і ждали мене при загородці на станції. Ми сердечно привіталися й мої нові господарі повезли мене своїм автечком на помешкання.

Місто Нансі, столиця старої Льотарингії сягає початком одинадцятого століття й має за собою рекорд бурхливої історії. Між іншим визначну роль в його розбудові відіграв король Станіслав Лещинський, якого статуя стоїть і досі на площі перед палатами в центрі міста. А син славного українського гетьмана Пилипа Орлика був генералом його кавалерії й проживав недалеко Нансі.

Центр міста цікавий не тільки з огляду на старі будови, палати, радницю, тріумфальний лук і інше, а теж з огляду на оригінальні залізні орнаментально-декоративні брами, типові для цього міста й звязані з ним своїми початками. В місті є чудові парки з пишнobarвними квітами, кущами, деревами (деякі напів-тропічні) й фонтанами.

Оглядаючи те все, я пригадала собі Сомерсета Мовма (Somerset Maugham) і його опис Нансі в книжці „Чисто особисте”:

„Велика площа — це одна із найкращих площ в Європі. Вона була збудована Станіславом Лещинським, що був деякий час королем Польщі й йому дано було Льотарингію, щоб заспокоїти його по втраті його власного королівства. Його дочка одружилася з многолюбивим Людвигом XV, який сказав по її смерті: „Вона мені ніколи не завдала ані на хвилинку жадних неприємностей з винятком, коли умирала”. Площа з величавою палатою з одного боку й позолоченими брамами й елегантними статуями це досконалий взірць рококової архітектури”.

Недалеко міста пливе річка Мозель, над берегами якої виробляють славне мозельське вино.

Околиці Нансі величаються сливними садами, а спеціально є один рід сливок, з яких виробляють дуже добру й на весь світ знану горілку „Мірабель”. Кожного року в часі сливозбору відбувається традиційне „Свято сливок”, що стягає до міста групи селян в національних одягах, а теж і маси туристів. Я мала щастя якраз приїхати на таке свято й з приємністю оглянула оригінальні звичаї, танці, музику й спів. Вони відбувалися в центрі міста на згаданій площі перед палатою. Все це (— й дещо більше —) вдалося мені побачити завдяки ласкавості моїх знайомих п-ва Загаріїв.

Сам п. Загарія, канадієць родом, виконує урядові обов'язки вчителя при Канадійським Летунстві недалеко Нансі. Його дружина, лікарка, дочка відомої родини Петра Закусіла. Хоч родина Закусілів вже давно проживає на еміграції в Франції, то все таки зберігає українські традиції й передає їх „наймолодшій генерації” — маленькій доні п-ва Загаріїв — Єлені. Я провела дуже приємні хвилини в крузі цієї родини, немов в куточку України на чужині.

Сам будинок, в якому вони живуть, дуже оригінальний. Він міститься на горбочку на одному з передмість Нансі й робить своїм довкільним муром і декоративною залізною брамою враження малої козацької твердині. Довкола дому прекрасні плекані городи й квітники, домена праці й дбайливості пана Закусіла.

Гостинний дім цієї родини відвідують земляки, коли тільки перебувають в Нансі. Отак недавно гостював тут редактор Штуль із Парижу, а кілька днів перед моїм приїздом вінніпежанка Одарка Ременда, студентка славистики

Мило згадуючи моє перебування в цьому домі, я ще раз висловлюю подяку господарям за гостинність, а зокрема пану Загарії за те, що він обвезив мене не тільки по Нансі й його околицях, але навіть по місті Мец, що віддалене кількадесять миль від Нансі.

5.

З БЛАКИТНОГО ПОБЕРЕЖЖЯ

Ляла

В глибінь блакить.....

П. Тичина.

Cote d'Azure

Так як для канадійців Флорида, чи Каліфорнія, є символом вічного сонця, тепла, моря й пальм, так для пересічного європейця, будь він з Англії, Скандінавії, Німеччини, чи інших країн, місце відпочинку й рекреації є Рів'єра, а передовсім французька Рів'єра — так зване Блакитне побережжя (Cote d'Azure).

Однак помилкою було б уважати французьку Рів'єру за виключне місце відпочинку й розваг. Південне побережжя Франції це одночасно старовина, що говорить мовою віків ще з часів з-перед Христа. Отак, наприклад, найбільше портове місто Марсель (в якому, до речі, я мусіла пересідати з паризького експресу, їдучи до Бандоль) поселенням своїм сягає 600-го року перед Христом і зв'язане своїми початками з старою грецькою колонізацією. Ще досі вказують на так званий Старий порт (Vieux Port), як на місце первісного поселення з перед 2,500 років. Не менш старими є інші оселі на Рів'єрі, як наприклад Ніцца (Nice — з 350-го року п. Х.), Тулон (римське поселення) й інше.

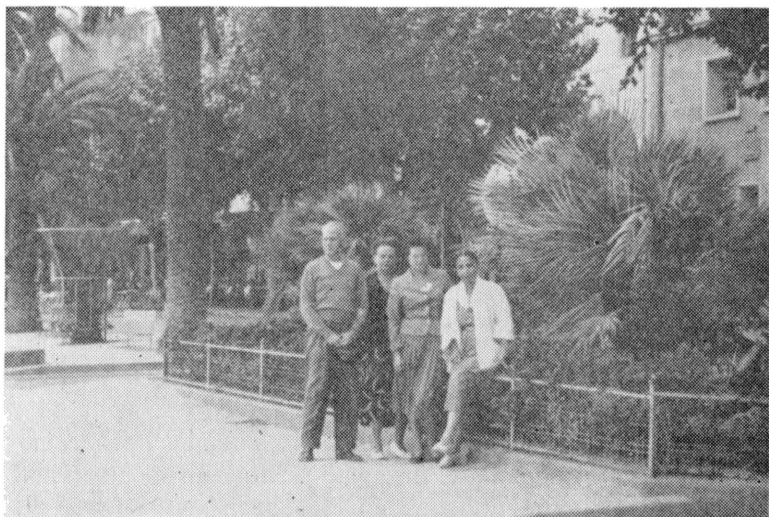
Крім історичного аспекту цікавий рослинний світ і характер краєвиду. Тут я вперше в житті побачила деякі роди рослин, про які я тільки знала з літератури, наприклад оливкове дерево, корковий дуб, різні види пальм, кактус, агаву, окремих вид середземноморського очерету й інше.

Найбільше враження на того, хто вперше приїде сюди, робить сам краєвид. Є це дуже різноманітно різблене переважно скелисте побережжя, раз стрімке, гористе, то знову лагідне, з великими пляжами, островами й півостро-

вами й заливами. А це все облите блакиттю неба й моря, що прекрасно контрастує з кольорами берегів, від блідо-рожевого до ярко-ржавого, рудого. І зовсім не пересада, коли називають це побережжя „блакитним”, бо власне на тлі контрастуючих берегів блакить неба й моря виявляється ще інтенсивніше.

В загальному треба сказати, що воно визначається оригінальною красою й впливає не естетичні почування людини. Нічого дивного, що воно стягає рік-річно не тільки маси туристів, але має окрему притягальну силу для мистців. Дуже часто можна тут побачити малярів, що сидять за мольбертами й всеціло заглиблюються у свою працю, не зважаючи на прохожих, які задержуються й оглядають картини в процесі творення. Власне тільки мистці пензля, а теж слова можуть передати всю красу цієї країни; для мене вона була мов казковий світ сонця, води, квітів, тепла й ясних місячних ночей.

Власне в одну з таких місячних ночей я вийшла з поїзду в Бандоль на лінії Марсель-Ніцца. На станції очікували мене знайомі й в їхньому оточенню я зразу ж таки

Знайомі в Бандоль

почулася „як вдома”. На мене ждала вже наперед замовлена кімната в готелі над самим морем. Я була захоплена тим, що з великого вікна в моїй кімнаті (воно широко відкривалось, як двері) розлягався вид на море й я могла кожної хвилини насолоджуватись його блакиттю, спокоєм і безмежним, безмежним простором.

Бандоль є одна з багатьох дачних місцевостей Рівієри, може не така модна, як наприклад Канни, або не така жива, як Ст. Тропе (улюблене місце мистців), але зате дуже гарна своїм положенням над затокою моря. Містечко має дуже цікаву еспланаду (майдан) над пристанню, на якій ростуть розкішні дерева переважно пальми й приємно тут проходжуватися за дня в тінях дерев, або в ночі при місячнім сяйві. Набережна вкрита різними цікавими крамничками, ресторанами, каварнями й барами, зверненими лицем до моря; перед ними люди сидять за столиками, обідаючи або попиваючи вино, каву чи що інше на свіжому повітрі. Хто хоче дійсного відпочинку й спокою, може його напевно тут знайти.

Бандоль це місце, куди щороку приїжджає на відпочинок дехто з українців з різних країн Європи, навіть з-за моря. Тут перебувають звичайно дуже милі й симпатичні сестри д-р Лукіянович і пані І. Новіцька з Парижу, тут були і проф. Є. Гловінський й п. М. Лівіцький з Мюнхену, пані Біла з Англії, навіть пані Лада Туркало (дочка проф. Ветухова) з Нью Йорку. Вибрався сюди й сердега проф. П. Зайцев (як мені про це пізніше признався), але Український Вільний Університет йому ще не виплачує „жалування” й довелося йому ловити рибку не в Середземному морі, а в Ізарі під Мюнхеном . . .

**
*

Фрагменти з щоденника

25 вересня. Бандоль. Прокинулась дуже раненько, бачила схід сонця крізь відкрите вікно: велике червоне сходило з-за гори над водою й поволі наповняло світлом і теплом мою кімнату. Це мій перший ранок на Рів'єрі — чудовий! Сніданок на терасі готелю. Прекрасний вид моря й цілої околиці. Глибоке синє небо, синє море, а на воді жива й барвиста картина причалених човників, вітрильників й корабельчиків різних розмірів і барв. Багато зелені, спокою. Мимоволі рефлексія: чи дійсно заслуговую на таке щастя, на таку красу?

Після сніданку — пляжа. Обід у пань Лукіянович і Новіцької разом із пані Ладою й п. Лівицьким. Пообідня сієста, а потім оглядини міста й околиці.

Бачила сьогодні картину, яка мабуть не була дуже відмінна від тої, що могла бути ще за часів біблійного Старого Завіту, а саме, рибалки (мабуть з цілою родиною, бо були тут жінки) на набережній в тінях пальм провірювали, чи направляли прорвані сіти, готовлячись до ловлі риб. Всі вони були вдягнені в традиційні місцеві рибальські костюми, а праця їхня ручна без ніяких технічних вигод чи удосконалень, що їх дає модерна цивілізація. Отак, думалось мені, сотні й тисячі років тому, мешканці побережжя займалися цим старим промыслом.

**
*

26 вересня. Ранок до полудня в Санарі (Sanary-Sur-Mer). Це одна з перлин Рів'єри, окружена залісненими горбами. Вперше побачила розкішні кущі цвітучого олеандру, який вільно ріс в городах віль. А віль тут багато, бо це одна з більш популярних дач на Рів'єрі. Прогулька гаями й над морем. Ця остання досить виснажлива через каменюки, якими вкрите побережжя. Компенсація цієї „страсної дороги” — цікаве товариство й прекрасне море з своїми відмінними відтінками від глибокої синяви до ясно-синьо-зелених нюансів, а над усім сонце, сонце, сонце...

Чи це дійсність, чи мрія, чи може тільки сон — все, як в казці! Але дійсність швидко переходить у прозу: Спізнений автобус і в висліді спізнений обід у Бандолі. Знову сієста, що перестає бути новістю, а входить в щоденну рутину.

Пополудне й вечір в Тулоні. Старе портове місто, славне своїми галерами й невільництвом в 17—18 століттях. (Не один козаченько тут терпів під нагайкою турецького погонича, не один проклинав свою долю!) В останній світовій війні місто відіграло велику роль, переходячи з рук до рук і потерпіло великі шкоди через бомбардування.

В Тулоні можна було завважити дуже багато матросів. Вздовж побережжя міста причалені не десятки, але сотки різних човнів, кораблів й вітрильників. Бачила могутню морську флоту. Стара частина міста дуже цікава. Вузесенькі круті вулички, досить високі скупчені будинки. З багатьох горішних вікон звисає білизна, що дає вид, наче б вуличка була замаєна по-святочному прапорами. На вулицях повно людей, дітей, котів і псів. Всі поводяться дуже безпосередньо, природньо, й як завважив мій

Ніцца — Promenade des Anglais

ескорт, люди тут ходять, не як в місті, але як в себе на подвір'ю. Малесенькі цікаві крамнички, всі спеціалізовані. В них двері переважно закриті завісами з деревляних чи солом'яних коралів — подих орієнту. Тут дуже стара й унікальна катедра з надзвичайним образом Божої Матері. Оригінальна фонтана на площі серед міста, вся мохом вкрита, з моху ростуть рослини й дерево й майже цілком вито вкривають фонтану. Ми з найбільшою приємністю й цікавістю блукали вуличками міста й сприймали все, що бачили навколо себе. До Бандолю вернулися в 10-й год. вечора.

27 вересня. Цілоденна прогулька до Ст. Тропе (St. Tropez) й околиці. Цікава легенда про місцевість. Тропе, один із перших християн був покараний головою за нову віру. Після того його обезголовленого пустили на човні в море разом із півнем і собакою в надії, що вони з'їдять тіло. Але на диво човен повернувся з неторкненим трупом святого й власне в тому місці повстала оселя Ст. Тропе. Тепер Ст. Тропе рибальське й курортне містечко. Воно втішається спеціальними симпатіями паризьких мистців, малярів, артистів фільму й сцени. (Сюди навіть приїжджає на відпочинок нова сенсаційна зірка французьких фільмів Бріжіт Бардо). Це відбилося не тільки на безлічі малюнків з краєвидами міста (один із них опинився в моїй колекції), але й на дорожнечі за помешкання. Ст-тропезці роблять „бизнес” з помешканнями, як ніколи.

Пополудні прогулька до Ст. Рафаель (St. Raphael). Кажуть, що це ще старий галло-романський курорт з термічними купелями, але найважливіша дата в історії цього міста — 9-го вересня 1799, коли Наполеон Бонапарте причалив сюди, вертаючися з Єгипту. На пам'ятку цього навіть поставлено в місті піраміду з відповідними написами.

Вернулася ввечері до Бандолю, застала пошту й вирізки з „У. Голосу” з моїми першими репортажами з корабля. Скільки нового я вже побачила й пережила з того часу!

28 вересня. День відпочинку в Бандоль. Читання й писання листів. Знову обід в милих пань Лукіянович і Новіцької. По сієсті перша спроба з рулеткою. Вступ до Касіно за паспортом і сто-франковим білетом. Спочатку пригядалася іншим, а далі не втерпіла й поклала першу тисячку на стіл. Як і в житті, так і тут: програ й вигра, а загальний підсумок в руці — 500 франків. На загал гра мене не захоплює, так як наприклад паню Т. й по якомусь часі залишаю товариство в Касині. А „запрацьованих” 500 франків перемінюються в червоне провансальське вино . . .

29 вересня. І знову пакування й знову в дальшу дорогу. Цим разом покидаю вже Бандоль і за переконливою намовою знайомих рішаюся провести день-два в Ніцці. Прощаюся з товариством, що з ним пережила останніх кілька „блакитних днів”. Дружній стиск рук, прощання й „до побачення” — з одними в Парижі, з другими в Мюнхені, а з панею Ладою у Нью Йорку. Поїзд точний на мінуту: 12.44 відїжджаю з Бандолу. Ще деякий час з вікон бачу знайомі вулиці, дома, море, а там, нові картини, що змінюються з кожним кілометром. Ось плантації винограду й осінній винозбір. Працьовиті жінки й чоловіки в барвних одягах зривають повні грона й накладають в бочки, або в спеціальні дерев'яні скриньки. Тут і там лінивий ослик жде на свою чергу в цій праці й навіть наш гримучий поїзд не виведе його з „ослячої” рівноваги. Краєвид міняється, коли наближатися до дачних місцевостей. Тут прекрасні вілли в південному стилі, пальми, кипариси — рай на землі. Минаємо Канни, улюблене місце перебування Чорчила й їдемо далі на схід. Коло 4-ої год. пополудні я в Ніцці. Це знову стара колонія з часів з-перед Христа, прекрасно положена над морем з відомою на весь світ Англійською Променадою (*Promenade des Anglais*). Це місце зустрічі всіх туристів, тут найкращі готелі, музей, парки, пам'ятники. А при цьому прекрасний вид на море.

Я легко дістала кімнату в одному з готелів на цій згаданій променаді й примістившись, пішла повечеряти. І тут трапилася мені пригода, мабуть одинока неприємна

за всю мою подорож. Хоч я нерадо про це згадую, але для остороги іншим, не можу цього промовчати. Повечерявши в одному з першорядних ресторанів „Ст. Моріц”, я несподівано тяжко захоріла. Тільки завдяки негайній реакції мого звичайно здорового організму, мені пощастило обминути небезпеку затроєння, й, як пізніше поінформував мене лікар, прикрих та скомплікованих наслідків його. Наука з того, що навіть в найкращих ресторанах на півдні треба бути дуже обережним у виборі страв, а зокрема, коли йде про рибу, чи про інші морські спеціальності.

30 вересня. Пробудилася відсвіжена рано, щаслива, що немає наслідків по вчорашній неприємній пригоді. До полудня оглядала Ніццу, головню стару частину міста, купила двох Барженів — кажуть один з кращих теперішніх малярів Рівієри. Пополудні прогулька до Монако. Була в княжій палаті (вступ 250 фр.) — на жаль без оглядин бувшої „Грейс Келлі”. Монако, як відомо, окрема держава, до речі, найменша з тих, які я оглядала в часі поїздки й це одинока „імперія”, що не контролює паспортів і не прибиває печаток туристам навіть на спомин. Єдине, що залишалось, це вислати поштові картки з марками й надруками моїм знайомим — філателістам. З Монако чудовий вид на Монте Карло, сусідні околиці й море. І знову, оглядаючи це все, здається, що це не дійсність, а наче картина з якоїсь фантастичної казки.

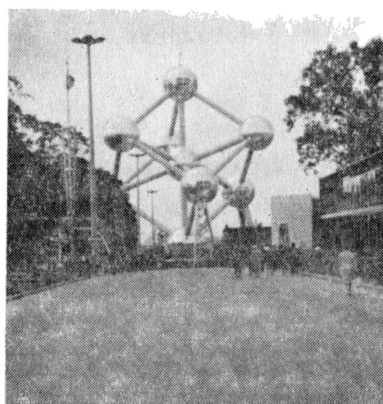
1 жовтня. Мій останній день у Франції. Іду експресом через Геную, Мілано до Швейцарії. Поїзд битком набитий. Людей більше у вестибюлах і коридорах вагону, як в купе. Кожний має коло себе свої клунки й пильно стежить, щоб не стало їх менше (це ж Італія). Яку бучу зняли б наші канадійці, думалось мені, коли б розпродано більше білетів, як місць в поїзді, а тут якось все спокійно, пасивна детермінація; „добре, що й так їдемо”, здається читається на обличчях пасажирів.

Кидаю оком через вікно на останні види прекрасного побережжя і Середземного моря. Прощайте, я не знала, що Ви такі приманливі й такі незбагненно гарні!

III

БЕЛЬГІЯ

ПІД ЗНАКОМ АТОМІЯ

6.

В БРЮССЕЛІ

Bruxelles Gare Du Nord

Пізно ввечері, 24-го серпня, люксембурзький експрес віхав в освітлені вулиці бельгійської столиці й зупинився на північному двірці — Bruxelles Gare Du Nord. Із вагонів висипались маси туристів, в більшості відвідувачі Світової Універсальної Вистави 1958 р. Голосники в чотирьох мовах (французькій, флямандській, англійській й німецькій) інформували подорожніх про кінцеву станцію експресу й подавали інформації про сполучення з іншими поїздами, кому цього було потрібно. Але мені здавалось, ніхто з нашого поїзду цим не цікавився, так як і я, бо ми всі мали за ціль Світову Виставу.

Потяг привіз переважно організовані групи туристів (guided tours), а мало було таких як я, що подорожували на власну руку. Отак наприклад в вагоні, в якому їхала я, були приміщенні 32 особи з Філадельфії ЗДА, між ними шість монахинь і один священник.

Разом із людською хвилею, я подалась до виходу. Мій багаж складався із одної валізи, ручної торби, фотоапарату й дощовика — й це було моє щастя, бо довелось би довго чекати на носія (red cap).

Зійшовши вниз в тунель станції, я разом з іншими опинилась перед загородкою, при якій сидів урядовець і кожний з нас мусів віддавати йому свій білет. Це власне була одна з різниць між канадійськими й європейськими звичаями контролю подорожніх і про неї повинен кожний подорожній з Канади чи ЗДА пам'ятати, щоб обминути неприємні несподіванки. Я бачила в часі своїх пізніших поїздок, що ті які були необзнайомлені з тутешніми звичаями і загубили чи викинули свій білет, мали неприємності, тяганину і т. п. Як відомо, в Канаді й в ЗДА відбирають

білети в поїзді перед станцією призначення, а в Європі справа більше контрольована й скомплікована. Насамперед продірають Вам білет при вході на перон, у поїзді продірає його знов кондуктор, потім приходять контрольор і робить те саме, так, що у вашій руці часом залишиться більше дірок, як білета. Нарешті цю справжню жертву бюрократичної машини відбирає у Вас придверний на станції, інакше не вийдете з поза загородки. Коли ж у Вас білет до дальшої станції, а Ви робите перерву в їзді (stop over) то придверний сторож порядку далі знущається над Вашим білетом, продірає його, зазначаючи на нім дату перерви. Після цих всіх операцій Ваш білет виглядає, як швейцарський сир.

Для канадійця в Європі буде теж нове й незвичайне те, що на перон не пускають вільно гостей чи родину пасажирів, але вимагають окремого білета — перонівки. Тому на пероні мало таких, що відпровождають або зустрічають пасажирів. Вони переважно залишаються або чекають при загородці.

В „Гренд Хотелі”

Після згаданої вгорі процедури я нарешті опинилась в головному, просторому, ясно-освітленому вестибюлі північного двірця Брюсселю. При виході із станції чекали одне за одним таксі. Я всіла в одне з них і відразу завважила, що воно значно менше від наших у Канаді, але мені було в ньому вигідно, я сказала шоферові по-англійськи „Гренд Хотелі”, він промимрив щось собі під носом і таксі рушило з місця. Ми вїхали на ясно освітлену вулицю, що більше ми їхали, то було більше світел і по цьому я здогадувалась, що ми зближаємося до центру міста. З уваги на Світову Виставу вулиці були замаєні прапорами й залиті морем світел. Це нагадувало мені американські й канадійські міста перед Різдвом. Нарешті ми заїхали перед „Гренд”. Мій шофер передав клунки портієрові, поміг ме-

ні висісти з авта й подав мені ціну їзди. Не маючи ще досвіду з бельгійськими франками я попросила по-англійськи порт'єра, щоб він мені допоміг розплатитися. Він був звиклий до таких ситуацій і радо допоміг мені в цьому. Ми увійшли в готель. Моя кімната була замовлена й заплачена ще в Вінніпегу, тому все пішло гладко. Все ж таки треба тут зробити заввагу, що європейська реєстрація в готелі є більш скомплікована, як в нас в Канаді. Ви мусите не тільки виповнити довгуватий формуляр, але виказатися паспортом і вони самі виписують на цьому ж формулярі число Вашого паспорту, дату Вашого уродження і тим подібні деталі. Для звичайного канадійця ці формальності видаються зразу дивними, але по якомусь часі до них звикається й навіть здавалося б дивним, якби їх не було.

Готель „Гренд” у Брюсселі, хоч один із першорядних (і відповідно до того дорогий) то проте старосвітський й „пахне мишкою”. Тут і там поскрипують підлоги відповідно до тягару гостей. Стелі в кімнатах високі як в замку, а ключі до дверей кімнат оковані важкими декоративними залізяками, очевидно для того, щоб гості не возили їх по Європі чи, коли йде про американців, щоб не робили з них приватних музейних колекцій. Бувши безборонною жінкою в чужому великому місті, я до деякої міри була вдоволена моїм ключем, бо на випадок якої небудь небезпеки він добре надавався, як знаряддя самооборони.

В готелі роїлося від різnorodної публіки з усіх кінців світу, але мені здавалось, що таки найбільше гостей було з Америки. Та й найбільше чути англійську мову й тому я тут почувалась зовсім добре.

З багатьох подробиць із життя в готелі, які мені спеціально вбилися в пам'ять, була рутинна обслуги в готелевому ресторані. Можливо, що це запобігає безробіттю, коли наприклад в ресторані обслуговує вас кілька гарсонів навіть при сніданку (який в цій частині Європи дуже скромний, бо складається тільки з кави й булки). От так для цього насамперед вітає вас і веде на місце уніформований золотими нашивками солоткаво усміхнений тил.

Коли Ви вже при столі, тоді підходить до вас другий гарсон з меншими нашивками золота, щоб взяти від вас замовлення. Він передає його далше третьому гарсонові (вже без золота) і тільки цей має право піти до кухні і принести замовлене. Можливо, що цей стиль обслуги має свої традиції в Європі, але мені як канадійці видавалась вся ця обслуга пересадною.

На Світовій Виставі

Основна ціль моєї поїздки до Бельгії, як я згадала, була Світова Універсальна Вистава, на якій я мала бути одною із 38 мільйонів відвідувачів (-чок) передбачених американською статистикою. Зараз таки другого дня вранці я поїхала на цю виставу. Сполучення трамваєм з виставовою площею в північній частині Брюсселю дуже догідне. В трамваї можна було відразу купити білет вступу, що вносив 30 б. фр. (60 ц.). Трамвай підвозив вас під одні із багатьох воріт і перед вашими очима розгорталась прекрасна панорама будинків з відомим символом цієї вистави — Атомієм, себто з мільйоново побільшеним зразком атома.

Виставова площа забудована павільйонами різних націй світу, адміністративними будинками, аудиторіями, кіосками, водограями. Поміж ними тягнуться алеї і стежки прикрашені зеленню, квітами, кущами, деревами. Все це робить враження прекрасного парку і дає приємний вид для ока. Годі оглянути всю виставу за один, два чи три дні. Мешканці Брюсселю остільки в щасливому положенні, що кожний з них може купити собі піврічну карту вступу і досхочу відвідувати цю виставу. Ті одначе, що приїдуть до Бельгії на кілька днів мусять зосередити свою увагу на декількох павільйонах відповідно до своїх зацікавлень чи патріотичних амбіцій. За тиждень мого перебування в Бельгії, я відвідала такі павільйони: канадійський, американський, советський, арабський, японський, чехословацький й інші, і загально оглянула всю виставову площу. Це останнє дуже улегшене при допомозі автобусів, мото-

циклевих возиків, чи врешті ливової залізнички. За розмірно дешевою ціною можна їздити по цілій виставовій площі цими засобами льокомоції і тим самим заощаджувати енергію на ходження по павільонах. І справді це ходження дуже виснажує й томить. Справа не тільки в тому, що болять ноги, але теж багатство виставленого матеріялу пересичує духово й людина не в силі сприймати стільки скільки хотіла б чи заплянувала. І можна тільки співчувати тим „зорганізованим турам”, що на цю виставу призначають в своїй програмі кілька годин, а найбільше один день.

Канадійський павільон побудовано в чужинецькій частині виставової площі близько американського й советського. Ввесь він в дуже модерному стилі з прозорими скляними стінами і ставком посередині. Своім загальним характером павільон добре відповідає Канаді з її просторістю і ненакопиченістю експонатів. Так і відчувається тут основний мотив — *light, space & air*.

Аранжери канадійської вистави старалися представити в історичному світлі розвиток нашої країни від часів першого поселення аж до сьогодні. І можна сказати, що це їм вдалося. Не-канадійський відвідувач вистави має добру нагоду познайомитись з розвоєвими процесами в ділянці економії, політичного життя, освіти, культури й т. п. й канадійцеві цікаво в цілому схопити живчик канадійського життя. Підкреслено також, що Канада складається з багатьох етнічних груп і релігій, хоч в основному домінує англо-французький дух. Найбільше це можна відчути в бібліотеці павільону, де канадійські видання обмежено виключно до двох мов і двох культур. І хоч господарям вистави треба погратулювати за улаштування бібліотеки (в інших павільонах, з винятком німецького, бібліотек немає, а в советському вона доступна тільки персоналові), то все ж таки дивувало мене те, що в бібліотеці не було книжок виданих в Канаді іншими мовами. Також між часописами і журналами не бачила я нічого поза англійськими й французькими періодиками. Правда поза бібліотекою, у відділі канадійських публікацій був великий фо-

томонтаж заголовків часописів видаваних в Канаді в різних мовах. Приємно було мені тут побачити „Український Голос” (аж два рази) з датою 1-го січня, 1958 із частиною оповідання Богдана Лепкого „Святий Вечір”. В іншому місці був іще раз заголовок „У. Г.” з першої сторінки але без дати. З українсько-канадійських часописів, крім „У. Г.” були „Українські Вісті” з дня 30-го грудня 1957 р. Коли йде про книжкові видання, то тут так як в бібліотеці не було канадійських видань в інших мовах. Тому, що це ділянка моєї праці, я це спеціально відчула.

Крім цього в павільоні була кінова зала, де висвітлювали документальні фільми про Канаду (National Film Board Productions) і вступ до залі був вільний. На скільки я могла завважити, відвідувачі вистави масово заходили до залі, а навіть дуже часто мусіли чекати своєї черги.

День 25-го серпня був „Канадійським Днем” на цілій виставі. З тої нагоди відбувалися різні імпрези, а завершити їх мав концерт у загальній виставовій аудиторії. В програмі концерту був виступ Hart House Orchestra з Торонто, піяніста Glen Gould і співачки Marquerite Lavergne. Яке було моє розчарування, коли я, приїхавши першого дня довідалась, що вже розпродані всі білети на цей концерт. А я так спішилась, щоб захопити цей день на виставі й бути на концерті! Памятаючи одначе засаду, щоб ніколи не тратити надії, я шукала шляхів, як би то все таки дістатися на концерт. Коли всі офіційні шляхи виявились безуспішними, я пригадала собі минулорічне моє знайомство з дружиною директора канадійської вистави пані Glen Wapnerman. Ми стрічались в Монтреалі на конгресі Інтернаціональної Жіночої Ради. Вона постаралася для мене білет між спеціально запрошеною чужинецькою публікою (і ще в додатку безплатний). От так я переконалась, що часом добре знайомство перемагає всі перешкоди. Я мило згадую цю прислугу і дуже вдячна пані Беннермен. Коли йде про сам концерт, то він був на високому рівні. А спеціально Глен Гулд захопив всіх своєю грою на піяно.

Тоді, як канадійський павільон залишає на відвідувачах загальне враження простору і свобідного віддиху —

то повним контрастом віє від павільону С.С.С.Р. Декому може імґонувати величезний гаражовий розмір його, але коли увійти в середину, то зараз відчувається пригніченість і переважаність матеріальними та пропагандивними гаслами.

Тут і герби й прапори поодиноких, так званих, союзних республік, тут величезна статуя Леніна, тут і спутники й турбіни, тут і автобуси з написом „Львів” тут і підробка кримського побережжя, і великі знімки міст (в тому і Київ), тут і книжкові експонати, (переважно в російській мові), тут Шевченко побіч Пушкіна в портретах, тут народне українське мистецтво поруч кавказького і монгольського, тут українська наливка побіч російської водки й стоси паланиць, що мають показати советський добробут. Одним словом бачите тут намагання показати все, що совети мають, і чого не мають і про що мріють, щоб мати. Нічого дивного, що один із американських відвідувачів зробив заввагу в записній книзі, що він хотів би бачити це все в практиці в советах, а не тільки на виставі. З багатьох голосів, які ця вистава викликали в пресі, варто навести статтю в часописі *“La Libre Belgique”* чис. 233, з дня 21-го серпня, 1958. Під наголовком *“Le colonialisme russe à l’Exposition de Bruxelles”*, редакція пише, що вже при вході в павільон показано, що СССР це багатонаціональний союз „щасливих народів”, а тимчасом крім російського тих народів окремо не показано. Дальше в статті сказано: „коли порівняти, так звані, незалежні советські республіки з англійськими домініями чи французькими мандатами, то треба ствердити, що ці останні мають більше незалежності й свободи, як Україна, Білорусь, Грузія, Литва й інші. „Колоніяльна” Франція влаштувала все ж таки окремий відділ для Алжиру, а „колоніяльна” Бельгія окремий павільон для Конго... тоді коли СССР не влаштував окремих місць для незалежних і рівних правами „своїх республік...”. Дальше в статті говориться, що „коли якийсь відвідувач зажадає української книжки в павільоні, то на нього дивляться з підо-

зрінням і іритацією". Це твердження згаданої редакції часопису я мала змогу сама ствердити при кіоску з книжками.

А ось, ще одна цікава цитата із згаданої вже статті: „У відділі книжок знаходиться портрет найбільшого українського поета Шевченка без ніякого пояснення при його прізвищі, поруч портретів Пушкіна й Лермонтова. Хто не обзнайомлений з українською літературою — а така є більшість відвідувачів — той уважатиме Шевченка за російського письменника. А відомо, що Шевченко був засланий за свої патріотичні українські твори до Азії в 1847 р. із забороною писати і малювати”.

Стаття ця, як мене інформували, викликала широкий відгомін не тільки в Бельгії. А мені здається, що вона дуже об'єктивно підійшла до справи.

А тепер кілька слів про інші павільони, які я мала змогу відвідати. Для естетичної насолоди я поручила б арабський й японський павільони. В першому з них можна було любоватися прекрасними килимами й тканинами. В японському можна було завважити прикметну цьому народові витончену простоту й делікатність. Навіть городи навкола павільону були типово японські — мініатюрні деревця, ставочки з рослинами, які відповідають тільки цій країні.

Можна б багато писати про чехословацький павільон. Він був одним із багатьох, різномодніших і кращих. Найбільше захоплення серед відвідувачів викликала вистави скляних виробів і кришталів. Можна сказати, що чехословацька продукція в цій ділянці, як і в інших, стоїть на дуже високому рівні.

Подібний характер мав німецький павільон. Окремий натиск німці поклали на книжкову продукцію й освіту. В цьому останньому моттом послужила цитата із творів відомого філософа-виховника Й. Пестальоцці, яку я з уваги на її актуальність для нашого часу наводжу дослівно в англійському перекладі, так як вона була подана поруч з німецьким, французьким і флямандським текстами:

“For this world, that is degraded both in its moral and its intellectual life, there can be no salvation except through education, through instruction in humane living and through the development of personal culture.”

Накінці, ще кілька слів про американський павільон. Він визначався легкістю й життєрадістю, намаганням представити індивідуально поодинокі стейти та блискуче багатство. Перед самим будинком був один з кращих водограїв, який виглядав чудово вдень, а ще краще при освітленні ввечері. В цьому павільоні, як і в канадському не можна було знайти ніякої дешевої пропаганди, а дійсне відзеркалення життя країни.

В часі мого перебування на виставі не обійшлося без цікавих моментів. Не буду я наводити всіх тут, але дещо хочу згадати. Отак наприклад, коли я утомлена сіла спочити в городі чехословацького павільону, раптом побачила, що напроти мене дуже скорим кроком ішла гарненька молода панна з таким же молодим і атрактивним ескортом, за і побіч цієї пари спішила гурма людей, і коли зо всіх сторін почали цокати фотоапарати, я здогадалась, що це мусить бути хтось із незвичайних осіб. Скоро я довідалась, що це принцеса Ірина, друга дочка королеви Юліяни з Голляндії, яка із своїм батьком інкогніто відвідувала виставу. Недовго по цім, бачила я й її батька, принца Бернгарда, який їхав дуже поволі в авті виробу Chryslera — в передньому сидлі поруч свого шофера і з властивою йому квіткою-гвоздиком у бутонерці. Він як звичайно дуже ввічливо усміхався до всіх. Намагання королівської родини відвідати виставу інкогніто не вдалося.

Коли йде мова про ескортів, то я мала нагоду теж одного дня відвідати виставу в товаристві д-ра С. Божика, відомого в Бельгії українського громадського діяча, редактора брюссельських „Вістей”. Він був одним із тих, що мали постійний білет вступу на виставу і вже був тут багато разів. Ознайомлений докладно з усіми деталями вистави він опроваджував мене по виставі, давав деякі цікаві пояснення і навіть зняв кілька світлин моїм

апаратом на тлі деяких павільонів і городів. Я дуже мило згадую зустріч з д-ром Божиком і дуже вдячна йому за його поради і вказівки. Те, що я побачила в його товаристві за один день, вимагало б багато більше часу, коли б я оглядала виставу виключно на власну руку.

Між іншим, д-р Божик розказував мені про недавній виступ „Державного Українського Народного Хору” з Києва, який здобув велике признание серед Бельгійської і міжнародної публіки, а згадані вже „Вісті” в числі 8/1958 писали з цього приводу м. і. таке:

„Надовго до його приїзду тут ожили спомини про тріумфальні виступи хору Кошиця, заметушились бельгійські українці і їх бельгійські приятелі і на всі дні їх концертів всі квітки були розхоплені, а великі залі заповнилися щільно слухачами.

Хор не розчарував сподівань. Всі хористи, танцюристи, музики всі представнички й представники співаючої і танцюючої України, здобули своїм чудовим виконанням репертуару, прекрасними строями й інструментами глибокі симпатії і бурю оплесків очарованої ними публіки. Так точки виконувані з диригентом Григорієм Верьовкою, як і його помічниками, як і без диригентури були однаково буйно оплескувані”.

Яка шкода, що цей талановитий цвіт української нації не репрезентував вільної України, так, як колись незабутній Кошиць.

Дещо про бельгійські будні

Бельгійці багато скористали й морально й матеріяльно з того, що дали приміщення Світовій Виставі у своїй столиці. Бо ж годі уявити собі когось, хто відвідавши виставу, не схотів би побути в Брюсселі, чи в Бельгії взагалі. Правда, досвідчені туристи не раз і не два завважували і нарікали на те, що цьогорічні ціни в Бельгії далеко вищі, як попередніми роками. Та я сама була дещо здивована цінами, бо ми в Канаді маємо поняття, що життя в Європі дуже дешево. Тимчасом коли йде про Бельгію, то

я перераховуючи ціни з бельгійських франків на долари завважила майже ту саму дорожнечу, що в Канаді.

Найвищими мені видалися ціни поживи, одягів і готелів. Отак наприклад годі в Брюсселі пообідати в пересічному ресторані нижче \$2.00. А в кращих ресторанах обід коштує від \$4.00 вгору. Одначе, є деякі речі дешевші, наприклад їзда трамваєм коштує тільки 9ц. Винаєм помешкання дешевший, (комфортний апартамент коштує коло \$40.00 місячно). Дешевші теж меблі, полотняні вироби, алькогольні напитки, їзда потягами й інше. Але коли взяти під увагу низький заробіток працівників, то треба дивуватись, як пересічний бельгієць виходить на своє. Так як мене інформували, звичайний робітник в Бельгії заробляє на день 200 б. фр. (\$4.00). Кваліфіковані робітники 250—300б. фр. (\$5.00 до \$6.00) денно за 8 год. праці. Цебто пересічна платня робітників вносить від \$20.00 до \$30.00 тижнево, залежить від кваліфікацій. Кваліфіковані канцеляристи можуть заробити від \$100.00 до \$120.00 на місяць, але в цій категорії платні мусять бути спеціалістки дуже високого рівня, інші дістають на половину менше. При таких умовинах заробітку речі, які в Канаді чи в ЗДА вважаються за звичайні й необхідні, в Європі трактуються як люксус. Отак наприклад, холодильники, автоматичні пральні, автоматичні печі і т. п. це все в нас дуже звичайне, навіть в найскромнішій робітничій родині, а тут такі речі доступні тільки високим урядовцям, професіоналістам і бизнесменам. А що до авт, які в нас є звичайним явищем, то тут також великі різниці. Кожного ранку й вечора я бачила маси робітників на колесах (біциклях), в трамваях, автобусах і поїздах — тоді коли в Канаді в подібних випадках люди їздять автами.

У висліді у мене залишилось таке враження, що пересічній людині легше жити і працювати в Канаді й що вона там має змогу скоріш добитися вищого життєвого стандарту, як в Європі.

Рік 1958 ввійде в історію Брюсселю, а передовсім її панорами, як рік, в якому бельгійська столиця збагатилася новим символом — могутньою будовою Атомія. Він надовго залишиться в цьому місті й нагадуватиме не тільки сучасному, але й майбутнім поколінням про відбуту тут виставу, так як наприклад вежа Айфеля в Парижі. Згаданий Атомій це новий додаток до багатьох старинних пам'яток і будов цього міста. Тут на перше місце висувається, так з уваги на красу, як і старовинність місцевий ратуш, так званий Hotel de Ville, при площі Grande Place. Ціла площа окружена старовинними міщанськими будівлями й загально кажуть, що ця площа одна з кращих в Європі. Кожному, хто звик до широких канадійських, чи американських вулиць, цікаво побачити, а то й походити вузенькими і крутими вуличками, які виходять із площі в різні сторони міста. З інших замітніших будов назву церкву св. Михаїла й Гудула, яка датується ще з 12-го століття; тут замітні середньовічні вітражі й проповідниця, яка вирізблена вся з дуба. З пізніших будов заслуговують на увагу Королівські Палати, Парлямент, Військовий Музей, Палата Юстиції і Королівська Бібліотека. Відмічу при цьому, що в Військовім Музею є український відділ. Крім цього в Брюсселі є безліч статуй, фонтан і парків, які чарують око й насолоджують душу.

На оглядини цього всього треба б посвятити досить багато часу, хто одначе має обмежений час, повинен взяти плачену туру міста автобусом і за кілька годин оглянути все, що найцікавіше в ньому. Коли йде про мене особисто, то я найкраще волію ще раннім ранком почати блукання вулицями міста, й індивідуально ознайомлюватися з усім. Тоді я не звязана з групою й її провідником і поспіхом. І це на мою думку найкращий спосіб пізнавати стару Європу.

Крім столиці, я мала змогу відвідати провінцію. Для цього я взяла цілоденну туру автобусом до Бругес і Гент. За невисоку розмірно ціну, себто 303 б. фр. (\$6.06) нас

возили цілий день і показували все, що було цікаве в цих двох місцевостях. Ми їхали новозбудованою автострадою (гайвей), мінаючи фармерські оселі. Мені було дуже цікаво приглянутись до цих маленьких бельгійських фарм — я завважила, що тут найбільше вирощують ярину й квіти, хоч де-не-де було збіжжя. Кілька разів я бачила плянтації рослини, яка була мені незнана. Я поспитала сусіда, що це таке й аж тоді довідалась, що це хміль — одна з найбільш уживаних рослин з Бельгії, з якої виробляють пиво. Відомо ж, що в Бельгії консумція пива процентово найвища і навіть перевищує Баварію. Як мене далі інформував захоплений цією темою мій сусід, в Бельгії виробляють 28 родів пива (крім імпорту). Пізніше я переконалась, що не тільки старші смакують пиво, за обідом подають його навіть дітям (чорне, безалкогольне). На того, хто не воду при їжі, дивляться, як на дивака, бо пити пиво це звичайна річ в Бельгії, а зрештою не тільки в Бельгії, а й в інших країнах західної Європи.

Тоді коли справа пива більш цікава для чоловіків, жінки напевно зацікавляються одним родом індустрії, а саме світової слави виробництвом бельгійських коронок (laces). Я мала змогу й в столиці й на провінції оглянути всякого рода вироби, почавши від найменшої хусточки, до прекрасних блюзок, білля, скатертей, фіранок і т. п. На провінції в Бругес я мала навіть змогу приглянутися до ручного виробу коронок. Бельгійська жінка залюбки й з великим умінням виконує цю дуже скомпльовану роботу і вона відповідно ціниться. І хоч тепер в більшості змеханізовано цей рід індустрії, то все таки домашня ручна робота ціниться далеко вище від машинової й перевищує її що до краси. Я довідалась наприклад, що виконати один ріжок більш складної й делікатної коронки в хусточці вимагає двох днів часу. Виробництво коронок в Бельгії не призначене тільки для експорту, воно має своє місце в житті самих мешканців. Ніде в світі я не бачила стільки гарних і різnorodних фіранок на вікнах, як у Бельгії. Я завважила це в перших днях мого побуту в цій

країні, й то в різних ділянках міст, бідніших і багатших, і я з великою приємністю оглядала ці прекрасні мережива тонких взорів і форм. При цьому мушу підкреслити зразкову чистоту не тільки фіранок, а й вікон, а це разом надавало будинкам вигляду свіжості й плеканости. Значу при цьому, що бельгійці взагалі дуже дбають про чистоту і вже з самого ранку починають мити виставові вікна, двері, сходи, а навіть хідники перед своїми домами, чи склепами, так, що рано дуже тяжко перейти хідником, бо навколо рух з щітками й водою.

Український центр у Бельгії

Ціль моєї подорожі по Європі була не тільки оглянути й познайомитися з її культурою й життям, але також відвідати і навіязати контакт із земляками. Бо мені видається дивним, що дехто з наших канадійців, перебуваючи в Європі, обминав зустрічі з українцями. Адже ж їхнє життя як і вони самі, цікаве, відмінне й може дати багато матеріалу для помічень. Вони не тільки частинкою Європи, але частинка нашого народу, який тепер розкинений по цілому світу. Я ще перед виїздом з Вінніпегу навіязала контакт з деякими, а в більшості адресами послужив мені директор В. Кохан з Комітету Українців Канади. Як пізніше виявилось, це був добрий задум, і коли я з моєї подорожі задоволена й уважаю її успішною, то дуже багато причинились до того контакти з земляками в поодиноких країнах. Без них я не раз була б почувалась ізольованою серед чужого моря, а крім цього я мабуть стільки не побачила б і не пережила, коли б я була обминала їхні пороги. Вони не тільки мають досвід і ознайомлені з обставинами, але самі собою уявляють надзвичайно цікаві індивідуальності. Я приємно згадую всі ті мої нові знайомства; вони збагатили мій досвід і змогли побачити і пережити таке, що не знайти навіть в найкращих путівниках (**Guide books**).

Організоване українське життя в Бельгії скупчене в Українському Допомоговому Комітеті, який міститься при

72, Bd. Charlemagne, Bruxelles. Д-р Вол. Попович очолює цей комітет, а до ближчих його співробітників належить д-р В. Божик, п. О. Коваль і пані Іванка Коваль та інші. Комітет приміщується в чотириповерховому будинку У. Д. К., який винаймає. І тут мають свої канцелярії і домівки інші на-, чи при-будови організації. Тут є редакція „Вістей”, тут всесвітня квартира СУМ-у, яку очолює п. Коваль, тут канцелярія кооперативи „Дніпро”, тут є приватне помешкання п. Ковалю, і тут приміщується кімната для приїжджих. Під сучасну пору перебувають у Бельгії 3,000 українців, найбільше скупчення, яких 1,000 українців це промислове місто Льеж (Liege). В самому Брюсселі мають бути 20—30 українців. Около 1,500 українок вийшли заміж за бельгійських громадян і на жаль треба уважати їх як пропавших для української спільноти. Всіх українських організацій в Бельгії є тринадцять, а всі разом творять — Головну Раду Українських Громадських Організацій в Бельгії, яку очолює д-р Божик. Так як в інших краях, так і в Бельгії, певний відсоток українців не належить до жодних організацій. Найприкріше тут те, що крім деяких одиниць це люди з вищою освітою, які могли б і повинні допомогти розбудувати українське громадське і культурне життя. Про це навіть заговорили у „Вістях” ч. 4, 1958, п. н. „Покінчили студії і що з того?”

„В Бельгії досі покінчили студії університетські 91 українців... З цих 91 дипломованих у Бельгії молодих людей залишилось і живуть в Бельгії 26, а в інших краях 63... Майже всі ті, що кінчили студії в Бельгії, це люди в силі віку, що могли б і повинні по роках неактивності врешті подумати про сплату свого довгу і дати публичну відповідь на поставлене вище питання...”

Мені здається, що це питання є актуальне не тільки в Бельгії, але в інших країнах, включно з Канадою.

У. Д. К. помагає з паспортами в переселенню; ко-му того треба виробляє документи, метрики і т. п. У.Д.К. цілих десять років боровся за право мати українську національність зазначеною в документах. Все це робиться через високий державний комісаріят. У.Д.К. має 13 філій в

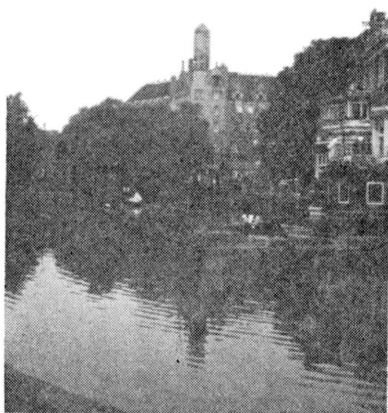
Бельгії. Членські вкладки, які складаються через філії, фінансують працю Комітету. Членська вкладка виносить 20 б. фр. (40ц.) місячно. Коли взяти під увагу низькі заробітки в Бельгії, то це досить висока сума для пересічного робітника і мимоволі насувається порівняння з Канадою, чи ми тут пропорційно удержуємо наші установи?

Крім названих функцій, так би мовити чисто формального характеру, в комітеті знаходиться вогнище українського родинного життя завдяки тому, що тут постійно живе ген. секретар комітету, п. О. Коваль з дружиною і двома діточками. Я сама відчула цю інтимність і теплоту, коли я вперше переступила поріг гостинного дому п-ва Ковалів. А окремого чару додають цій родині діточки, п'ятилітня Зірочка й трирічний Зенко, які говорять доброю українською мовою побіч французької. По чотирьох днях „люксусу” в Гренд Готелі — я глибоко відчула щирість і теплоту цієї родини і вона для мене була далеко приємніша, як усі комфорти й штучні услуги й чемності великих, але бездушних готелів. Я дуже часто вела розмови з маленькою Зіркою й не могла надивуватись бистроті її спостережень, ясності думки й дитячому невинному захопленню усім. Без сумніву — тут грає ролю наставлення батьків до дітей. Як пані Коваль мені пояснила, вона могла б ходити на заробітки, так як інші, але це мало б негативний вплив на виховання дітей. І тому вони воліють жити в скромніших умовах, а більше часу присвятити на українське виховання дітей. Мені це дуже подобалося, й я могла б поставити цю родину як зразок для багатьох наших людей на еміграції, що в погоні за матеріальним — забувають про основні завдання — зберігти й продовжувати своє „я” в молодому поколінні.

Час проведений в осередку цієї родини мене духово відсвіжив, а контакти з іншими земляками в Бельгії мене підбадьорили на дусі. Я виїздила з цієї країни в переконанні, що наша громада тут, хоч і чисельно невелика, то все таки добре держиться свого і є корисною частиною української спільноти у вільному світі.

IV

**В ПЕРЕЇЗДІ
ЧЕРЕЗ ГОЛЛЯНДІЮ**

7.

З БРЮССЕЛЮ ДО АМСТЕРДАМУ

Вперше мандрую „на сліпо”

*Semper tiro.**Ів. Франко.*

Для канадійців, що звикли вільно подорожувати безмежними просторами „від моря до моря” днями й ночами, може виглядати дивно, а то й смішно, що в Європі переїжджаючи з країни до країни за кілька годин, треба переходити кордон, відбувати безконечну кількість разів паспортні формальності, митні контролю, треба вимінювати валюту й звикати до неї, та врешті вслухуватись в щораз то іншу мову. При цьому одначе треба підкреслити, що людина по якомусь часі звекає до всього і якоесь підсвідомо стає „європейцем”, значить перестає дивуватись всім цим звичаям. Правда, я ніколи не мала в Європі ніяких труднощів з моїм канадійським паспортом; урядовці чемно й услужно полагоджували формальності звязані з моїм віздом чи виїздом і вірили мені на слово, що я не належу до контрабанди, що перепачковує каву чи тютюн через границю. У висліді мені мало коли доводилось відкривати валізи, а навпаки, я сама часом мусіла домагатися, щоб прибили печатку даної країни на моєму паспорті — „на спомин”, як я їм пояснювала.

З Брюсселю до Амстердаму в Голляндії я виїхала в полудне, 30-го серпня, й через Антверпен, Роттердам, Гаагу, перед четвертою годиною я була на місці. Це вперше доводилось мандрувати „на сліпо”, значить без попереднього замовлення готелю, без адрес знайомих, без знання мови й відносин. Але пригадуючи собі репортажі мого знайомого з Вінніпегу, д-ра Я. Рудницького, якто він їздив по європейському „півсвіті” і коли не мав готелю, ішов на поліцію й завжди виходив на цьому добре, я рішилась зарискувати й піти його слідами в Голляндії.

Приїхавши на головну станцію Амстердаму, я застала на ній хмару людей, що спішилися у різних напрямках і мене це здивувало. Таке перелюднення можна було пояснити в Брюсселі Світовою Виставою, але тут вдалось мені це неоправданим. Метушню збільшували маси багажу, клунків, кошиків і валізок, а при цьому обов'язкові букети квітів, якими голляндці вітають чи прощають одні одних. Можливо, що цей натовп був спричинений центральним положенням станції, пристані і трамваєвих ліній. З трудом я промостила собі стежку до туристичного бюро, що приміщується напроти станції. Я заговорила по-англійськи, питаючи про можливість нічлігу, при цьому я заявила, що хочу мати спокійний, чистий готель але в уміркованій ціні. І хоч того дня готелі на загал були переповнені, мені пощастило дістати дуже вигідну і чистеньку кімнату при тихій улиці. Панночка дала мені плян міста й зазначила, котрим трамваєм я можу туди дістатися. По короткому часі, я вже була на своїй квартирі. Я була з неї дуже вдоволена — це була чиста, ясна кімната в готелі з домашньою атмосферою. Власники — чоловік і жінка — говорили доброю англійською мовою й радо давали мені інформації, коли я чого потребувала.

Бритійські “козир-дівчата”

Полагодивши найважливішу справу — „даху над головою”, я поїхала трамваєм на головну пошту, де сподівалася одержати листи. На превелике розчарування, я застала пошту замкненою. Виявилось, що урядові години на пошті в суботу є тільки до полудня. Отже всі туристи такі як я, що сподівались листів на *Poste Restante* мусіли почекати аж до понеділка. Не було ради не тільки для мене, але й для п'ятох туристок з Англії, що втомлено сиділи на східцях і мали дуже різні опінії про доцільність „урядових” годин на пошті. Спільне наше розчарування зблизило нас і збільшило ряди невдоволених. Щоб задемонструвати свою солідарність з ними, я теж присіла на сходах і почала з ними розмову. Всупереч нашому загальному переконанню, ці дочки з Бритійських Островів по-

казались легко-доступними й балакучими. Я довідалась, що це учительки і стенографки з Лондону, які щойно відбули дуже оригінальні і цікаві вакації в Голляндії. Вони наняли в Льежі моторовий човен з кабіною, самі керували ним і цілих два тижні їздили по ріках, озерах і каналах Голляндії. Вони їздили тільки вдень, а наніч причалювали до берегів селищ і містечок, там же забезпечувались потрібними провіянтами й так безпосередньо мали змогу познайомитись з дійсним життям голляндців. Кажали мені, що ще ніколи в житті не мали таких цікавих та повчальних вакацій, а при цьому зазначували, що це все їм дуже дешево обійшлося. Поговоривши ще про це і те, ми попрощалися й розійшлися.

**
*

Я почала оглядати місто й ознайомлюватись із цією „Венецією Півночі”, як називають Амстердам. Найбільше уваги присвятила я цього першого вечора найстаршій частині міста, з вузькими улицями, цікавими будинками, майданчиками й каналами. Хоч крамниці вже були зачинені, але їхні ясно освітлені вистави приманювали не тільки мене, але багатьох інших. Вражали контрасти між старовинністю приміщень і модерними виробами, а найбільше між освітленими головними улицями й вузькими, темними переулками, чи каналами. Хоч я була вже до деякої міри ознайомлена з вуличками середньовіччя з побуту в бельгійських містах, але тут новістю були канали й каналчики, які перехрещували місто. От так блукаючи по місті до 8-ої години, я подумала, що треба мені десь по вечеряти. Ресторанів було подостатком, але тяжко було рішитись, і тут знову несподівано я напугалась на моїх „старих” знайомих з-під пошти. Спільна доля звела нас вдруге — цим разом в шуканні за вечерею. Хтось їм порекомендував індонезький ресторан „Bali”, що має славу одного з кращих, цікавіших і першорядних. Вони запросили мене до гурту і ми разом пішли вечеряти. І справді ми не завелись. Власник й обслуга всі яванці

(Japanese) доклали зусиль, щоб вдоволити апетити гостей, не тільки, що до кількості, але й теж, що до різноманітності страв. Кожна з нас була вдоволена. Нас не тільки нагодували й напоїли, але теж на наше бажання, показали нам кухню й подарували кожній на спомин естетично надруковане меню. Я попрощалася з моїми знайомими коло 11-ої год. Вони пояснили мені, що відлітають рано в 7-ій год. до Лондону, але цю останню ніч в Амстердамі думають провести не в готелі, але в самому місті й коли буде конечно, коротко передіратись у почекальні летунської лінії KLM. Мені подобалось, що вони до останнього моменту хотіли використати своє перебування в Амстердамі й при цьому не дивились на втому, невігоди, недоспану ніч. Це справжні туристи, справжні козир-дівчата — думала я, вертаючись сама до свого готелю. Мені тут стало ясно, що, щоб подорожувати по світі, не треба бути мільонером, але треба мати постанову, сильну волю, а головне забути за вигоди, комфорти і люкxуси на деякий час. Тільки тим могла я пояснити масу різноманітних туристів по європейських містах.

**„Венеція півночі”
й дещо про край „відводнених низин”**

Другого дня (це була неділя) не маючи багато часу на індивідуальні оглядини міста, я рішила взяти заплачену туру моторівкою каналами Амстердаму. За дві години ми обіхали головніші канали і порт — до річі, один із більших в Європі. Наш провідник давав пояснення англійською мовою про цікавіші будівлі, історичні місця, канали та площі. Це вперше я їздила по місті не автом, автобусом, чи трамваем, а човном і це вперше я бачила оригінальне місто на зразок Венеції, про яку стільки начиталась і наслухалась. Пообідній час я використала на оглядини славного музею Rijk Museum, в якому зберігаються більшість малюнків Рембрандта, а головно його „Сторожа”.

Як відомо, Рембрандт жив і діяв в Амстердамі й тут є його дім удержуваний містом, як музей. Решту попудня я провела в розкішному парку перед музеєм. Тут повно квітів, різнородних рослин, ставочків з лебедями, фонтан і всього, що робить європейські парки оазами відпочинку на лоні природи. А такого відпочинку треба, а спеціально в Амстердамі. Ніде інде на світі, здається, немає стільки галасливих мотоциклів, як в Амстердамі. Своїм божевільним шумом і лоскотом, який є далеко сильніший від шуму авт, вони так дошкулили мені й всім іншим, що аж відпочинок в парку привів мене до рівноваги. Мені здається, що мотоциклі — найбільш поширений тут засіб комунікації. Ними їздять індивідуально, родинами, навіть здається, перевозять всі свої багажі — мабуть включно з меблями. Стільки їх і такого галасу я ще в житті не бачила і не чула. Такого шуму навіть немає на Times Square в Нью Йорку. До речі, я мала змогу купити тут Амстердамське видання New York Times — це була перша англomовна газета, яку я дістала в руки в Європі. Я купила її в одному з кіосків, що їх Амстердам має дуже багато, головно в центрі міста. Вони дуже спеціалізовані, в одних продають газети, в других морожене, а в ще інших квіти. Кіоски квітів це щось чудове — стільки різнородних видів і кольорів, ані їх описати, ані переказати. Не раз я ставала перед ними і одушевлялась. Один тип кіоска спеціально мене зацікавив, в ньому можна було дістати тільки закуску — оселедці, квашені огірки, ковбаски і т. п. До нього приступали молодші й старші, між ними і діти, за кілька феників діставали кусок оселедця, огірка або паштетівки, зідали це на місці, а руки втирали рушником, який висів з боку. Все це відбувалося дуже безцеремонно й масово.

**
*

Як країна, Голляндія дуже мені подобалась і я жалувала, що я не могла спинитись в ній довше. Люди дуже працьовиті, ввічливі й охочі допомогти. Фарми управляють дуже інтенсивно, вирощуючи городину, квіти (тут

передовсім відомі на весь світ туліпани), управляють молочарство (відомі голляндські сири й масло), зате менше тут збіжжя. Як тип людини, голляндці дуже великі патріоти й привязані до династії. Я мала змогу вести розмови з деякими з них і переконалась, що вони хоч і поділені на безліч партій й груп то проте корона об'єднує їх всіх разом. Голляндці всі як один шанують і люблять свою королеву. В ній вони знаходять не тільки монарха розумного й справедливого, але й втілення всього, чим багата жіноча душа — цебто материнство, доброта, ніжність і дбайливість. В особі голляндської королеви маємо прекрасний приклад на те, що жінка, хоч на високому становищі, не мусить тратити прикмет своєї духовности, а навпаки задержуючи їх, здобуває тим уми і серця своїх громадян. Це відноситься не тільки до самих голляндців, але й до чужинців, що живуть в цій країні. Відчули її опіку також і наші скитальці. Щоб виявити свою пошану цій дійсній королеві-матері, українські імігранти в дні 3-го травня 1958 року склали візиту голляндській королеві. Як повідомляла українська преса в вільному світі, авдієнція відбулась в Суздайку, де проживає ціла голляндська королівська родина й мала дуже сердечний характер. Королева приймала учасників делегації в товаристві своїх дочок і наслідниці престолу кн. Беатрічі та кн. Марійки. По авдієнції відбувся концерт українських пісень. Співав відомий голляндський хор д-ра Антоновича. Українські скитальці в числі 17 осіб зложили королеві Юліяні та на її руки голляндському народові подяку за сердечне відношення до скитальців взагалі, а українських скитальців і імігрантів зокрема, за щедрі жертви на допомогу скитальцям та за приязне відношення до цілого українського народу. Королева була зворушена цією подякою й приняла на спомин цієї авдієнції гарні дарунки, які вспів приготувати ініціатор авдієнції 72-літній о. дек. Григорій Музичка, широко відомий і жертвенний громадський діяч. Авдієнцію і прийняття по ній утривалено фотографічно, а всі промови передано на письмі до королівського архіву.

Як я вже згадала, моє перебування в Голляндії було дуже коротке, бо тривало тільки два дні, але і цей час вистачав, щоб у загальному познайомитись з характером країни, пізнати людей та їхній побут.

І на закінчення моїх спостережень про цю країну, я дозволю собі навести частину поеми Миколи Галичка п. п „Голляндія”.

„Країна зелені і квітів,
Край відводнених низин,
Батьківщина святих обітів,
Що подихом старинних мітів
Духа підносить до вершин;
Людей вітчизна працьовитих,
Де вічна зелень і вода,
Що можуть прикладом служити,
Як можна море замінити
На ниви, парки і міста.

Голляндія: країна квітів —
Мов та русалка, що з води
Та з баговиння осушилась,
Убралась в зелень й прикрасилась
В асфальт і в золоті сади.
Голляндія: дочка культури,
Праці, молитви і надхніння,
Заручена з всіма морями,
Споріднена із королями
Через Оранське покоління.

**
*

V

**В ЗАХІДНІЙ
НІМЕЧЧИНІ**

8.

В МІСТІ Г. ГАЙНЕ

Хоч Німеччина була здавна предметом зацікавлення в Канаді, то щойно після другої Світової Війни такі міста, як Мюнхен, Авсбург, Франкфурт, Дюссельдорф, ГанOVER почали частіше появлятися на сторінках нашої преси. Причина цього лежала в факті відомих скупчень післявоєнної української еміграції, що — як відомо — за останніх десять років переїхала в усі частини світа, а найбільше до Канади й ЗДА. І коли через акцію Фонду Допомоги Українців Канади, чи ЗУДАК-у в ЗДА, проблема втікачів (чи так званих скитальців) була частинно зліквідована, то нові обставини, що заїснували по ліквідації таборів, створили чергову проблему — „залишенців”.

Плянуючи свою подорож до Європи, я рішила безпосередньо обзнайомитися з цією проблемою. Я порозумілась в цій справі з директором ФДУК п. В. Коханом у Вінніпегу й дістала від нього відповідні інформації включно з адресами провідних людей. Центром мого зацікавлення став Дюссельдорф, місто в західно-північній Німеччині, про яке я перед тим дуже мало знала, хіба що там родився й прожив свою молодість Гайнріх Гайне, відомий німецький поет, якого так гарно перекладала Леся Українка.

І ось одного дня, в соняшне полудне я вийшла з поїзду Амстердам-Дюссельдорф, маючи порозуміння з головним звязковим між ФДУК і таборами в Німеччині проф. С. Бобеляком. Він мав мене зустрінути на станції, а тому, що він мене не знав, а я його, ми домовились, що він має держати в руці „Український Голос”.

Вийшовши з вагону, я побачила у віддалі кількох кроків статнього мужчину, поважнішого віку, виструнченого по-військовому, що пильно оглядав приїжджих. Завваживши його, я побачила в його бутонерці більшу як звичайно синьо-жовту кокарду, а людини з „Українським Голосом” на станції не було. Я рішила підійти до незнайомого з кокардою, не маючи найменшого сумніву, що це українець.

— Професор Бобеляк? — запитала я, підходячи поволі до нього.

— Ні, Білінкевич! — була коротка відповідь з приязним усміхом.

Виявилось, що проф. Бобеляк виходив до ранішнього поїзду, а до цього вислав в заступстві д-р Б. Білінкевича, радника й звязкового для ЗУДАК-у в цій частині Німеччини. Мій новий знайомий показався вишуканочемним, ввічливим, услужливим і дуже товариським.

Я довідалась, що для мене зарезервовано місце аж в трьох готелях — від ексклюзивного Парк Готелю до першої й середньої кляси.

— Знаючи високі вимоги попередніх дам із-за моря, що нас тут відвідували, ми думали, що для Вас і Парк Готель буде заскромний! — пояснював д-р Білінкевич, здивований, коли я заявила, що вдоволюся й скромнішим, але солідним, чистим, спокійним і близьким до центру міста.

— Власне такий для Вас маємо, напроти парку при Graf Adolph Platz — відповів мій несподіваний опікун.

Таксівною ми переїхали на місце. Моя кімната в Hotel Weisses Haus виходила на прекрасний парк із ставком, лебедями й розкішними, плакучими березами. Це все впливало заспокоююче на мене й я була щиро вдячна д-рові Білінкевичеві за таке приміщення. Цей готель, хоч невеликий, але один із краще устаткованих, по-німецьки чистий. Мене приємно вразила утульно-домашня атмосфера, порядок і уміркована ціна. Це був перший мій готель в Німеччині й він був власне таким, за яким я шукала.

**
*

Тому, що моє „офіційне” побачення з проф. Бобеляком та іншими мало відбутися наступного дня, я рішила присвятити вільний час першого дня для полагодження деяких особистих справ і на оглядини міста. Д-р Білінкевич заявив, що якраз починає свої вакації й радо послужить мені своїм товариством в будь-що-будь незнаному мені місті, на що я дуже радо погодилася.

Дюссельдорф — (дослівно: село — дорф над рікою Дюссель) це осередок залізного й сталевого промислу — більш теоретично, як практично. Так як кожен, так і я, думала, що застану тут задимлене фабричне місто на зразок Пітсбургу в ЗДА, а тимчасом це чисте пречисте місто, з модерними домами, навіть хмародерами на зразок американських будинків, де приміщуються головні бюро цілої промислової округи північної надрайнської Вестфалії, якої воно й столицею. Місто числить около 680,000 мешканців. Тут широкі вулиці, багато зелені, парки, канали й ставки з лебедями й качками, які вільно й маєстатично плавають і є постійною атракцією не тільки дітей, але й дорослих. Тут постійна опера, симфонічна оркестра, концертні зали, мистецькі галерії, музей й т. п. Хоч місто було сильно знищене в часі останньої війни, воно скоро відбудувалось і сьогодні належить до одного з наймодерніших. Декілька хмародерів ще в процесі будови.

Центр міста дуже елегантний з багатими крамницями, модерними вітринами із смаком виложеними товарами, з бульварними ресторанами. Унікальна тут „Королівська Алея”, яка тягнеться здовж центру міста з культивованими городами-квітниками аж до Шльос Парку. А в парку знову ставки й квіти, перетикані зеленими-зеленими майданчиками. Хоч вже був місяць вересень, рожі та інші квіти цвіли, як серед літа.

В цьому місті я вперше в житті побачила могутній Райн і на мене ця ріка зробила: сильне враження. Отак десь мусить виглядати „широкий та дужий” Дніпро в країні моїх батьків, думалось мені.

Д-р Білінкевич, добре ознайомлений з містом і околицею заступив мені найкращу з „організованих тур”. Вже першого дня я мала загальний образ міста, яким я щораз більше захоплювалася.

Вечеряли ми під відкритим небом на терасі паркового ресторану над ставочком в тінях розкішних дерев. По вечері ми поїхали до „Дикого парку” (Wild Park), на горі Гересгайм. Парк задержаний в натуральному стані, але їй стежки тільки для пішоходів, сюди авт не пускають. Був погідний, літній вечір, теплий легіт вітру відсвіжував нас і ми проходжувалися стежками через яри й горбочки, які перехрещують парк. Вже було темно, коли ми трамваєм вернулися назад до Граф Адольф Пляц.

Проблеми, проблеми, проблеми...

„Другого дня вельми рано” почалися мої наради з громадськими діячами бувшої британської окупаційної зони в Німеччині. Ми зішлись в моєму готелі в утульній їдальні й почали ділові справи. Присутні були: проф. С. Бобеляк, д-р Б. Білінкевич і свящ. Д. Васильчук.

Я пояснила спочатку, що хоч я не є офіційною представницею ФДУК, то проте в порозумінню з централею в Вінніпегу використовую своє перебування в Європі теж і на те, щоб познайомитися з життям українських так званих залишенців і заявила, що буду дуже вдячна всім, хто допоможе мені в цьому. Я маю на цілі здати звіт із своїх обсервацій перед централею у Вінніпегу й можливо, що це причиниться до ще кращого налагодження відносин між допомогливими установами в Німеччині й в Канаді.

Проф. Бобеляк заявив, що він добре поінформований про мою візиту, не тільки від п. Кохана, але теж і з попереднього листування зі мною й тому він запросив своїх співробітників, головню д-р Білінкевича, щоб наперед по-

інформувати мене загально про проблеми, які сьогодні актуальні для залишенців, а опісля дати мені змогу наочно переконалися про все в одному з таборів, чи в одній з осель, що належать до його компетенції.

Після таких „вступів” ми почали оживлені розмови на тему життя й потреб залишенців у Німеччині. Питання чергувалися з відповідями й в приязній атмосфері ми не зчулися, як минали години за годинами й пройшов нам день з перервами тільки на обід і вечерю.

Головні підсумки наших розмов можна б зясувати так: Переселенчі табори поступенно ліквідуються й до кінця 1960 року мають бути зліквідовані зовсім. Непрацездатні залишенці дальше будуть на державній допомозі, але після ліквідації таборів житимуть в окремих оселях. Ті, що можуть працювати й вже своєю працею включилися в німецьку господарку, теж житимуть в окремих новозбудованих оселях-дільницях. І коли життєвий мінімум є сяк чи так забезпечений, то проте є велика потреба хоч би в скромній допомозі непрацездатним старшим людям, а передусім кільканадцятьом інтелектуалам, робітникам пера, літераторам і мистцям, що — звичайно — мають більші вимоги до життя. Хоч би скромних десять долярів на місяць, або принаймні кілька разів на рік, багато помогло б їм не тільки особисто, а теж підтримало б їхню творчу працю для української культури.

Та з усіх проблем — на думку проф. Бобеляка, з якою ми всі погоджувалися — найважливіша проблема — молоде покоління.

До цієї пори Фонд Допомоги Українців Канади з своїми патронатами дуже багато зробив тим, що фінансував дитячі садки й українські школи. Без цієї допомоги шкільки були б не мали можливости функціонувати. Така допомога потрібна й надалі; навіть працездатні залишенці, які вже працюють, не в силі фінансувати свої школи, чи садки, бо заробіткова платня дуже мінімальна й ледве вистачає на конечні потреби життя. А не стане українських садочків чи шкіл, є велика загроза цілковитої асиміляції

наших дітей. Сьогодні вже немає пекучої потреби на пакунки з одягами чи іншими речами, а зате є далі велика потреба на піддержку шкіл. Допомога вся повинна бути скерована через Фонд Допомоги Українців Канади навіть з окремими патронатами, бо тоді є порядок і бажана координація. Просьба проф. Бобеляка й його співробітників була, щоб ця допомога з Канади була постійною, поки на це буде потреба.

Дальше обговорювалось справи наших церковних громад в цій дільниці Німеччини. Є толеранція й співпраця священників обидвох церков, цебто католицької й православної. Священик католицької церкви о. Н. Іванців є краще забезпечений під кожним оглядом, як також громади й вірні, які він обслуговує, тоді коли православний священик потребує окремої піддержки. Свящ. Д. Васильчук працює в дуже тяжких умовинах; він не тільки приносить велику особисту жертву в цій місійній праці, але громади його потребують помочі. Православні діти потребують молитовників та іншої лектури. Станом цього священика, громад і вірних журяться не тільки православні, але й українці-католики, які також інформували мене про цей сумний й тяжкий стан. Ця толеранція й співпраця представників обидвох наших церков мене надзвичайно мило вразила. Я бачила тут гармонійне сполучення християнської любови ближнього з патріотичним загально-національним змаганням за всяку ціну зберегти душу молодого покоління й протидіяти асиміляції з чужим оточенням. І в моїх дальших подорожах по Німеччині, а теж і в інших країнах я з великою радістю ствердила подібні взаємини між вірними обидвох церков.

Допізна вночі я роздумувала над усім, що ми обговорили того дня й не уявлялось мені, що життя сотень і тисяч залишенців ставить перед нашою спільнотою, а зокрема перед її провідними колами стільки проблем. Все ж таки щасливі ми, думала я, що маємо таких людей як проф. Бобеляк, д-р Білінкевич та їм подібні. Ось наприклад проф. Бобеляк — всеціло відданий справі укра-

їнської громади, посвячуючи їй всі свої сили й вільний час. Це дійсно один із зразкових громадських діячів, що доріс до завдань дня, розуміє їх і здійснює їх в міру своїх сил з твердою вірою в слушність справи. Хоч він вже на емеритурі й міг би легко зажити спокійною старістю, то проте він вічно молодий духом посвячується для громадської праці. Він може бути добрим прикладом для не одного, а особливо для молодшого покоління.

Після теоретичної підготовки попереднього дня наступного дня я мала змогу познайомитися з життям залишенців практично. Моїм провідником того дня був інж. Мих. Дуда, якого я, на жаль, досі не мала змоги бачити в Дюссельдорфі тому, що він перебував поза містом в ділових справах. Мені сказали, що він тепер виконує функції вчителя українознавства в школах для українських дітей і що він дуже добре ознайомлений з життям осель і таборів.

Він зголосився до мене вранці того дня до готелю й ми разом поїхали трамваем до оселі Верстен (одне з передмість Дюссельдорфу). По дорозі п. Дуда розказував мені дещо з свого минулого, про свої студії, професійну працю інженера-гірника, про свою співацьку кар'єру, та врешті про свої останні пригоди включно з арештуванням в часі большевицької окупації Відня. Тепер він присвятився праці для молодого покоління й в цьому знаходить велику життєву приємність, але — заявив він — цю роботу на жаль він буде мусіти кинути, бо стоїть безпосередньо перед відїздом до ЗДА. За розмовою швидко проходив час і ми не зчулися, коли треба було виходити з трамваю. Пройшовши ще полями яких десять хвилин, ми опинилися в зовсім новій оселі, що складалася з низки мешканевих будинків з бетону на зразок модерних кількаповерхових канадійських чи американських мешканевих „блоків”.

— Це — пояснював мій провідник — мешкання для різнонаціональних залишенців, що з таких чи інших причин, а головню через здоров'я, не могли виїхати за море. Їх побудував німецький уряд і винаймає по дуже уміркованих цінах залишенцям.

Я з цікавістю оглянула кілька будинків, а згодом мала змогу бачити теж самі мешкання всередині. Це звичайно дво-, три-, а то й чотирикімнатні квартири, залежно від кількості членів родини. Вони світлі, чисті й устатковані відповідно до сучасного мешканевого стандарту в Німеччині. Для прикладу подаю, що трикімнатне помешкання з кухнею коштує 62 НМ на місяць, опал, електрика й вода 42 НМ, отже разом виносить 104 НМ. (\$26.00), але заробітки дуже мінімальні. Коли ж йде про платню, то мене інформували, що звичайно заробляють робітники від 85 НМ до 100 на тиждень (\$20.00 до \$25.00) за 45 годин праці. А життя в Німеччині, як всюди в західній Європі, дороге, не так як чомусь є враження, що дешевше, як в Канаді. Я порівнювала ціни на звичайні продукти в крамницях і переконалась, що вони не нижчі, як в Канаді, а коли йде наприклад про мясо, то навіть дорожчі. Коли тільки один член родини працює (скажемо батько, в якого ще малі діти), то йому ледве вистачає на конечні потреби життя, як оплата помешкання й харчування. А коли приходить потреба купівлі одягу, то це є дійсно проблема. Легше жи-

Лінторф — школа й учителі

веться тим родинам, де є вже дорослі діти й більше членів працює, але такі родини в меншості між залишенцями!

Пан Дуда наперед повідомив своїх учнів і учениць про мою візиту й вони чекали на мене в приміщенні д-р Білінкевича (він має канцелярію-помешкання в одному з будинків у Верстені). Я була дуже зворушена, коли ці діточки гарною українською мовою привітали мене, дали малий концерт українських пісень, декламували українські вірші. Після цієї більш офіційної частини п. Дуда ставив питання з історії, географії, культури й діти давали дуже влучні відповіді. Нарешті, коли прийшла черга на мене, я розповіла їм про Канаду, про українсько-канадійську молодь, про рідні школи, до яких вона ходить після науки в публічній школі й т. п. Я завважила, що діти з великим зацікавленням слухали мене й після того, коли я закінчила, ставили мені деякі питання. Наша мила зустріч закінчилася роздачею солодошів, які я привезла з собою. Я бачила, як діти тішилися тим, а деякі не забули про своїх менших братчиків і сестричок, що вправді до школи ще не ходять, але люблять цукорки не менше від своїх „вчених” братів чи сестер. Треба було отже позаочно наділити цукорками всіх Петрусів, Іванчиків, Оксаночок і Марусь.

Програма нашого дня охоплювала ще інші відвідини й тому мені, хоч з жалем, довелось прощатися з милою дітворою оселі. Мої молоді приятелі нерадо розставалися зі мною й деякі з них йшли з нами ще далеко поза оселю, гуторячи, жартуючи, сміючись. Та все ж таки нарешті прийшлося розстатися й тоді вже не було так весело. Дивна людська душа, що скоро прив'язується до чогось, що рідне, близьке серцю . . .

**

Пізно пополудні ми приїхали (теж трамваєм) до другого скупчення наших залишенців — цим разом вже до табору Лінторф. Картина табору дуже відмінна від тієї, що ми її бачили в оселі Верстен. Це старі, понурі, непривітні

бараки, в яких залишилися німецькі старші віком, чи взагалі ті, що з різних причин не можуть нікуди виїхати. Табір має вже за собою коло 13 років з часу зформування його по війні. Багато людей перейшло через нього й та решта, що тепер залишилася в більшості непрацездатна. Найгірше — на мою думку — живеться самотнім старшим чоловікам і жінкам, бо перед ними повна безнадія й за-безпечення їхнє дуже мінімальне. Як я вже згадала, краще живеться родинам, а зокрема тоді, коли більше як один член працює, але таких мало.

Коли йде про дітвору, то її тут щось понад тридцять-ро душ. Як і в Верстені, так і тут, я мала дуже приємну зустріч з „нашими найменшими” в шкільній залі. Завдяки п. Дуді все пішло дуже гладко; обопільні інформації, виступи молоді й кінцеве обдарування солодощами. Як і в оселі, так і тут, тяжко було розставатись з моїми новими знайомими, але не було ради.

На відхідному я відвідала декілька родин в їхніх помешканнях. Життєвий стандарт в таборі, як я помітила, далеко нижчий від стандарту в оселі. Та єдина потіха в цьому те, що всі табори мають зліквідувати до 1960 року й тоді залишенці переїдуть до новозбудованих осель.

Мої відвідини в таборі закінчились вечерею в таборовій кантині, що її вміло веде п. Когут. Як пристало на „бізнесмена”, п. Когут має власне авто (яким, до речі, привозить товар із міста) й він „доставив” нас до Дюссельдорфу, заощаджуючи нам ходження пішки та їзди дзеленькаючим трамваєм.

День відвідин у залишенців закінчився для мене новим досвідом. Я була дуже вдячна п. Дуді за його допомогу, бо я певна, що мені самій не довелось би в такому короткому часі побачити стільки.

На відізнаму з Дюссельдорфу

Та не тільки за „таборовий день” була я вдячна п. Дуді. Вживаючи нашої канадійської термінології, я була вдячна йому теж і за одну „несподіванку”. Справа з нею виглядала приблизно так: На другий день я мусіла вибратися з мого „Білого Дому” (Weisses Haus, не мішати з White House!), тому що починалась якась там велика конвенція й всі кімнати в моєму, як і в інших готелях, були наперед замовлені для її учасників. У висліді я опинилась, так би мовити, „на брукові”. І тут прийшов мені з допомогою д-р Білінкевич, що доручив п. Дуді переселити мене на своє помешкання, бо воно й так через його відїзд на вакації стояло сиротою. Я радо на це погодилася й на один день і ніч стала „переміщеною особою”, тобто переміщеною з „Білого Дому” в Дюссельдорфі до Верстену. П. Дуда допоміг мені в цьому „переміщенні” й я пополудні опинилася зовсім несподівано на помешканні д-р Білінкевича. І тут почалася згадана „несподіванка”. Тому, що це був мій останній вечір, п. Дуда й п. Степан Скрипочка (права рука д-ра Білінкевича) рішили уладити мені прощальний бенкет. Але бенкет мав бути за їхніми словами „козацький”, тобто ні одна жіноча рука не сміла торкнутися страв, коли їх приготувляли. Треба було бачити моїх „козаків”-господарів в білих фартухах, як вони кришили зеленину в козацький борщ — (кулінарна спеціальність п. Дуди), чи ліпили вареники з сиром і сливками (домена невтомної творчости п. Скрипочки!). Коли я хотіла допомогти моїм господарям в будь-що-будь жіночій праці коло кухні, то вони мало що не з обуренням відкинули мою пропозицію.

— Адже ж Ви у нас сьогодні гість і програма вечора — „козацькі” страви!

Не було ради, треба було покоритися порядкові дому. Те, що я сьогодні жива й здорова, доказ, що п. Дуда й п. Скрипочка добрі кухарі й я весь час мала оправдани

основи підозрівати, що вони простудіювали книжку пані Савелі з Саскатуну...

Запах смачних страв може не донісся до Канади, але правдоподібно почув їх д-р Білінкевич на провінції під Дюссельдорфом, бо тоді, як ми були в самому розгарі споживання дарів Божих, він задзвонив іздалека й через телефон страшно жалкував, що він не з нами. А ми жалували його теж і боліли, що досі німецькі винахідники й техніки не придумали способів, якби то можна „уплітати” рідні вареники на віддаль.

Ми потішили д-р Білінкевича через телефон, що ми випемо на його здоровя чарку доморобного вина (спеціальність, як виявилось, п. Дуди). Але д-р Білінкевич, крім контролю, як мені поводитьсь під опікою дюссельдорфських козаків, мав ще іншу справу, в якій він телефонував. Він запрошував мене другого дня перервати їзду до Кельну (Cologne) й оглянути околицю, де він перебуває на вакаціях. Тому, що це була для мене перша нагода побачити німецьке село й природу на провінції, я радо на це погодилася й ми умовились стрінутись на станції в Радеформвальд (Radevormwald).

На закінчення „бенкету” відбувся ще й концерт. Пан Дуда проспівав тужливим голосом кілька мелодій, між іншим свою улюблену карпатську пісню „Ой ду-ду-ду...! Не вважаючи на своє музикальне прізвище, п. Скрипочка не виступив з своїм концертом, а був таким самим слухачем, як я. Ми з захопленням слухали креацій п. Дуди й не зчулися, як пройшов цей вечір. Вже була пізня година, коли ми попрощалися й розійшлися.

**
*

Я зовсім не жалувала, що запрошення д-ра Білінкевича я перервала їзду в Радеформвальді. Я побачила типове німецьке село в горах з чистими привітними домами, гарно плеканими городами й садами, з масою квітів і зелені. Відповідно до гористого терену дороги, доріжки й стежки вилися горами й долинами й цілість була спеці-

яльно гарна, коли було дивитись з гори. Головно вражали кольори: жовтуваті й зелені поля, острівці лісів, соснових-темнозелених і листястих — ясніших. Вперше в житті я побачила тут „готичний” ліс, в якому струнке ялице стріляло верхами в небо, а під ногами земля була пухкіша від найпухкіших килимів. А коли я увійшла в один із таких лісових островів, мені здавалося, що я в якомусь старому готичному храмі. В поважній, святочній тиші так і тиснулися слова молитви на уста . . .

— От шкода, що Ви не були в Україні; в нас теж такі ліси, а може й кращі — перервав мовчанку мій супутник. І слово за словом, пішли спогади про Рідний Край. Д-р Білінкевич живо розказував про свої молоді літа в Галичині, про Львів, про людей і події, в яких він брав участь. В часі першої світової війни, він був сотником в У.С.С. й активно боровся за українську справу. В один час він командував другим куренем У.С.С., пізніше полком, а врешті бригадою в числі десять тисяч вояків. Перед моїми очима оживали події минулого на рідних землях, тодішні провідники українського життя, включно з подробицями буднів. Д-р Білінкевич часом і з гумором розказував про своїх близьких приятелів, як наприклад сотника Ю. Навроцького, редактора С. Волинця та інших, а мені було приємно, що я теж знаю їх особисто й маю нагоду довідатись ближче про їхню діяльність в минулому.

В Радеформвальді я провела цілу добу. Ночувати довелось мені в старій бауерській хаті, що її власник переробив на приміщення для гостей-курортників. Кімната в якій я зупинилася на нічліг, була простора з старосвітськими меблями й з ліжками навантаженими великими перинами й подушками. Цей стиль мені вже був відомий із Дюссельдорфу, де в готелі теж я мусіла накриватися перинами. І пізніше я зустрічалася з таким самим способом вкривання по інших готелях в Німеччині. Дуже цікаво виглядає ранне прибирання кімнат, коли з всіх вікон звисають перини й подушки. Такі картини ви побачите кожного ран-

ку не тільки по селах, але навіть по великих центрах. Що край — то обичай!

І коли я прощалася наступного ранку з моїми господарями, то крім них, собачки, курей та іншого звіринця прощали мене теж бауерські перини й подушки з вікон.

Д-р Білінкевич відпровадив мене до поїзду й ми сердечно розпрощалися, як старі знайомі. А китиця пахучих рож, що я їх дістала на прощання, довго нагадувала мені мої перші дні в Німеччині й перших земляків, що я їх тут зустріла.

9.

ДОЛИНОЮ РАЙНУ „Готицькі Кельну вежечки”

Якщо котре місто на світі має якийсь один символ, то це безперечно Кельн (Cologne) із своїм Собором. Вже зда- лека підїжджаючи до міста, зарисовуються на тлі неба стрільчасті готичні вежі кельнської святині, що зростають в міру того, як наближатися до самого міста.

Кожного, хто приїде на головну станцію Кельну, вра- жає великий туристичний рух, що зумовлений не тільки оглядинами Собору, але й тим, що Кельн є важливим вузловим залізничним пунктом західної Німеччини. Звідси щокілька хвилин виїжджають поїзди в переїзді з півночі на південь, зі сходу на захід і навпаки. Через Кельн про- ходить одна з головних європейських ліній до Брюсселю, Остенди й Лондону.

Головна ціль моєї зупинки в Кельні були оглядини кельнського Собору. Вийшовши з двірця, я була заско- чена тим, що я побачила Собор майже, здавалося, на пло- щі двірця. Він виглядав мені незвичайно великий в порів- нянні до всіх будинків в сусідстві, а передовсім самої стан- ції й готелів, що скупчені навкруги. Я поволі почала огля- дати цю величаву будівлю й хотіла взяти кілька знімок. І тут, хоч як я не прицілювалась апаратом, ніяк не могла знайти такої віддалі, щоб схопити цілість. Масив будови дозволяв брати тільки фрагменти, а зокрема безліч го- тичних вежечок, з яких, немов з лісу, складається верхня частина Собору. І тому, що брак площі й перспективи дозволяв мені тільки на поступенне, часткове оглядання Собору, я поволі, крок за кроком ознайомлювалась з по- одинокими деталями будови. Мені здавалося, що кожна зміна місця, з якого оглядати цю Святиню, змінює її ви- гляд, змінює світла й тіні, дає кожночасно нове естетичне

переживання. Найцікавіше враження, коли зовсім близько підійти й дивитися вгору: раз здається, людина разом з стрільчастими вежами підноситься в небо, то знову є враження, що Собор кожної хвилини може пригнітити своїм колосом мене й муравлище людей, що товпиться навкола. Власне це муравлище, а ще до того часом дуже крикливе, відобрало мені можливість глибше пережити красу цієї будь-що-будь унікальної структури. Маса туристів, при тому авта, мотоциклети, тягарові вози, наколесники, десятки й сотні голубів на малій площі перед Собором, врешті бульварні ресторани включно з голосними продавцями газет і *heisse Wurstchen* — все це ніяк не настроювало до контемпляції й естетичного сприймання прекрасних зовнішніх форм святині.

Децо інакше враження я віднесла з оглядин внутрі. Прекрасні вітражі, через які з трудом пробивалися соняшні промені, стрункі готичні вітварі, величні колони аж під склепіння, а до того тиша, холоднявість і напівприсмеркова атмосфера — все це впливало заспокійливо. На душі ставало легше й відрадніше. Справжня втеча від базарної атмосфери надворі. Я з приємністю провела більш години внутрі цього храму.

В столиці західної Німеччини

Не маючи інших зацікавлень у Кельні, тим більше, що стара частина міста, після зруйнування війною, відбудована під американський стиль, а теж знеохочена гамором і натовпом туристів, я рішила не залишатися довше в цьому місті, а ще того самого дня виїхати до поблизького Бонну — столиці Західно-Німецької Республіки. Але й тут я не знайшла спокою й попала — як кажуть — з-під ринви, та й на дощ. Приїхавши вечером до Бонну, я примістилася в одному з готелів недалеко центру міста. Спочатку додив ще досить можливий, уміркований гамір крізь вікно. Я думала, що вночі він притихне зовсім, але навпаки, він почав зростати з кожною годиною. Десь коло півночі я

чула вже не гамір, а вереск і крики молодих гулящих пар, що з співом, вигуками й свистами додавали собі „атракцій” в нічному гулянні. Цей нічний ярмарок включно з писклими жіночими голосами тривав здавалось без кінця. В третій годині над ранком я засвітила лямпу, взяла в руки невідступного „Філдинга” (до якого, на жаль, я не заглядала вже останніх кілька днів) й почала читати, що він пише про Бонн. З немалим здивуванням я прочитала там між іншим:

“...heaven prevent you from sleeping in this boom town... not the dish for visitors in search of color and charm; give me downtown Detroit every time, for even less frenzy and compulsive running-in circles.”

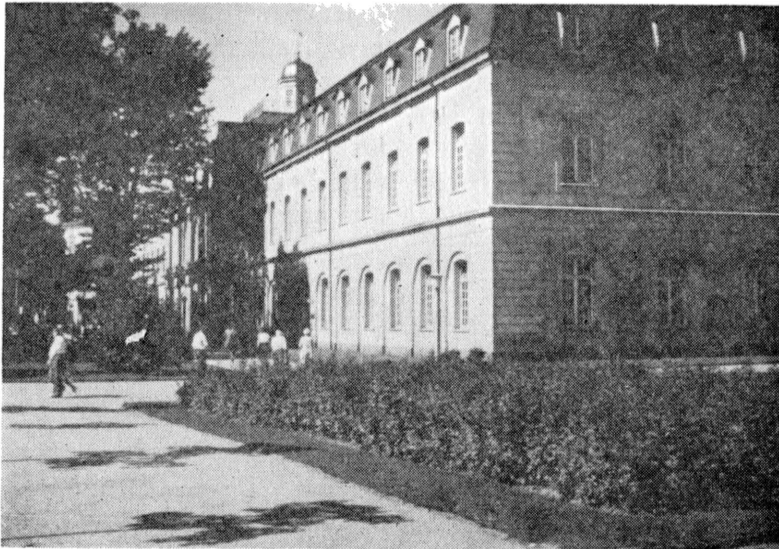
Опінія мого путівника знайшла вповні підтвердження в сумній дійсності тієї ночі. Щойно над ранком, коли почало сходити сонце, запанувала тиша. Я задрімала, але не на довго. Недільні дзвони церков від раннього ранку закликали всіх грішників і праведників (якщо такі в Бонні є) до церкви. Мені здавалося в просонні, що цей гомін дзвонів повинен відноситися передусім до тих бешкетників, що цілу ніч гуляли під моїм вікном, але при чому я тут, коли я не тільки, що не грішила, але навпаки, провела безсонну й покутну ніч...

Та не було ради, сон уже не клеївся. Я встала, одягнулась та поснідавши в готелі, пішла оглядати місто. Хоч в часі останньої війни воно дещо потерпіло від бомб, то проте найважливіші пам'ятники культури збереглися тут без ушкодження.

Я вперше побачила романську Катедру, таку відмінну від кельнського Собору. Велике враження зробив на мене прекрасний бароковий ратуш та добре розпланована Палата, в якій тепер приміщений університет. Культурно-історичною атракцією Бонну вважають загально дім-музей Бетговена, в якому, до речі, народився цей геній тонів у 1770 р. Я з цікавістю й великим пієтизмом ходила по кімнатах цього музею й оглядала його експонати, та ціле улаштування. Яка шкода, думала я, що немає зі мною тут

моєї сестри Анни, що не тільки любить музику й фахово визнається в ній, а зокрема Бетговена. Вона напевно тут розкошувала б ще більше, як я. І деякі матеріали, що їх можна було купити в бюрі Музею, разом із привітом відійшли того дня до далекого Давфину в Манітобі . . .

Після обіду (до речі, виняткового смачного) в одному з типових німецьких ресторанів я подалась через палатний парк на Райн. Я опинилася на високому березі, який своїми фортифікаціями нагадував місто Квебек. Перед моїми очима розлягався прекрасний вид на ріку й другий нижчий берег. Було соняшно й тепло. По Райні плили кораблі, баржі, човни й зовсім не здавалося, що це неділя. Я ніколи не уявляла собі життя на Райні таким інтенсивним і рухливим. Щокілька хвилин пропливали повз боннську пристань навантажені по вінця баржі й своїм пошумом надавали якоїсь ритмічності цій величній мелодії життя. Щойно тут я побачила й відчула яким важливим нервом є „батько Райн” для Німеччини й цілої центральної Європи.

Університет в Бонні

По прапорах пароплавів можна було пізнати не тільки країни, як Німеччина, Швейцарія, Бельгія, Голляндія й інші, але теж і поодинокі міста, звідки вони випливають: Роттердам, Кельн, Майнц, Базель...

Райн був важливою комунікаційною артерією й в старовину. Цією рікою ішла на північ римська колонізація й їй власне завдячують своє повстання Кельн (старе римське поселення — „колонія”: Cologne), Бонн, Кобленц, Майнц і інші надрайнські міста. Отак, як ці баржі, думала я, колись в старовину плили човни з ватагами римських завойовників, що несли на вістрях мечів середземноморську культуру між германських „варварів”. Крім назв і руїн не залишилося нічого з тих часів. Але стара традиція комунікації Райном залишилася й до сьогодні й здається, буде тривати так довго, як довго плистиме вода в ньому.

Сонце поволі котилось на захід, треба було думати про нічліг. І хоч я була вдоволена, що побачила Бонн і хоч місто мене дуже притягало своєю старовиною, чистою й красою безлічі парків, то проте я не хотіла ризикувати другу ніч у ньому. Я рішила виїхати в одну з надрайнських дачних осель, де, як мене запевняли, я знайду спокій й відпочинок. І так зовсім несподівано я опинилася в недалекому Рендорфі, малій прекрасній місцевості під Бонном, де я знайшла заслужений відпочинок і відпруження по „столичних” пригодах і гаморі.

“Vater Rhein”

*Привіт тобі, мій Батьку, Райн!
Що тут було з тобою?
Про тебе часто думав я
З одчасом і журбою.*

Г. Гайне.

Крім культурно-історичної та економічної ролі, яку Райн відіграв колись і відіграє тепер, важливий є теж туристичний аспект цієї середньо-європейської артерії. Для туристів є спеціальні зорганізовані екскурсії, а теж є окрема сітка пароплавів, що возять пасажирів вдолину й вгору ріки. Найбільш рухливий й найбільш відомий водний шлях: Дюссельдорф — Кельн — Бонн — Кобленц — Майнц і навпаки. Ознайомившись з розкладом годин пасажирських пароплавів, я рішилася переїхати по Райні аж до Майнцу, тим більше, що до цього заохочувала погода: надворі було тепло, соняшно й хвилі Райну притягали своєю холодною свіжістю.

Раннім ранком я всіла на корабель в пристані Бад Гоннеф, недалеко Рендорфу. На пароплаві було багато пасажирів, але я знайшла вигідне місце на передній палубі й з цікавістю приглядалася мінливим краєвидам надрайнської долини. Спочатку перед моїми очима розкривалися щораз то нові міста, містечка й села й над ними дуже часто височіли силуетки старовинних замків, монастирів, церков. Своїми якими кольорами вони відбивали живо від зеленої панорами лісів, піль, виноградників, що їх скрізь порозводила дбайлива рука німецького селянина.

Ми минули Кобленц, в пристані якої на наш пароплав нагрнула одна з організованих американських тур, що з гамором обсіла насамперед ресторан і почала від обіду з сбовязксовим райнським вином (до речі, дешевшим на пароплаві, від кави). Щойно згодом, після обіду почали деякі

з нових пасажирів завважувати поетичні краєвиди райнських берегів і разом з тим почали цокати фотоапарати.

За Кобленцом береги Райну помітно підносяться й сама ріка дещо звужується. Щораз менше осель, а коли вони є, то у підніжжя гір. За те, на верхівях щораз частіше видно замки, деякі в руїні, наприклад, Штернберг, Лібінштайн і інші. Дуже багато тут виноградних плантацій, часом вони попростому „приліплені” до узбіччя гір і роблять дивне враження на тих, хто їх перший раз бачить. Тут і там посеред виноградників покажеться маленька хатинка власника, в якій він проводить літо. З пароплава люди виглядають як мініатюрні фігурки, а все разом здається прекрасною казкою.

Власне долина Райну овіяна казками й легендами. Найбільш відома з них легенда про Льореляй — золотоволосу красуню, що своїм співом заманює необачного юнака в прірву й тим веде його до загибелі. Льореляй стала славною після відомої поеми Г. Гайне, що в останньому часі дочекалася гарного українського перекладу Л. Первомайського:

Не знаю, що сталося зо мною,
Сумує серце моє;
Ця казка стара ні спокою,
Ні сну мені не дає.

Повітря свіже й прозоре
І Рейну повільний плин;
В вечірньому сьйві гори
Звели гряди верховин.

Красуня на верховині
Одна сидить в самоті,
Вона в золотім одінні,
Розчісує коси злоті.

Із золота гребінь у неї,
І пісню співає вона,
І силою вабить своєю
Пісня її чарівна.

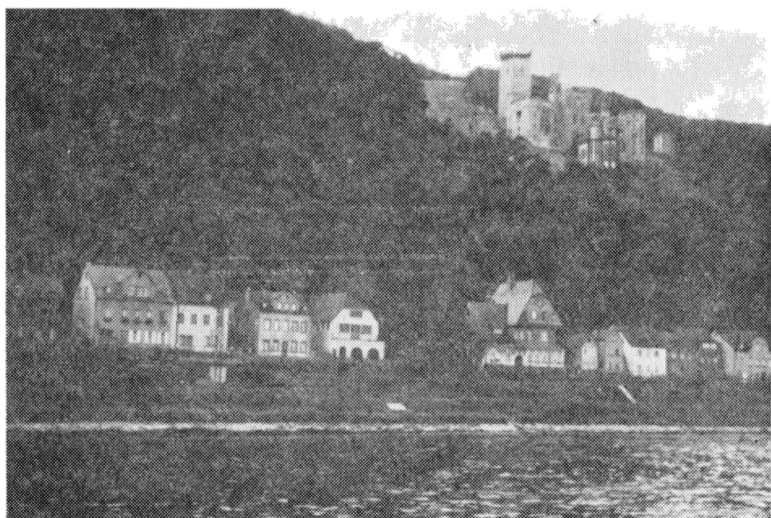
Плавця у човні малому
 Проймає до серця біль,
 Він дивиться вгору — й тому
 Не бачить каміння між хвиль.

Зникають в потоці бурхливім
 І човен і хлопець з очей;
 І все це своїм співом
 Зробила Лорелей*.

Було надзвичайно приємно, коли при наближенні до скелі Льорелай на кораблі роздалися мелодії до слів Гайне. Всі пасажери повиходили на палуби й під проміння заходячого сонця оглядали легендарну скелю Льорелай.

Поволі починався вечір. Тіні гір довжились на ріці, вечірня мряка западала в долини й тільки вершки гір на правому боці Райну були освітлені останніми проміннями сонця. Тут і там заблестіли світла й поволі надходила надрайнська ніч. Та навіть і вечірній краєвид на Райні має свій чар. Вся долина оповита таємничою тінню ночі, тут і там

*) В цитатах задержано правопис оригіналу.

З надрайнських берегів

зоріють відблиски відокремлених світел та залиті світлом набережні оселі. Десь під Рюдесгаймом я зійшла в ресторан, щоб повечеряти й напитися славного рюдесгаймського вина . . .

Пізно ввечері наш пароплав причалив до пристані в Майнці. Пасажири висипалися на набережну й тут почався бій за таксі. Тих кілька, що ждали на корабель вмиль були зайняті проворнішими бувальцями, а мені й подібним „новоприбулим” треба було подождати якийсь час. Все ж таки я добилась свого й остаточно заночувала в спокійному готелі недалеко станції. Тут я знайшла заслужений відпочинок після дня, виповненого по вінця новими враженнями й спостереженнями. Бо ж прогулька Райном дає дуже багато. Це насамперед безпосереднє ознайомлення з цією могутньою водною дорогою й її інтернаціональним значенням. В дальшому це ознайомлення з специфічним життям, що століттями розвивалося на берегах цієї ріки. Врешті це унікальна естетична насолода, підсилена романтикою легенд і руїнами замків. Шкода тільки, що це все минає за один день, як мрія — сон.

„Головна квартира” — Майнц

Мое подорожування з багажем піддало мені в Майнці нову ідею. Щоб не возитися з речами з місця на місце, а теж щоб не шукати кожного разу нового готелю, я рішила упростити справу й zorganizувати мої дальші тури по Німеччині так, як це було в Бандолі: замешкати декілька днів в одному місці, ніби в „головній квартирі” й звідси робити ближчі й дальші прогульки до довкільних міст і сел.

Сприяють цьому в Німеччині часті й точні поїзди, що густо перехрещують країну в найрізніших напрямках. Їзда ними така упрощена й вигідна й здається, що Ви їдете трамваем з вулиці на вулицю. Спеціально заслуговують тут на увагу підміські поїзди, що дуже часто курсують і швидко пересувають пасажирів. Найцікавіші при цьому

орієнтаційні таблиці, на яких вписано не тільки час приїзду й відїзду в даній місцевості, але години й мінути, в яких поїзд зупиняється на всіх станціях по дорозі. Такої системи я не зустрічала в інших країнах, але вона видалася мені надзвичайно практичною й гідною наслідування. Взагалі в Німеччині „все написано” або „намальовано”. як пояснював один мій знайомий, треба тільки вміти читати й орієнтуватися, де за чим шукати. Отак, наприклад, на більших станціях є навіть освітлені таблиці з списком готелів, адресами й кількістю вільних ще кімнат.

Присвятивши один день на оглядини Майнцу з його Собором, міським театром, університетом, академією, я виїздила кожного чергового дня в поблизькі місцевості й так я відвідала Франкфурт, Вісбаден і Дармштадт.

**
*

Франкфурт робить, мабуть не тільки на мене, але й на кожного враження великого бизнесового й промислового центру. Знищений бомбами в часі другої світової війни, він прекрасно відбудувався й сьогодні виглядає, як справжній модерний осередок економічно-промислового, а теж і культурного життя. За найкращий зразок відбудови Франкфурту може служити дім-музей Гете в центрі міста недалеко від славного „Ремера” (найстарший, ще римський, квартал міста). В часі війни музей був дуже пошкоджений за винятком внутрішнього устаткування, яке німці на всякий випадок вивезли з міста. Після війни дім відбудовано, точно так як він виглядав давніше до останнього цвяшка. Ті, що знали цей музей з-перед війни не можуть надивуватись точності його репліки. І здається, що тільки німці здібні на щось подібне. Я оглянула з цікавістю цей пишний патриціанський дім, його затишне „поетичне” подвір'я й поодинокі кімнати, в яких колись проходило життя родини Гете й його самого. Яким контрастом віяло тут в порівнянні з скромним, навіть до деякої міри убогим, домом Бетговена в Бонні. Виходить, що генії родяться й в палатах і під сільськими стріхами: для люд-

ського духа й його творчості немає обмежень. Божа іскра не залежить від матеріальних благ...

Короткий відпочинок в тінях подвіря, закуплення дрібних памяток і кілька поштівок до знайомих закінчили мої відвідини.

Крім цієї „поетичної” візити я мала у Франкфурті ще одну більш бизнесову. Я відвідала широко відому в цілому світі фірму D. Stempel AG — виливарню друкарських черенок і знаків. Це величезна будівля, в якій працюють сотки робітників і яка постачає черенки в найрізніших мовах включно з українськими. Я мала довшу конференцію з молодим, ввічливим шефом відділу замовлень, що перфектною англійською мовою вияснював мені багато цікавих деталей про можливості набути модерні черенки для друкарні „Українського Голосу”. Бажаючи дещо доповнити технічні засоби нашої друкарні, ми вже давно плянували навязати контакт з цією фірмою, отже я мала повну сатисфакцію з цієї візити й була вдоволенна, що все пішло так гладко й легко. А в висліді ще того самого дня відійшов поштою цілий пакет найрізніших типографічних зразків на адресу редактора Івана Сирника у Вінніпегу...

**

Вісбаден — стара курортна місцевість ще досі зберегла подих 19-го століття так як в будівництві так і в стилі життя; хіба може шум авт і мотоциклів на вулицях міста нагадує, що це 20-те століття. Головною атракцією міста був і є лікувальний парк з лікувальною водою, яку пють і в якій купаються хворі на ревматизм та інші „ізми”. Довга колонида при Великому й Малому Домі, театр, касино з рулеткою, прекрасний парк з водограями й концертною естрадою для виступу оркестри під відкритим небом, все це надає місту спеціального характеру, як лікувального й культурно-розвагового центру.

Після другої світової війни Вісбаден став одним із центрів міжнародних театральних фестивалів і тому цей рід мистецтва поставлений в місті на належну висоту. На превеликий жаль я не застала самого фестивалю, але все

таки театри були чинні й мені пощастило дістати білет на „Веселу вдовичку” — відому оперету.

Вистава відбулась в Великому Домі (Grosses Haus) і була на високому мистецькому рівні. Декорації, костюми, гра артистів все це викликало в мене якнайкраще враження й ця перша зустріч з німецьким сучасним театром залишилась гарним спогадом про це місто.

Образ сучасного Вісбадену не був би повний, коли б не згадати про нього як про центр видавничого руху в західній Німеччині. Тут знайшли своє нове приміщення старі видавничі фірми з Ляйпцігу, як, наприклад, Брокгавз, Гаррасовіц, Штайнер і інші. До речі, цей останній перевіз із східної зони Німеччини рукопис Оксани Лятуринської п. н. „Бедрик” і він появився друком у Вінніпегу в р. 1956.

З історичного аспекту Вісбаден цікавий як місце, куди виїздили на лікувальні „води” царі й російська аристократія, а при цьому культурні діячі, поети, мистці.

**
*

Дальшим пунктом, який я відвідала з своєї „головної квартири” в Майнці був Дармштадт, місто, на якому залишили свій слід панування Людвіга I-го, великого князя Гессену й — на превеликий жаль — друга світова війна, що знищила палату-резиденцію князя й багато інших старих і унікальних будинків. Кажуть, що місто було знищене на 70% і руїни деяких кварталів стоять ще досі невідбудовані.

В Дармштадті є відома технічна висока школа, мистецька галерія, театр і симфонічна оркестра. В деяких частинах міста переважає ультрамодерний стиль новозбудованих дільниць, парків, площ. Час від часу відбуваються тут з'їзди літераторів Німеччини, а теж і наукові конференції.

В Дармштадті я закінчила свої тури із Майнцу й переїхала на південь, на другу „головну квартиру” — Гайдельберг.

10.

ВІД ГАЙДЕЛЬБЕРГУ ДО БОДЕНСЬКОГО ОЗЕРА

Місто, в якому гублять серце

*Ich hab' mein Herz
in Heidelberg verloren...*

Мати-природа була особливо щедра для Гайдельбергу — цього прекрасного міста над Некаром, вивінувавши його чудовим положенням обабіч ріки, зеленими горами й широким виходом в райнську долину. Здається, що вже старинні римляни захоплювалися природнім положенням околиці, коли проклали перший міст через Некар в часі народження Христа. Та цей прихід цивілізації не перешкодив тодішнім германам поклонятися даліше Одінові на лоні природи на так званій Святій Горі, що ще досі зберегла свою назву й зелене над Гайдельбергом. В девятому столітті побудовано на цій горі монастир св. Михаїла й він став місцем прощ довкільних осель та так поволі почав скупчувати населення для теперішнього міста Гайдельбергу, що славиться найстаршим університетом в західній Німеччині (1386 р.) й прекрасним замком; він, хоч частинно в руїнах, добре зберігся й немов стоїть на сторожі самого міста.

Вибираючи Гайдельберг за другий центр мого постою в Німеччині, я керувалася двома головними мотивами. По-перше, мені здавалося, що тут знайду спокійні ночі, далекі від гамору великих міст, а подруге, з мапи виходило, що це важливий комунікаційний вузол з широко реклямованим „наймодернішим” залізничним двірцем. І справді, коли приїхати до Гайдельбергу, то цей двірць мусить кожному імпонувати стрункістю побудови, прозорими скляними стінами, пляновим розкладом і чистотою. Він стоїть в повному контрасті до великих, задимлених, понурих двірців, що такі типові для інших міст західної Німеччини.

Та не тільки з сусідськими двірцями, контрастує він теж із самим містом, що й досі зберегло неторкнену війнами старовину вузеньких, середньовічних вуличок, маленьких домиків, старого мосту та самого замку.

Примістившись в одному з дуже спокійних пансіонів, я не могла досить налюбуватись красою панорами Гайдельбергу, що змінялася кожної пори дня.

Я оглянула університет, бібліотеку, старовинну церкву в середмісті з прибудованими довкола неї крамничками (що — до речі — утруднюють туристові знайти вхід до самої церкви). Проходячи кілька разів старим мостом, я любувалась й фігурами на ньому й історичною вежею-бастіоном (з 14-го століття). Окрему прогульку я відбула на замок, який приміщений на високій горі над Гайдельбергом. Туди можна дістатись піхотою (це дуже виснажливий й утомлюючий спосіб), або фунікулярною залізничкою. Замок мені дуже подобався; це був перший німецький замок, що я мала змогу ближче оглянути. Хоч він частинно в руїнах, то про те основна його структура добре збережена й є центром уваги туристів. Окремою atrakцією в ньому є величезна бочка в підземеллях, що нею завідував колись славний замковий винар Перкео. Замок в прекраснім положенню й має багато добре плеканих парків, що дають можливість оглядати місто з різних сторін. Я не входжу в деталі й в дати, що їх можна знайти в кожному путівнику, скажу тільки, що тут, здається, кожен камінь має свою історію й кожен закуток говорить мовою віків.

**
*

Як старий академічний центр Гайдельберг займає окреме місце в історії духового життя Німеччини. Останньо сюди переїхав з Америки наш відомий учений проф. Дмитро Чижевський. На превеликий жаль, я не застала його в місті; мені сказали, що він саме виїхав на два тижні на вакації.

Зокрема в студентському житті Гайдельберг є незагартим символом буршівської романтики, що й досі збе-

реглася в старовинних ресторанах і ресторанчиках, обвішаних безліччю світлин і образів минулого. Вони оживають кожної суботи вечорами, коли студенти сходяться до своїх традиційних столів і проводять ніч серед співів, жартів, пиття, а часом і суперечок за гайдельберзькі красуні (відома ж пісня про „втрачене серце в Гайдельбергу”).

**
*

Крім згаданих старих студентських „бір-штубів” Гайдельберг має багато модерних, а то й вишукано наймодерніших ресторанів, готелів, каварень. В одній із них, яка має прекрасний город із столиками під різнокольоровими парасолями й із фонтаною посередині, я провела дуже гарне пополудне, попиваючи каву й смакуючи гайдельберзькі „кухени”. Тому, що було тепло й соняшно, майже всі гості примістилися в городі. Й кого тут не було! При одному з найближчих столиків сиділа група інтелектуалів, коли так можна було судити з їхніх лисин й оживленої розмови на якусь дуже філософічну тему (тут часто повторяли прізвище Ясперса (Jaspers) відомого гайдельберзького філософа). Направо за трьома зсуненими разом столиками сиділа група очевидно місцевих дам, що напевно в той час відбували своє тижневе „кафе”, а рівночасно інформували себе про тижневі „події дня” в товариському світі. Хоч я не дуже визнавалася в німецькій мові, але її гайдельберзька говірка якось приємно пестила вухо. Шкода було мені одної пари (мабуть студентів), що розмовляли дуже заглиблені в собі, аж доки занадто ділова кельнерка не присунула їм третього крісла й додала до товариства непрошеного гостя. Розмова перервалася й всі трое сиділи як мумії, тупо дивлячись перед себе. Та з всіх гостей найцікавіший видався мені малий хлопчина в коротеньких шкіряних штанцятах; він ганявся за черепашкою, яка повільно лазила по травці, й дивувався, що вона так слабо реагує на його „товариські” заходи. Мені впала в очі маленька фігурка коминаря з циліндром на голові, яка теліпалася на його шлейці. Коли він прохо-

див коло мене, я не видержала й простягнувши руки до дитини, запитала:

— “What’s that”?

Хлопчина зупинився, зашваркотів щось по-німецьки й глянув на мене своїми чудовими синіми очима. В нашу конверсацію встрияв старший мужчина, що сидів за моїм столиком і читав досі пильно “Rhein-Neckar Zeitung”; він вияснив мені, що ця фігурка коминаря це знак щастя й що цей символ в Німеччині дуже розповсюджений. В дальшій розмові з хлопчиною (при допомозі мого несподіваного перекладача) я довідалась, що він тут з батьками на оглядинах Гайдельбергу й вони походять з далекого Данцігу. Я вияснила моему новому знайомому, що в нас подекуди щастя купується центами, перекидаючи їх через плече в воду; треба тільки собі щось щиро побажати в цьому моменті. І я дала хлопчикові монету в руку й сказала, щоб він попробував цього перед фонтаною. Він знов подивився на мене своїми великими синіми очима, подякував за монету й сказавши, що це “Nonsense” побіг до столика своїх батьків, показуючи їм свій „заробіток”. Я посміялася разом з моїм сусідом з цієї пригоди й на цьому закінчилося моє перебування в каварні. Я збиралася до виходу. Яке здивування мене огорнуло, коли я вийшовши на вулицю, зразу ж таки напуталась на справжнього коминаря з автентичним циліндром на голові, який в нас носять тільки міністри, сенатори, й то не всі! Правда, ані щастя я не знайшла в Гайдельбергу, зустрічаючи цього коминаря, ані не „згубила” тут згідно з гайдельберзькою традицією свого серця. Але все ж таки десь глибоко в душі закарбувався гарний спомин про це гарне місто й його гарних, симпатичних і товариських людей.

„Шляхом замків і фортець”

З Гайдельбергу я зробила кілька тур. Найближча з них була трамваєм до замку „Швевінген” — надзвичайно майстерної німецької імітації Версалу. Як там, так і тут,

атракцією замку є величезний парк з фонтанами й статуями. Найбільше уваги відвідувачів притягає оригінальний рококовий театр, збудований 1752 р. власником замку електором Карлом. Ще й досі в цьому театрі дають вистави, а туристам, до яких і я прилучилася, показують декілька уривків із старих п'єс, ілюструючи їх музикою.

Театральну сцену можна так відкрити, що в даліні бачиться замковий парк і деякі статуї — все це стає наче частиною сценічної декорації. Та найважливішою прикметою театру є його ідеальна акустика, що віддає навіть найніжніші нюанси тонів; це все завдяки тому, що в середині театр побудований виключно з дерева.

Тут Моцарт дав свій перший концерт і на спомин цього відвідувачам дають послухати мелодію з його опери „Чарівна флейта”. Тут бували такі визначні постаті, як Гете, Шіллер, Вольтер і інші.

**
*

Господиня мого пансіону дуже цікавилася інтересами своїх гостей й, як могла, старалася їм за сніданком давати поради. Мені вона поручила цілоденну туру, що називається „шляхом замків і фортець” і веде з Гайдельбергу аж до далекого Ротенбургу на Тавбєрі. Треба було встати досвіта, бо автобус відходив з місця колишнього старого двірця в 7-ій год. ранку. Ми проїхали через покритий ранньою мрякою Гайдельберг і побачили сонце щойно над Некаргмюндом. Звідси дорога виляся правим боком Некару й перед нашими очима один по одному виринали з зелені лісів середньовічні замки-„бурги”, про які постійно давав пояснення наш провідник.

Дорога спочатку ішла рівнобіжно з рікою, а опісля через гористу околицю Франконії. Вражало те, що по обох її сторонах були засаджені овочеві дерева й ми якраз їхали в пору, коли вони рясніли доспілими яблуками й грушами. Наша дорога вела весь час крізь поля й ліси, перервані тут і там плантаціями винограду. Звертали увагу добре управлені ниви й здавалося, що на них немає зайвої стебе-

линки. Коли ми проїздили через села, то вони вражали своєю старою культурою й до деякої міри відсталою примітивністю (воли, плуги, борони й т. п.). А й самі люди по селах були одягнені в традиційні селянські костюми, здавалося ще з часів середньовіччя. В двох місцях (Гайльброн і Ляденбург) ми мали перерву й десь коло полудня ми приїхали до Ротенбургу.

Годі описати враження, яке робить це місто на того, хто його оглядає перший раз. Це щось унікальне, це шматок середньовічної Німеччини, місто-музей, збережене з своїми деталями включно з мініатюрними хатками, вузькими вуличками, середньовічною площею з ратушем по середині, криницями, замком, ресторанами й т. п. А все обведене грубезним муром й робить з міста одночасно твердиню. Крізь одну з мальовничих брам-воріт ми віхали на головну площу й нам сказали, що маємо ціле пополудне вільне на оглядини міста. Цікаво було проходжуватися по мініатюрних вуличках цього старовинного городу, відвідувати (розуміється за вступом) деякі цікавіші дома, оглядати місцеву атракцію — годинник на вежі старого ратуша, що кожних дві години показує фігури радних міста з величезними кубищами пива. (Згідно з місцевою легендою в часі 30-літньої війни врятовано одним „Meistertrunk-ом” життя мешканців перед завойовником Тіллі).

Єдине неприємне враження з Ротенбургу залишила на мене замкова камера тортур. Це вперше в житті я мала змогу оглядати вирафіновані способи й приладдя для мучення чи тортурування людей. Оглядаючи ці всі пекельні інструменти мук і чуючи з уст провідниці, що стільки і стільки тисяч жінок загинуло в середньовіччі як „чарівниці” за різні „провини” включно з красою, мені майнула думка, що може тому так мало стрічається сьогодні жінок-красунь в Німеччині, хоч подивугідна їхня господарність, відданість чоловікові й родині, чистота й працьовитість. Чи не вплинула на такий стан середньовічна інквізиція й боротьба з чарівницями, що між іншими провинами була їхня краса.

**
*

В роках 1945—1950 Ротенбург відігравав теж певну роль в українському житті на скитальщині. Тут проживало около 400 осіб під опікою УНРРА, а потім ІРО. Тут діяли такі організації як Обласне Представництво Української Еміграції (ОПУЕ), СУМ, спортове товариство „Тризуб” і інші. Велику душпастирську працю провів тут о. Харина. З цього всього сьогодні, за винятком могил на місцевому (до речі, прекрасно удержаному) цвинтарі, не залишилося нічого. А місце українських скитальців зайняли нові прихідці зі Сходу — німецькі виселенці з Румунії, Мадярщини, Югославії. І в соняшні гарні дні, під пошум дерев замкового парку, старі чорноодягнені бабусі плетуть і вишивають речі й цим заробляють на кусок вигнанського хліба.

В місті, де судили Гуса

*Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони...
Т. Шевченко.*

Останньою моєю турою, а одночасно виїздом з Гайдельбергу була прогулька до Констанци над Боденським озером. Я виїхала туди в неділю досвіта й поїздом проїхала дуже мальовничими горами, так званим „Шварцвальдом”, цебто Чорним Лісом. Лагідні склони гір, ліси, долини, перерізувані гірськими потоками, відкривали щохвилини нові цікаві види. Панорама змінилася, коли ми приїхали над Боденське озеро під швайцарською границею.

В Констанці поїзд кінчався й всі пасажири вийшли з нього. Найбільше було недільних прогульковців. Моя перша журба була постаратися про нічліг й я його легко знайшла в одній із чистих гостинниць недалеко двірця. Поснідавши, я пішла під звуки недільних дзвонів оглядати місто.

Про Констанцу я багато читала ще в Вінніпегу, коли видавався в нашій спілці „Кобзар” Т. Шевченка з поясненнями й за редакцією сл. п. проф. Л. Білецького. В другому

томі цього видання поміщена сама поема Шевченка „Єретик” і пояснення-статті редактора. Помагаючи проф. Білецькому в коректі, яку треба було читати по кілька разів, я точно пригадувала собі, що Констанца відома в історії з собору 1414 р., на який візвано з Праги чеського реформатора Івана Гуса. Там він був увязнений й проголошений єретиком. Року 1415 собор спочатку засудив науку Гуса, потім спалив Гусові твори, а нарешті й самого Гуса. Шевченко описав цю подію дуже живо в 1845 р.

Будучи в Констанці, я оглянула будинок, в якому жив Гус і навіть взяла знімку з дому й пропам'ятної таблиці з чеським і німецьким текстами. Крім цього я відвідала місце страчення Гуса, на якому тепер стоїть великий камінь з написом і датою.

Над озером, що доповнює прекрасну панораму міста, й досі стоїть автентичний будинок собору й він тепер служить як місце зборів, з'їздів, а теж як музейна пам'ятка. Я ввійшла в долішню залю й натрапила на закінчення з'їзду німецьких переселенців із Сходу. За столами лилося пиво, гомоніли співи, гриміла музика й товпились танцюючі пари. Отак, може, німецькі вигнанці заглушували журбу-тугу в душі по втраченій батьківщині десь там в Польщі, Югославії, Румунії. Я скоро подалася до виходу й ледве відпекалася якогось осібняка з цього розбавленого товариства, що майже силоміць „запрошував” мене до столу випити „бір” на щастя в „новій батьківщині”. Я старалася йому пояснити, що я тут турист, але коли це не помагало, я махнула рукою на дальшу конверсацію й бічним входом вийшла на горішній поверх. Він на диво був зовсім пустий. Тут з приємністю я оглянула старовинні малюнки на стінах, княжі герби, долівку з бервен-, „логів” і колосальні дерев'яні стовпи, на яких держалася ціла структура. Отут, думала я відбувався константський собор, отут засідала еліта того часу, отут схрещувалися аргументи й догми й родилися нові правди, за які треба було платити життям! Тільки дати й старовинна обстановка говорили про це своєю мовою. А з долини долітали звуки музики й співи розбавленої

публіки й це нагадувало сучасність. Чи знають оці гуляки на долині, в якому історичному будинку вони, що цей дім не тільки з назви „Council House”? Дивне людське життя й дивні контрасти в ньому. Мені здавалося тоді, що обидві зали — долішня з гамором і криками гулящої громади вигнанців і горішня мертво-порожня, історична зала найкраще ілюструють оці контрасти в людському житті...

В бувшій столиці Бадену

*Ідемо. Рішуче і безповоротно!
До Карльсруе!*

У. Самчук.

Може ні в одному з міст Європи я не відчула так глибоко релятивності й змінливості поняття часу, як в Карльсруе. Бо коли в нас, на американському континенті, якась місцевість походить з 17-го чи 18-го століття, то про неї говорять, як про стару оселю. А на заході Канади треба ще менше, щоб бути визнаним за щось старовинне. Отак атракцією Вінніпегу й Манітоби є „старовинний” „Ловер Форт Геррі” з 1831 р., тоді коли сам Вінніпег своїм віком ще молодший. Інакше в Європі. Власне місто Карльсруе, основане 1715 р. уходить за одне з наймолодших міст не тільки Німеччини, але й Європи. В Карльсруе пригадалося мені, як один із моїх європейських ескортів махав підцинююче рукою, коли якась церква або інша будівля не походила з 10-го, 11-го чи 12-го століття, мовляв, будівлі з пізнішого часу ще за свіжі, щоб на них ближче зупинятися...

Карльсруе вважається в Німеччині не тільки за одне з наймолодших, але теж і за одне з найбільш розпланованих і симетрично збудованих міст. Воно розтягається півколом довкруги одного центру-замку, що був побудований у 18-му столітті на місці старої ловецької палати. Побудоване й розбудоване маркграфом Карлом Вільгельмом, місто Карльсруе було довгий час столицею про-

вінції Бадену й щойно друга світова війна відобрала йому цей статус, роблячи столицею нової провінції чи, як вони там звуть, краю Вюртемберг-Баден, місто Штутгарт. Не відомо, чи сильне бомбардування в часі останньої війни, чи інші фактори рішили про долю Карльсруе. Сьогодні воно нічим незаметне, провінційне німецьке місто, що намагається дорівняти іншим зеленню дерев-кущів, квітниками та відбудовою нових кварталів.

Ціль моєї зупинки в Карльсруе була подвійна: я мала намір відвідати Митрополита Ніканора, а теж і бувшого секретаря сл. п. Президента Андрія Лівницького, пана суддю Івана Іножарського.

Приїхавши ввечері в п'ятницю 3-го жовтня до Карльсруе, я спочатку мала деякі труднощі з підшуканням нічлігу. Виявилось, що через якусь там конвенцію (ох, ці безконечні конвенції!) знову готелі в місті зайняті. Маючи однак вже деяку практику, я з станції перейшла до найближчого готелю (Schloss-Hotel) і заявила, що коли в них немає місця, то хай підшукають телефонічно мені кімнату в іншому готелі.

— Адже ж всі ваші туристичні бюро позачинювані й я не маю найменшої охоти зголошуватися в поліції, або ночувати в парку в незнайомому місті — заявила я не дуже симпатичному, ані услужливому консієжеві. Добре, що він розумів англійську мову й хоч і не дуже радо доручив телефоністці звязатися з іншими готелями. У висліді наших спільних заходів я дістала кімнату в недалекому скромненькому, але по-німецьки чистому готелі. І за дві нім. марки портієр не тільки завів мене туди, але й переніс мій багаж.

Переночувавши спокійно й вигідно, я після сніданку поїхала таксівою на адресу судді Іножарського, не мавши можливості попередити його про мої відвідини. На щастя, я застала його вдома й то при сніданку в його дуже скромному помешканні. Це старша поважна людина, а рівночасно з цим дуже товариська й симпатична з великим життєвим досвідом і з прекрасним знанням українського жит-

тя. Як близький знайомий і співробітник сл. п. Президента Лівичького він мені розказував деякі подробиці з його останніх літ життя й ця сьогодні вже історична постать стала мені ближчою й більше знайомою не тільки в ролі державного мужа-політика, але передусім як і людини. Теж і про інших наших діячів розказував мені п. Іножарський, а зокрема тих, що тепер керують українським життям в Німеччині й поза нею.

Ми разом відвідали Владика Ніканора в його резиденції. Довідавшись, що я з Канади, Владика живо цікавився нашим життям, розпитував мене про нашу церкву, про її ієрархів та поділився зо мною декількома цікавими спогадами про наших спільних знайомих в Канаді. Він виявився при цьому дотепним і блискучим оповідачем. Я завважила теж, що в Митрополита тонкий естетичний смак, він любить квітами, яких повно в його кімнатах. Теж і все устаткування в його домі, килими, меблі, різьба, кераміка свідчили про його тонкий смак.

Владика запросив нас на обід до вегетаріанського ресторану, пояснюючи, що його ненадто задовільне здоров'я не дозволяє йому харчуватися в інших ресторанах. Отак довелося вперше в Німеччині й самій стати вегетаріанкою, чого я ніяк не жалувала. Ми дуже смачно пообідали й провели час на цікавих розмовах.

Вийжджаючи пополудні до Мюнхену, я з деяким жалем кидала Карльсруе й його симпатичних українських представників. Хоч моє перебування в цьому місті було недовге й теж коротка була моя зустріч з цими визначними діячами, то проте вона залишилася у моїй пам'яті як одна з кращих.

11.

„НЕ РИМ — БАВАРІЇ СТОЛИЦЯ”**Мюнхен з перспективи 800 літ**

*Не Рим — Баварії столиця
цвіте, як срібний вертоград.*

Юрій Клен.

Тоді коли Карльсруе одне з „новіших” міст західної Німеччини, то Мюнхен (чи як дехто каже по-нашому „Монахів”) справжній старий осередок релігійного, культурного, економічно-політичного життя південної Німеччини, а головню Баварії. Офіційно це місто заіснувало 1158 р. разом з одержанням чартеру, хоч його неписана історія далеко старша. Уступаючи в початках свого розвитку таким містам, як Регенсбург, Нюрнберг, Авгсбург, а навіть Інгольштад (де початково приміщувався теперішній мюнхенський університет), Мюнхен переможно розвинувся й залишив позаді згадані міста щойно в 19-му столітті завдяки королівській опіці баварських володарів, а зокрема Людвигів і Максиміліянів, що хотіли зробити з надізарської столиці другі „Атени”. Завдяки цьому в місті завітла наука й мистецьке життя й почали нагромаджуватися пам’ятки німецького, італійського й взагалі європейського малярства, графіки й скульптури. Сьогодні обидві Пінакотеки, Гліптотека й інші мистецькі колекції належать до галерій світового розголосу, а мюнхенська Академія Мистецтва стоїть поруч передових закладів того типу в Європі. Часті вистави малярства й інших родів мистецтва прекрасно доповнюють багате й змістовне духове життя Мюнхену, на яке складаються теж постійні театри опера, симфонічна оркестра й т. п. Мюнхенський університет, Державний Архів, баварська Академія Наук, безліч наукових закладів і інститутів, а врешті Державна Бавар-

ська Бібліотека — все це можна вважати за здійснення й завершення плянів будівничих Мюнхену, що в цьому місті не тільки хотіли мати столицю Баварії, але теж і духовий центр в роді старовинних Атен.

Невідомо, чи завдяки згаданим чинникам, чи через інші причини, Мюнхен став до певної міри політично-громадським і культурно-науковим центром теж і української європейської еміграції після другої світової війни.

Я не беруся точно описувати всіх подробиць українського життя в Мюнхені тому, що з нагоди 800-ліття цього міста появилася цікавий збірник за редакцією д-ра Ю. Прокопчука п. н. „Українці в Мюнхені” (Ukrainer in München) в двох томах. Там докладно описано українське життя в історичній перспективі й подано надзвичайно багато фактичного матеріалу про українських діячів, що відвідували Мюнхен ще з часів Григорія Сковороди (1752 р.), а кінчаючи на новішій еміграції.

“Besetzt”

Я мала виїмкову нагоду приїхати до Мюнхену в час, коли завершувалися святкування 800-ліття цього міста. Скрізь святочна атмосфера, всюди спеціальні імпрези, а до того всього традиційне „Жовтневе свято”—Oktoberfest. Такого здвигу народу, такого руху, піднесеного розбавленого настрою, співів, музики, танців, я не зустрічала досі в житті й навіть брюссельська Світова Вистава ніяк не могла рівнятися з Мюнхеном в тому „ювілейному” часі. Бо коли в Брюсселі ви все таки могли добитися до готелю, чи пансіону, то в Мюнхені в тих днях, коли я приїхала, все було абсолютно “besetzt”. Власне тут я познайомила вперше з сумним змістом цього звичайного слова, що в перекладі на людську мову звучить: „зайнято”.

Приїхавши в суботу ввечері 4-го жовтня на мюнхенський двірець, я зразу ж таки попала у вир людського муралища, що кружляло, товпилось, хвилювалось, немов у якій каруселі. Хоч який великий мюнхенський двірець, то

здавалося, що він рішуче замалий для такого натовпу. На щастя мене зустріли при поїзді повідомлені наперед п. М. Лівницький й проф. П. Зайцев і так я опинилася, як мені здавалося, в „добрих руках” в цьому великому й переповненому місті. Це була, до речі, моя перша зустріч з проф. Зайцевим, про якого я багато чула від проф. Л. Білецького й інших й якого праці, а зокрема його остання книжка про життя Шевченка була мені відома. Невідома однак була мені певного роду „професорська розсіяність” нашого заслуженого шевченкознавця й про неї я мала змогу переконатися зараз при цій нашій першій зустрічі. Ще з Рівієри ми просили професора замовити наперед для мене кімнату в готелі. І він це, як мені заявив, виконав на сто процент з великою приємністю:

— Є для вас прекрасна кімната в спокійному готелі — запевнював він мене ще на двірці.

Бажаючи улаштуватися, я поїхала з моїми опікунами до „замовленого” готелю й на велике наше розчарування кімнати на моє прізвище не було. По довгих розшуках виявилось, що кімната замовлена аж на 7-8-го жовтня. Непорозуміння вийшло з того, що професор переплутав час між 7-ою й 8-ою годиною вечора з датою мого приїзду. А в висліді я опинилася без даху над головою й з неприємним досвідом про німецьке слово „besetzt”. Але, як каже народна приповідка — „люди не татари!” й по довгих (навіть дуже довгих!) заходах моїх мюнхенців, мене остаточно примістили на нічліг у приватному домі. Готелі, пансіони, рішуче були цього вечора недоступні, навіть за найбільші гроші. Щойно другого дня, шукаючи ще зранку, нам вдалося замовити для мене кімнату в готелі “Haus Nord” при Isabellastrasse, який став для мене „головною квартирою” на весь час мого перебування в Мюнхені.

Oktoberfest

*Там на Терезиному лузі
Під променем Волосожара
Скликала натовпи фауфара...
Юрій Клен.*

Осіннє Свято — Oktoberfest одна з важливіших рокових подій в Мюнхені. Це унікальне масове народне гуляння для молодих, старих, багатих, бідних, вчених і невчених — одне слово для всіх. Воно початками сягає непам'ятних часів і триває кожного року два тижні в осені (з кінцем вересня й початком жовтня). Перекладаючи Oktoberfest на людську мову, це щось в роді наших обжинок, свята подяки, тільки на колосальну скалю з дуже міським характером. Мюнхен приймає святочний вигляд і крім переповнених „бір-галь” в місті, людське муравлище заповнює площі Терезієн-Візе*), де скрізь побудовано багато розвагових споруд, ресторанів, ресторанчиків, а голов-но павільонів із славним баварським пивом. Таких павільонів є 12, як не більше. Посередині кожного павільйону є естрада, на якій грає оркестра в національних баварських одягах, а довкола розставлені столи й столики, при яких переважно міститься около 5,000 людей на павільйон. Всі пють пиво типовими баварськими літровими глечиками й рухливі кельнерки (теж в національних костюмах) ледве встигають заспокоїти спрагу публіки.

Щоб зрозуміти й відчути атмосферу цього свята не можна бути пасивним глядачем, бо тоді не тільки все виглядає недоречним, подекуди дитячим, але людина сама здається не на властивому місці. Щойно після випорожнення одної літри баварського пива й спожиття, якщо не цілої, то хоч половини смаженої курки, починається вживання в атмосферу свята. Тоді ніхто й ніщо не виглядає дивним: ані ті, що обіймаються парами (а часом і в трійку), ані ті, що танцюють по столах, ані ті, що вилізши на крісла, напів баварським, а напів варварським тоном хо-

*) Чи як хоче Клен „Терезина Лука”.

чуть заглушити музику оркестри, ані врешті ті, що в приступі „щирости” поплескують широкою долонею кельнерок... Настрій очевидно підноситься щобиблише до півночі. Тоді вже не відрізняється, хто з ким, де й коли познайомився, життя стає легким, безжурним, людська душа зливається в одне, а баварська оркестра гремить далі, аж доки їй перестануть доносити пива...

Крім спомину про мої відвідини на Терезиній луці, залишилися в мене ще такі милі свідки: мавпочки з тимпанами в руках (пам'ятка, здається, від п. К.), ведмедик (від п. Г.) й собачка-фокс-терієр (від п. Л.)*

На превеликий жаль, я не застала самого початку Oktoberfest-у, коли — як мене інформували — все місто бере участь в поході з фловтами, музикою, окремими групами людей, організацій, хорів, тощо. Але може те, що я приїхала на кінець, вийшло на добре. Я могла після закінчення Oktoberfest-у побачити багато інших речей, а теж оглянути Мюнхен в „нормальному” стані. Зазначу тільки, що згадане свято притягає увагу не лише самих баварців і випадкових туристів. Воно поволі стає традицією чужинців, які спеціально приїжджають до Мюнхену, навіть літаками з Америки. На закінчення подаю деякі цифри про це свято згідно з підсумками, які були публіковані в *Sddeutsche Zeitung*, Nr. 240/1958:

„Oktoberfest минув. Згідно з заявами власників розвагових підприємств і реставраторів це свято не позначилося ніякими спеціальними рекордами, в загальному було дуже задовільне. Рівно п'ять мільйонів відвідувачів було на місці розваг. Вони випили два з половиною мільйони літрів пива, зїли двісті тисяч смажених курчат, сімсот тисяч пар ковбасок і шістнадцять биків, зжарених на рожнах”.

Сподіваюся, що мене не включили в цю статистику, бо я ніде офіційно не реєструвалася й вся моя участь в закінченні свята була більш інкогніто...

*) Може й не сподівалися мої мюнхенські знайомі, яку радість ці забавочки справляють моїм маленьким сестрінкам у Вінніпегу; це тепер для них найбільша атракція й втіха, коли вони відвідують мій дім.

Український Мюнхен

*Ми кажемо: "Гіркий гліб вигнання,
високі стоди нам чужого дому..."*

А час Lucas, жертви, діла хоче

Л. Мосендз.

Завдяки допомозі моїх мюнхенських знайомих я мала змогу досить докладно познайомитися з українським життям в Мюнхені. Мої зустрічі можна поділити на офіційні й приватно-особисті.

В неділю, зараз по моєму приїзді, Виконний Орган УНРади улаштував мені заходами п. М. Лівницького зустріч з представниками українського організованого життя. Ближчі інформації про цю зустріч подано в „Бюлетені Українського Інформативного Бюра” з 1-го грудня 1958 р. Тут подаю уривок (стор. 3):

„Виконавчий Орган УНРади влаштував у Мюнхені скромне прийняття на честь гості з Канади, на якому крім членів ВО й УНРади були присутні представники різних українських громадських установ. Заступник голови ВО УНРади проф. О. Юрченко привітав пані Войценко, після цього слово забрали також голова ВО М. Лівницький, голова ОУЖ пані О. Павловська, голова ЦПУЕН проф. Ю. Студинський та голова Спілки Українських Воєнних Інвалідів полк. М. Стечишин. Пані Войценко подала кілька фрагментів з життя українців у Канаді, після цього відбувся товариський обмін думками”.

Після цієї зустрічі я кожного дня відбула якусь візиту, чи то в українських установах, чи українських редакціях. Так, наприклад, я відвідала Державний Центр у його головній квартирі. Саме пройшло десять років з часу, коли розпоршені політичні сили еміграції в Європі знайшли спільну мову й об'єдналися для одної великої ідеї — в вільному світі серед вільних умов продовжувати легальну традицію волі українського народу й вести боротьбу з окупантом. Як відомо, УНРада створилася в Авгсбургу в 1948 р. й за останніх десять років виконала велику працю. Ця праця теж знайшла признання й піддержку за мо-

рем і мені, як канадійці, завжди є в пам'яті резолюції наших конгресів у Вінніпегу про те, що „всі політичні групи на еміграції повинні об'єднатися на базі УНРади”.

Відвідуючи головну квартиру УНРади в Мюнхені, я мала змогу познайомитися зі всіма членами особисто.

Я була здивована скромним (навіть дуже скромним!) приміщенням і його улаштуванням, тим більше, що я сподівалася знайти для цього нашого найвищого політичного тіла на еміграції відповідне приміщення для праці й репрезентації. Так я наочно переконалася про пекучу потребу підсилити й підтримати фінансово Державний Центр.

Про цю справу можна б широко писати, на що на жаль, в цьому репортажі немає можливості. Мені здається, що фінансова підтримка Державного Центру не повинна бути випадкова, чи доривочна, що на жаль найбільше в нас практикується. Вона повинна базуватись на регулярних вплатах і це повинно бути обов'язковим національним податком кожного свідомого українця. Тільки така система може запевнити постійні впливи фондів, що тим самим значно улекшило б працю Центру, принаймні в фінансовому аспекті. Це завдання передусім відноситься до Товариств Сприяння Національній Раді, де б вони не знаходилися.

**
*

Дальше я відвідала такі установи: ЦПУЕН (проф. д-р Студинський й п. А. Мельник), Українську Санітарно-Харитативну Службу (д-р Гинилевич і інж. Шабельський), Союз Українських Воєнних Інвалідів (полк. М. Стечишин), Гол. Квартиру Пласту на Німеччину (Д. Пеленський), ЗУДАК (д-р Зиновій Лисько) і інші.

Так як кожен, хто ближче цікавиться українським життям, приїхавши наприклад, до Вінніпегу, відвідує всі наші редакції й видавництва, так само я, приїхавши до Мюнхену, склала візити майже всім редакціям.

Як відомо, редактори (а зокрема європейські) дуже пильно нотують відвідини заморських гостей й це не ми-

пуло мене. Про мої візити були згадки в деяких мюнхенських часописах.

В товаристві проф. П. Зайцева я відвідала редакцію „Сучасної України”. Я була мило вражена тим, що редакція льокується в центрі міста (на Карльспляц) у великому імпозантному будинкові (на жаль без ліфту, як і в багатьох інших будинках в Німеччині), в просторих, світлих і вигідних для праці канцеляріях. Тут я мала дуже симпатичну зустріч з редакторами Б. Кордюком, В. Стаховим і з п. Р. Тимкевичем. Цю зустріч, до речі, зарядила пані Дарія Ребет, що знайома мені ще з конгресу СФУЖО з 1948 р. в Філадельфії, де ми вперше зустрілися. На підставі цієї зустрічі в редакції й дуже цікавих розмов, пані Ребет написала пізніше статтю, яка була поміщена в „Сучасній Україні” в чис. 22 з 26, 10. 1958 р.; з уваги на її цікавий й загальний зміст наводжу її в скороченню:

„Я не можу жити без українців”, — сказала пані Ольга Войценко, відвідавши нашу редакцію під час свого перебування в Німеччині. Тому, подорожуючи для відпочинку по європейських країнах і зупиняючися в місцях більшого чи меншого скупчення української еміграції, вона всюди шукає зв'язку з українською громадою, відвідує українські установи, нав'язує знайомства, хоч відвідини її мають радше неофіційний, приватний, товариський характер.

Але в ці зустрічі включається все таки дуже багато засадничого і суттєвого, якщо мати на увазі весь комплекс „української Канади”. Ми гостили принагідно у нашому видавництві багато заокеанських гостей, в тому числі і громадян Канади. Останні відвідини ще раз скріпили нас у переконанні, що українська національна спільнота в діаспорі існує. Розмова з панєю Войценко рівночасно підтвердила нам, що канадійсько-українські проблеми, яким ми досі віддали немало місця в нашій газеті, мають свою гостру актуальність і що узгодження українського патріотизму з канадійським є не тільки можливе, але й корисне для обох націй.

Пані Войценко, уродженка Канади, має природне прив'язання до Канади — країни, в якій виросла і в якій батьки її своїми руками виконували важку піонерську роботу заселення і розбудови. Але рівночасно вона має сердечну любов для невідомої, не баченої України, живе тепло якої вона внісла з рідної хати, перейняла від батьків, що принесли його з собою за океан. Тому не тільки словесним ствердженням, а і глибоким переконанням та переживанням

звучать її слова, що „ми, українці, розсіяні по всьому світі, — це ж одна нація”.

Ми знаємо, що так думає і відчуває багато канадійських українців, що й не знають України і що для себе збудували Україну в Канаді. Це генерація піонерів не тільки канадійського, але й українського життя. Це вони ставили підвалини і спорудили будівлю нового українства серед канадійських прерій.

Наша гостя висловила переконання, що Канада — це країна майбутнього, і тому так хотілося б, щоб серед різних відкритих можливостей кувалось і українське майбутнє, яке залежить передусім від послідовного національного виховання наших дітей і нашої молоді.

Серед українського населення є сильне привязання до церкви, а понад громадсько-політичне розбиття і навіть попри національно-суспільну відсталість душпастирі мають ще великою мірою доступ до широких кіл українського суспільства. За словами нашої співрозмовниці, і в українському житті Канади побіч церкви повинна стояти школа, бо може прийти час, що не буде кому піти до української церкви.

Серед української громади в Канаді є багато заможних людей, зокрема підприємців, що могли б, може, й радо, причинитися до розбудови українського життя. Але до них треба шукати доріг і знайти способи тіснішого пов'язання їх з українською спільнотою.

Час, умови і розвиток модерного життя не працюють на нашу користь, і процес асиміляції — це болюча і загрозлива дійсність. Але рівночасно ми бачимо, що українство тримається в ряді генерацій і переборює тисячі миль віддалі від батьківщини. І це теж дійсність, відрадна і зворушлива дійсність! У поколінні канадійців, що почувують себе українцями, що добре і свobodно говорять українською мовою, що відчувають українським серцем і що живуть проблемою, як зберегти українство в Канаді, ми знаходимо живий і життєтворчий ґрунт, на якому можуть вирости нові покоління українців Канади, що за багато десятиків років теж можуть сказати, що „ми, українці, розсіяні по всьому світі — це ж одна нація”.

Ця стаття й глибокі думки, висказані в ній, ще раз підтвердили в мене спостереження про громадську виробленість, великий патріотизм і широкий підхід до проблем нашого життя в пані Ребет.

*
**

В товаристві п. П. Котовича я відвідала видавництво „Шлях Перемоги”. Не можу сказати, що це була неприємна візита. Навпаки, редактори й працівники цьо-

го видавництва виявили супроти мене велику дозу толеранції й джентелменства, не зважаючи на моє „УНР-івське забарвлення”. Це підсилює думку, що коли немає особистих упереджень, то скоріш можна знайти спільну мову різним угрупованням на еміграції. Я навіть удостоїлася милої згадки, включно зі знімкою на сторінках „Шляху Перемоги”. Але, як пише Шевченко про козацького бандуриста:

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про „Чалого” —
На „Горлицю” зверне,...

так і редактори-бандуристи з „Ш. П.” „співали” про Європу й звернули на Канаду й то досить незручно: я признаюсь, що мовляв „Європа може дуже багато дати для людського духа”, але знову з Канадою не так уже трагічно, як панове написали в інтерв’ю зі мною. Тут хоч і менше культурно-історичної старовини, то проте Канада — одна з найбільш динамічних країн майбутнього. Ці мої слова на жаль, вилишено в статті і так звернено із „Чалого”, на „Горлицю”... За те я вповні погоджуюся з твердженням, що мені багато приємних переживань дали зустрічі з українцями. Всі вони є для мене „симпатичними й милими” — включно з редакторами „Ш. П.”

Мої всі симпатії й пошана теж і по стороні редактора П. Котовича, але на цьому місці мушу зробити декілька уваг на маргінесі його інтерв’ю зі мною, поміщеного в „Українських Вістях” чис. 89 з 30-го листопада 1958 р. п. н. „Дві українські еміграції”. Тут між іншим читаємо:

„Нещодавно автор цих рядків мав нагоду зустрітися в Мюнхені з пані Ольгою Войценко... Пані О. Войценко якось запиталася автора цих рядків:

— Скажіть мені, чому нові українські емігранти, приїхавши до Канади, не вступають до наших політичних організацій, а творять свої власні? Наприклад, конкретно, чому члени політичних партій УНРади не вступають до Союзу Українських Самостійників і не

підсилюють цієї проунерівської організації, а розпорюють свої сили, творячи, як Ви це незграбно кажете, свої „відповідники” і в Канаді і в США?”

Воно й так і трохи не так. Я мала на увазі включення так званих новоприбулих в існуючі вже здавна в Канаді організації, відповідно до їхнього уподобання й ідейної близькості; за те я висловлювалася проти дуплікацій тих самих чи подібних установ і товариств. Іншими словами, я хотіла висловити думку про потребу підсилення „свіжою кровю” старих канадійських організацій, заявляючися проти дальшого організаційного роздроблення українського життя в цій країні. Конкретно, я назвала такі близькі собі організації, як Союз Українців Самостійників і Український Народний Демократичний Союз, а не інші „проунерівські організації”.

Думаю, що п. редактор П. Котович не візьме мені за зле цих декілька уваг, що уточнюють моє становище в порушених справах. Я мило згадую наші з ним розмови не тільки на ці теми, але й взагалі наші зустрічі, що завжди були цікаві та інспіруючі, чи це було в часі відвідин Інституту Дослідів СССР, чи при інших нагодах.

Коли йде про згаданий Інститут, то мене мило вразила велика кількість українців в ньому. Тут працюють проф. П. Курінний, Юрченко, Гловінський, Міллер, Пігідо. Приємно згадую зустріч і довшу розмову з д-р Фредериксоном, справжнім науковцем і людиною широкого формату; як відомо, він переклав „Історію України” М. Грушевського, а також дав статті про Україну в енциклопедіях і інших довідкових творах із словянознавства.

**
*

До „наймолодших” редакцій в Мюнхені належить редакція журналу *Problems of the Peoples of the USSR* Ліги Визволення Народів СССР (Паризький Бльок), що її веде редактор С. Довгаль. Є це сміливе підприємство, яке має на меті інформувати світ про актуальні події поза залізною заслоною й тому виходить в англійській мові. В часі моєї

візити редактор Довгаль поінформував мене про цілі й завдання нового журналу й навіть показав мені матеріял до першого числа, як він висловився “in statu nascendi” (в стані народження). Сам редактор це довголітній громадський діяч, давніший емігрант з Праги, близький тепер до Державного Центру. Ми стрічались кілька разів і кожний раз провели дуже цікаві розмови. Сильветка пана Довгалья залишилася в моїй пам'яті, як ще одне доповнення в галерії ідейних і відданих працівників на національній ниві.

Наприкінці згадаю свою візиту в редакції „Українського Самостійника”. Хоч вона була не менш симпатична, сердечна й щира, то проте в цій редакції обійшлося без інтерв'ю, а тимсамим і без потреби спростувань.

**

Остання офіційна зустріч, яку хочу тут згадати, це зустріч з українським жіноцтвом Мюнхену, зорганізованим в ОУЖ. З ініціативи голови, пані О. Павловської, ми зустрілися в Cafe Luitpold в центрі міста. За склянкою чаю ми вели розмови на біжучі теми, я дала деякі інформації про українські жіночі організації за морем. З самою організацією ОУЖ я була давніше знайома в перших роках по війні; вона відіграла визначну роль в громадському житті. Внаслідок переселення ОУЖ значно зменшився щодо кількості членства, але ще сьогодні гідно репрезентує українське організоване жіноцтво на еміграції в Європі. Я дуже мило згадую цей вечір і жінок, з якими я тоді познайомилася, а зокрема пані О. Пеленську, Дарію Ребет, Л. Бойко, О. Павловську, Є. Лисько. Немає сумніву, що цей вечір причинився до закріплення звязків і взаємного поінформування про працю наших жіночих організацій.

**

Неофіційні зустрічі

*Ти доні й синові з казок і мрій
Наш світ розсвоюєш! —*

Б. Кравців.

Крім офіційних візит у мене було кілька приватних, інтимних зустрічей з мюнхенськими жінками. Згадаю про дві з них, а саме, візиту в пані Дарії Ребет і пані Наталі Дорошенко.

Пані Ребет, дочка відомого українського педагога, директора Омеляна Цісика, що свого часу займався шевченкознавством і надрукував цікаву студію про „Політичні поеми Т. Шевченка”. Пані Ребет недавно повдовіла. Її чоловік був визначним громадським діячем, професором У.В.У. Залишившись вдовою, вона присвятила себе громадській праці, продовжуючи тут успішно діяльність чоловіка, а теж вихованню двоїх дітей: 17-літнього сина й семилітньої доні. Оксаночка зробила на мене дуже сильне враження своєю недитячою поважністю й розвиненістю понад свій молодий вік. Між нами навіть вивязалися ближчі взаємини, коли я дістала від неї „серце” (медівничок з „Октоберфесту”) в заміну за шоколяди...

Пані Ребет приймала мене вечерею й ми провели дуже гарний час на розмові. Це вперше мені доводилось у Мюнхені ближче познайомитися з життєвими буднями нашої еміграції. Пані Ребет живе на так званій приватці, тобто винаймає приватний апартамент і мусить сама дбати про прожиток для себе й дітей. Квартира складається з трьох кімнат, кухні й лазнички. Хоч вона в новому будинку, то мене вразили дві речі в ньому: поперше — брак ліфту (й це в кількоповерховому домі). Подруге, я була здивована індивідуальним ogrіванням в кожній кімнаті зокрема. В порівнянні з Канадою такий спосіб будівництва, а передусім брак центрального ogrівання, видався мені не тільки дещо відсталим, але абсолютно непрактичним. Ми розговорилися на цю тему з господинею дому й вона подала мені дещо більше

деталів про німецьке життя. Хоч з одного боку німки: дуже чисті, ощадні, чесні, то з другого боку ці прикмети часом переходять у пересаду. Отак, наприклад, господині звертають пильно увагу на те, щоб задовго не горіло світло, освітляючи звичайно тільки одну кімнату. Те саме відноситься до опалу, до ogrівання води й взагалі до речей, що ними ми в Канаді привикли так вільно розпоряджатися. Коли до того всього додати „фениксову ощадність” пересічної німецької господині, то можна собі уявити характер німецьких буднів. Як я мала змогу переконатися, в резиденційних ділянках міста тільки де-не-де світилися вікна вечорами, а в більшості темнота вікон робила якесь сумне, пригноблене враження. Для людини, що привикла до освітленого Вінніпегу, де ніхто не ощаджує на світлі й де вечорами всі вікна ясніють, цей контраст дуже сильний.

**
*

...Тобі самій

*Доводиться безвпину, безулаву
Спувити нить самотніх днів лукаву.
Б. Кравців.*

Через візиту в пані Ребет я познайомилася ближче з життям „приватників” у Мюнхені. Друга візита, а саме відвідини в пані Наталі Дорошенко, дала мені вгляд у життя так званих „залишенців” у Баварії. Правда, я вже знала його з північної Німеччини й тут могла тільки переконатися ще раз про відмінності країн-провінцій та про те, як воно відбивається на житті одиниць в таборах.

Пані Дорошенко проживає тепер у таборі Мозахер під Мюнхеном. Їхати туди треба трамваєм, а опісля треба йти яких 20 хвилин пішки. Сам табір складається з одної двоповерхових будинків, з яких деякі бетонові солідніші, а інші дерев'яні. Родини живуть у двох кімнатах, а так звані самотники в одній кімнаті. Квартира пані Дорошенко чиста, привітна, скромно улаштована, але сама господиня почувається в ній добре настільки, що самотійно господарює, хоч засоби її на життя менше, як скромні.

З панею Дорошенко ми зустрілися дуже сердечно, а навіть нехотячи прослезилася при привітанню, бо ж минуло вже вісім років, коли ми востаннє бачилися в Вінніпегу. Багато дечого змінилося з того часу не тільки в її, але й в моєму житті. Не стало в живих ані сл. п. проф. Дмитра Дорошенка, ані одного з найбільших, а при цьому й найтихіших його прихильників — мого покійного чоловіка. І нічого дивного, що перші наші спільні кроки вели на цвинтар *Waldfriedhof* поклонитись тіням покійного Дмитра Івановича цього визначного українського вченого й заслуженого громадського діяча.

Могила проф. Дорошенка знаходиться приблизно посередині цвинтаря. На ній великий кам'яний хрест з родинним гербом Дорошенків і скромним написом. Довкруги зелень, на самій могилі росте барвінок, а в головах улюблена покійним рябина. Я відвідувала могилу саме в час, коли це дерево ще повне зелені нахиляло над могилою звисні китиці своїх ярко-червоних ягідок. Ця картина доповнювала своєю красою довкілля, бо треба знати, що самий цвинтар, як і всі цвинтарі в Німеччині, прекрасно плекані, повні зелені, квітів, кущів і дерев, а все робить враження гарного парку. Я зняла декілька світлин, навіть пощастило нам попросити одного з прохожих зробити спільну знімку з пані Дорошенко й з мене на цьому місці. Тому, що був гарний соняшний день, ми довше задержалися на цвинтарі, розмовляючи про людей й недавнє минуле. Пані Дорошенко нераз згадує Канаду, а зокрема тих, що не забувають про неї. Я віднесла враження, що їй Європа більш відповідає, хоч може життя там скромніше.

На помешканні пані Дорошенко я була двічі, перший раз сама, а другий в товаристві. Моя перша візита мала більш інтимний характер, ми провели ціле пополудне й вечір, як старі добрі знайомі. Це були хвилини, в яких людина відкриває душу й не має ніяких таємниць. Пані Наталя зовсім не скриває жалю до української суспільности за останні дні життя сл. п. її чоловіка. Українська спільно-

та ще не досягнула такого рівня, щоб оцінювати творчі одиниці відповідно до їх об'єктивної вартості. В нас ще й досі, на жаль, прикладається до людей мірку їхньої приналежності до одної чи другої партії, такої чи іншої релігії, одної чи другої групи. Це дошкульно відбилося на останній добі життя проф. Дорошенка. Я з боєм душі слухала слів пані Наталі й опису їхнього перебування в Парижі й Мюнхені включно до самого похорону проф. Дорошенка.

І тут мимоволі пригадався мені один інцидент, що стався у Вінніпегу ще в 1937 р., коли появилася новинка в „Українським Голосі” про те, що Союз Українців Самостійників спроваджує до Канади проф. Дорошенка як лектора-гостя на літні курси. Один із тодішніх „новоприбулих” в розмові зі мною виявив велике здивування, мовляв: „СУС стягає до Канади гетьманця”? Моя відповідь була, що „не гетьманця, а визначного вченого-історика й заслуженого загально-українського діяча”. Ця моя відповідь його не вдовольнила, дарма, що його самого тільки кілька місяців перед тим спровадив до Канади Український Народний Дім як диригента й керівника культурно-освітньої ділянки, не питаючи до якої партії або групи він належить, чи має симпатії.

Та того, що сталося з проф. Дорошенком не повернути, ані не направити. Єдина надія, що таких випадків буде менше в нашій історії, а може прийде час, що вони зникнуть взагалі з нашого життя й ми будемо віддавати *sum sui que*, а зокрема будемо віддавати належне усім тим, що стоять у лаві духових творців і передових людей. Бо ж вони належать цілій нації, а не окремим групам.

Друга моя візита в пані Дорошенко мала не такий спогадово-сумний характер. Я відвідала її перед моїм виїздом з Мюнхену в товаристві проф. Зайцева й інж. Шабельського. Ми влаштували „колективний” прощальний бенкет (значить кожен з нас щось приніс) і провели дуже гарне пополудне й вечір.

Дещо про мистецький Мюнхен

Гідність людського життя полягає в можливості поширювати його далеко поза межі чистої біології в сфері дугової творчості...

Б. Опацький.

Як я вже згадала, Мюнхен має славу „баварських Атен”. Я мала змогу переконатися про це майже кожного дня, відвідуючи мистецькі галерії, вистави, оперу, театр і симфонічний концерт.

Отак, наприклад, завдяки інж. С. Довгалеві я побачила вперше оперу „Отелло”, бо досі доводилось мені бачити її як драму тільки в театральних виставах. В товаристві п. Г. Крука я провела один дуже гарний вечір на симфонічному концерті в Deutsches Museum, а в товаристві п. Лівницького, Котовича й милої Розмарі я бачила зовсім модерну оперету „Раппелькопф” Ф. Раймунда. Коли ми при опереті, то згадаю, що мені довелось бачити теж деякі мистецькі атракції легшого жанру в малярському льокалі „Пірошка”... Все це разом залишило в мене якнайкраще враження й підтвердило, що Мюнхен може дуже багато дати для духових естетичних потреб людини. На жаль, я за коротко була в цьому місті, щоб вповні зажити всім тим, що Мюнхен може дати.

**
*

Дільниця, в якій находився мій готель, це приблизно мюнхенський Монмартр. Кожного разу, коли я проходила улицями, я бачила мистецькі ательє на піддашсях домів, які мене дуже інтригували. Я знала, що в одному з них при Елізабетштрассе має своє ательє відомий український скульптор Григор Крук, та на жаль, як я довідалася, він виїхав був на брюссельську Виставу й тому довелось мені вдоволитися тільки огляданням його та інших ательє знадвору. За те я мала змогу ознайомитися ближче та відчути мистецьку атмосферу цього кварталу в вечірніх сходинах мистців, професорів, студентів, моделів і моде-

льок в каварнях і ресторанчиках, яких тут дуже багато. Кожного вечора вони переповнені мистецькою публікою й якимось нагадувався мистецький Париж. Взагалі я з певною насолодою, а рівночасно з тугою згадую мюнхенські й взагалі європейські каварні й ресторани. Це не перехідні, виключно бізнесові підприємства, що їх стільки в нас з відомою рутинною: „увійшла, з'їла, заплатила й пішла”, а це свого рода пристановища для матеріальної й духової поживи. Тут можна не тільки харчуватися, але й посидіти, прочитати газету, журнал, чи книжку, тут можна писати, або вести розмови на різні теми, чи прислухуватися до них. В Європі я харчувалася постійно в ресторанах і це дало мені змогу ближче приглянутися до них і мушу ще раз підкреслити, що дуже жалую, що подібної атмосфери й обслуги майже не маємо на цьому континенті. Чи не сприяє власне ця атмосфера мистецькій творчості в Мюнхені й подібних містах?

**

Маестра Крука все таки довелось мені відвідати в його ательє. Це було вже в часі мого другого приїзду до Мюнхену з Австрії. Проф. Зайцев був моїм чичероне. Він зарядив наше побачення в цій мистецькій робітні й я мала змогу познайомитися не тільки з особою мистця, але й з його творчістю й життям. Ательє Крука це велика світла зала під склом, в якій повно його творів, викінчених і в стані творення: скульптур, малюнків, а теж багато всякого технічного знаряддя й велика та багата бібліотека. Сам маестро живий, дотепний, товариський, так що з ним скоро можна було знайти спільну тему, навіть без посередництва проф. Зайцева.

Пан Крук розказував багато про свою працю й своє життя. Вже змалку він мав зацікавлення мистецтвом, студював у Львові, Кракові, Берліні й Римі. Найкраще, як йому здається, підійшов і збагнув його стиль Святослав Гординський в праці „Крук, Павлось, Мухин”, Мюнхен, 1947; там ми знаходимо між іншим таку характеристику його творчості:

„Перше враження, що його викликає різьба Григора Крука, це статуарність, статичність, сила. Форми його різьби великі, упрощені, зведені до основної брилуватої маси. Проте, статичність його різьби аж ніяк не заперечує руху, якого він досягає не безпосередньо — віддаючи рух, як такий, а, власне, динамікою основних ліній, ритмом цілості . . .

Почуття сили, про яке згадано перше, впливає в Крука з його органічного зв'язку з землею. Певне, не мало важним буде згадати, що походить він із селянської галицької родини, з села Братишева на Станиславівщині, звідки він дістався на широкі мистецькі шляхи . . .

Академії дали Крукові солідну підставу для його мистецтва, дали змогу розвинути ті риси, що притаманні його вдачі, передусім згаданий „селянський комплекс” . . . Цей комплекс селянства звучить у Крука якось особливо, це тип його власний, тип, можна сказати, „людей бідних”, до яких мистець відчуває особливу прихильність і сердечність; комплекс цей можна б ще більш уточнити, назвавши його комплексом галицького малоземельного селянина.” (Стор. 9—13.).

Мені здається, що Гординський дуже влучно схопив суть Крукового стилю, а власне його національний, чи краще протонародний підхід в зображенні нашого твердого селянського життя, чи це буде постать прачки, чи сільського дяка, чи селянина, чи інших фігур. Сам мистець якось в розмові зі мною висловився, що такий підхід есенціональний для нашого мистецтва й це переконання є стимулом для його творчості . . . Мені це дуже заімпонувало й власне ця „народність” рішила, що я не довго надумувалася, купуючи одну з скульптур для моєї колекції в Вінніпегу. Правда, маестро був трохи здивований, що я відразу хотіла платити, не згадуючи вже про те, що я, як „українська людина з-за моря”, взагалі хочу купити щось з мистецьких експонатів.

— Адже ж — говорив він — замовлення з Америки, чи Канади на мої твори дуже рідкі, якщо не виїмкові, не уважаючи на те, що там стільки багатіїв, які легко могли б стати меценатами культури . . .

Я не могла дуже заперечувати маестрові в його сумних спостереженнях, бо й справді в нас за морем дома й вишукано люксові, а проте так рідко находимо в них мистецькі прикраси. Мені пригадався мимоволі один із останніх епізодів з письменником Іллею Кирияком, коли він, прийшовши до нас з візитом, з типовим йому гумором почав розказувати про оглядини новозбудованого дому одного з вінніпезьких багатіїв:

— Водили мене й сюди й туди, показували кімнату за кімнатою, — казав він з усміхом, — але найбільше захоплення в господарів викликали чотири лазнички в домі.

Отже, перевага цивілізації над культурою замість навпаки. А чи не можна власне в домах наших багатших громадян знайти місця для творів мистецтва й тим не тільки піднести домашню культуру, але й допомогти людям, що цю культуру творять?

— Знаєте, маестро — говорила я до Крука — розмова з Вами наводить цікаві думки й мені здається, що як у всіх справах, так і в цій треба бути оптимістом, значить треба сподіватися, що буде краще й на цьому відтинку.

Маестро мовчав на моє *dictum*, хоч — як мені здається — це не його звичка.

Мушу відмітити, що Крук цікавий не тільки як мистець-скульптор, але як людина, що відчуває й думає категоріями вищого порядку. Мені дуже подобався його репортаж „Мистецтво і соцреалізм” („Шлях Перемоги” ч. 45, 1958 р.) — рефлексії з нагоди його побуту на брюссельській Світовій Виставі, в якому між іншим він висловив таку цікаву думку про мистецькі картини:

„...неважливим є, з якої епохи чи напрямку походить образ, а важливим є, щоб він був добрий. Людина може старітись, бути нудною, а мистецький твір є все молодий і все радує нас своєю досконалістю барв та композицій...”

Vita brevis — ars longa!

**

Побачення з Круком закінчило моє перебування в столиці Баварії. Він був моїм останнім провідником по Мюнхені й я багато скористала з його влучних завваг і великого мистецького досвіду, зокрема, коли ми разом оглядали виставу в „Haus der Kunst”, чи замок Німфенбург, чи врешті прекрасні городи й парки... Чудовим фіналом моїх мюнхенських днів був концерт Бетговена в виконанні мюнхенської симфонічної оркестри, на якому ми були спільно з маестром. Я дуже рада, що останній акорд Мюнхену — це спогад про його таке різнородне, таке багате й таке глибоке мистецьке обличчя.

**
*

Сьогодні Крукова „Прачка”, що стоїть на покуті в моїй вітальні, завжди нагадує мені мистецький Мюнхен і його українського скульптора.

Зустріч з письменником

Хоч в Мюнхені багато так званих „робітників пера”, тобто людей, що живуть і заробляють писанням статей, чи книжок, та за одним з найвидатніших письменників довелось мені їхати аж до міста Ульму, чи краще Нового Ульму, що лежить в мальовничій долині над Дунаєм недалеко (як на наші канадійські простори) від Мюнхену. Я мала на меті відвідати там письменника-поета Івана Павловича Багряного. Це робила я не зі звичайної (дехто мігби сказати „жіночої”) цікавості, але тому, що Багряний, як письменник був увесь час виідеалізованим моєї подруги від серця Наталі Когуської. Ще 1951 р., коли нам попався в руки „Сад Гетсиманський” Багряного, ми з нею, моїм чоловіком і проф. Білецьким однієї неділі ціле пообіддя провели на літературній дискусії, обговорюючи головню рецензію Наталі на цей твір. Вже тоді Багряний став нам дуже близьким. І коли я їхала в Європу, Наталя попростому „наказала” мені відвідати письменника й передати привіт від неї. Ясна річ, і мені самій хотілося познайомитися з Багряним, тимбільше, що я знала, що він бере теж активну участь у нашому громадському-політичному житті. Зокрема п. Лівіцький розказував мені багато про його активну участь в праці УНРади, його публіцистичну діяльність, (як відомо, він є головний редактор „Українських Вістей”), та врешті як про особистість — людину. Я мала змогу кілька разів переконатися про влучність і тонкий підхід в оцінці людей у п. Лівіцького й я була дуже вдячна йому за те, що він зарядив моє побачення з Багряним. І так одного гарного соняшного ранку, ми в трійку, тобто п. Лівіцький, полк. Татарський й я, вибралися автечком п. Татарського до Нового Ульму.

Дорога вела на захід так званим німецьким „автобаном” (автострадою) — єдиним, здається, позитивним залишком Гітлерівської епохи. Подорожуючи здебільша потягами по Німеччині, це вперше я мала змогу не тільки бачити, але й їхати „автобаном”. Мушу сказати, що в ме-

не залишилося якнайкраще враження з цієї комунікаційної артерії. Правда й ми в Канаді чи в Америці маємо автостради того типу. Вони навіть в дечому переростають гітлерівські „автобани”, зокрема американські „травеї” чи „тирнпайки”. Але, що мені подобалося в Німеччині, це узелення середньої площі між двома протибіжними коліями. Дуже часто на ній насаджено кущі, а то й дерева; так що їдеться прямо лісом. Це має свої практичні плюси зокрема ввечері, коли протилежні світла авт заслонені власне цими кущами. Не говорю вже про естетичний аспект таких „узелених” автобанів.

**

*

В саме полудне ми приїхали до Нового Ульму. Багрянний з родиною, тобто з дружиною й восьмилітнім сином живе на оселі, що збудована близько табору, в якому колись проживали проф. Білецький, проф. Теняно й інші. Ми застали господарів удома; повідомлені наперед про наш приїзд (ще одна організаційна риса п. Лівіцького) вони нас ждали.

З великим зворушенням я вперше переступила поріг дому цього видатного письменника. Сам собою п. Багрянний дуже приємний, симпатичний, товариський. Дружина його також дуже мила. Синочок, як батько, живий, цікавий. Письменник прийняв нас у своїм кабінеті. Розмова з ним йшла дуже гладко. Яку тему було б не порушити, він знаходив завжди для неї зацікавлення й мав свою (часом і відмінну) думку. Ми не зчулися, як скоро пройшов час, чи то в його кабінеті, чи пізніше за обідом. Тут годиться зазначити, що наша симпатична господиня приготувала нам надзвичайно смачний обід. Вона виявилася в цьому не меншим майстром, як в інспірації свого чоловіка на літературному полі...

Час минав. Нам довелось розпрощатися, може навіть дещо скоріш, як ми собі цього бажали. Справа була в тому, що п. Лівіцький мусів ще того самого дня виїхати в дальшу подорож. На прощання письменник подарував

нам свою нову книжку „Марусю Богуславку” з власноручним підписом. Ще кілька спільних знімок і ми попрощалися. Ми з п. Татарським відвезли п. Лівницького на станцію, а по його відїзді, я в товаристві п. Татарського оглянула Ульм, навіть вийшла на вежу ульмського Собору (кажуть найвищу в Німеччині) й ввечері ми повернулися до моєї „головної квартири” в Мюнхені.

Подорож до Ульму збагатила мене ще одним досвідом й ще одним знайомством. Це був би український аспект справи. Але крім цього я мала змогу теж познайомитися з самим містом, про яке чула від багатьох знайомих, а передусім від покійного проф. Білецького, що — як я вже згадувала — жив після війни в цьому місті. Правда, я завжди чула про те, що Ульм був на половину знищений воєнними діями й якимось силуетка цього міста в моїй уяві була звязана з руїнами. Тим то моє здивування було велике, коли я застала відбудоване місто і — здавалося — майже без слідів війни. Зокрема, як мені пояснювали мої провідники, околиця Собору перемінилася з руїни старо-

У Багряних в Новому Ульмі

го міста в одну велику площу. Можливо, що таке сплянування відбудови міста має свої плюси, бо сам Собор можна тепер оглядати з ближчої й дальшої перспективи, а нікуди правди діти, його величезна структура вимагає віддалі, щоб сприймати цілість.

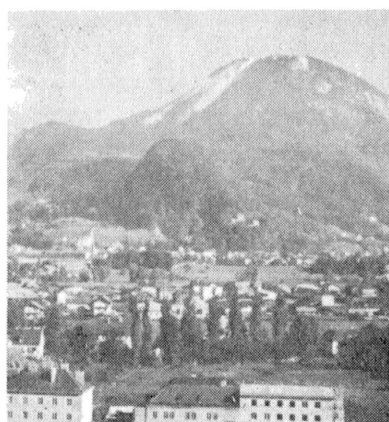
З інших подробиць, які можуть цікавити туриста, головно з Америки, це факт, що в Ульмі народився славний математик і філософ, творець відомої теорії умовности Альберт Айнштайн.

Годиться врешті згадати, що починаючи від Ульму, по Дунаю плавають човни й річкові кораблі до Лінцу, Відня й дальших міст, аж до Чорного моря . . . Та я не скористала з цієї нагоди, як раніше Райном, а рішила їхати до австрійської столиці поїздом через Мюнхен, Зальцбург, Лінц.

**
*

VI

В АБСТІЇ

12.

НАДДУНАЙСЬКА СТОЛИЦЯ

“Wien, Wien, nur du allein!”

Ще з дитинства, коли формувалася моя свідомість про Старий Край, Відень належав до тих міст, яких назви я часто чула з уст моїх батьків, дальшої рідні й приятелів, чи знайомих родини. Іншими словами в моїй уяві Відень стояв побіч Львова, Києва, чи інших українських міст. І тому я ще здавна, плянуючи подорож до Європи, а зокрема в Україну, завжди мала на думці відвідати „по дорозі” наддунайську столицю. І хоч моя перша подорож за море не здійснила первісного пляну — поїздки в Україну, то проте я старалася доїхати якнайдалше на схід. І власне Відень був моєю останньою точкою зупину. Та, думалось мені, моя подорож хоч і перша, але може не остання, може вдасться мені колись іще цілу подорож присвятити Україні й може для цього будуть інші умовини...

Відень крім цього „українського” аспекту в моїй уяві був завжди символом безжурности, життєрадості, насичення легкою Штравською музикою й Грінцінгським вином, що „б’є до голови, як весна”...

Відбудування зруйнованої в часі війни віденської Опери широким відгомоном розійшлося по світі й навіть вінніпезька преса багато розписувалася про відкриття її в 1955 р. Д-р Екгарт, директор мистецької галерії в Вінніпегу, віденець з походження, не раз й не два в своїх лекціях, чи розмовах згадував про мистецькі колекції свого родинного міста й цим ще більше загострював мою цікавість. Я знала теж про це місто, як про науковий центр з оповідань вінніпезьких професорів, що дуже високо ставили його університет, Академію Наук, архіви, музеї й бібліотеки. Це все робило Відень в моїй уяві свого роду Меккою, до якої я рішила цим разом доїхати за всяку ціну.

Не зашкодить пригадати дещо з минувшини Відня. Редактор С. Волинець з „Українського Голосу”, що деякий час жив у Відні й прекрасно обзнайомлений з його багатою та цікавою історією й побутом, подав мені між іншим такі інформації:

Відень згадується як „Віндобона” вже в 77 році до Христа. Ще сьогодні можна оглядати в центрі міста відгороджене місце, де мабуть за цесаря Марка Аврелія стояв укріплений табір римських легіонерів, так зване „Каструм”. Німецька назва Він (німецька транскрипція: Wien), звідси російська назва Вена, якої теж вживають придніпрянци. Серби й хорвати звали його по-своєму, а саме Беч.

Відень має дуже мальовниче положення у підніжжя Альп, яких відносно є теж дуже мальовничий Каленберг. Має він чарівні парки, як ось Міський парк в центрі міста, Пратер над Дунаєм з великою пляжею для купання літом, великий парк колишньої цесарської резиденції Шенбруну, з якого, із так званої „гльоріетти” (щось в роді паркового тріумфального луку), розгортається широкий вид на цілий Відень і багато інших заміських парків.

В історії Відня чи не вирішальну роль відіграла оборона його перед турками українськими козаками під проводом короля Собеського в 1683 р. З того часу датується теж започаткування віденських (а потім і взагалі європейських) каварень українським шляхтичем з-під Самбора в Галичині, Юрієм Кульчицьким, що про нього так цікаво писав у своїй повісті І. Филипчак п. н. „Кульчицький — герой Відня”. Ще й досі одна з вулиць у Відні носить назву Кульчицького.

Як столиця австро-угорської монархії, в склад якої входили до першої світової війни такі українські землі, як Галичина, Буковина й Закарпаття, Відень відіграв дуже важливу роль в житті західної вітки українського народу. У високих школах Відня виховувались цілі покоління української інтелігенції, яка там зустрічалась безпосередньо з культурою Заходу. В часах боротьби за ук-

раїнський університет у Львові й переслідувань там українських студентів, вони завжди знаходили захист у віденському університеті. Велику роль в житті українського студентства відіграло академічне товариство „Січ”, через яке пройшли цілі покоління українських студентів. Там виростили видатні українські громадські діячі, згадати б хоч Остапа Терлецького. З віденською „Січчю” мали тісні звязки Михайло Драгоманів і Іван Франко. Віденський університет мав блискучі катедри славистики де викладали такі світочі тієї дисципліни, як професори Міклошіч, Ягіч і Вондрак, з-під яких руки вийшов цілий ряд визначних українських вчених, як от Іван Франко, Іван Зілінський, Іван Панькевич, О. Грицай й інші.

У віденській Експортівій Академії виховувався цілий ряд визначних українських економістів, а в так званій Високій Школі для Земельної Культури визначні українські знавці земельних справ, згадати б хоч покійного інж. Юліяна Павликовського.

Відень був теж важливим для українців політичним центром. Там був осідок української парламентарної репрезентації й там в кліматі західної конституційної демократії виховувались цілі кадри українських політиків. Там виходив поважний політичний журнал в німецькій мові „Україніше Рундшав” (Український Огляд), що як один із перших того роду інформував широкий світ про українські справи.

По першій світовій війні Відень став дуже важливим осередком української еміграції. Там видавались численні українські журнали, часописи й книжки. У видавництві „Вернигора” друкувались масово підручники для різного виду шкіл в Україні. В 1921 р. основано в Відні Український Вільний Університет, що згодом перенісся до Праги, а тепер продовжує свою діяльність у Мюнхені.

В час другої світової війни, головно при її закінченні, Відень став неначе великою переходовою станицею, через яку перекочувались широкі хвилі української еміграції, що під наступом большевиків прямувала на Захід. В то-

му часі там діяла станиця Українського Центрального Комітету, що опікувалась втікачами. Її очолював тоді проф. Юрій Полянський, що перебуває тепер в Аргентині.

Віденці дуже живі, говірливі, жартівливі, часто жестикулюють. В їхніх жилах пливе багато словянської й італійської крові. Дуже люблять музику й їхні композитори, як ось кількох Штравсів, Легар і інші створили популярні в цілій Європі оперетки. У Відні проживав довший час і творив свої безсмертні композиції геніяльний Бетговен, якому віденці поставили в центрі міста пам'ятник.

Відень мав і має багато театрів. На сцені славної віденської опери виступали такі українські оперові співаки, як Сальомея Крушельницька, Модест Менцінський й Олександр Мишуга.

Відень має багато старих монументальних будівель, як собор св. Стефана, що побудований ще в середньовіччі, та багато ренесансових і барокових будівель. Замітні колишні цісарські палати, віденський ратуш, університет, а головню будівля віденського парламенту.

Відень мав і ще посьогодні має „українське гетто”, ним є 8-ий „бецірк” Йозефштадт, про який я згадаю обширніше в дальших розділах цього репортажу.

Мої віденські дні

*Швидко летить Дурай,
а ще швидше час іде.*

В. Барка.

Дня 17-го жовтня, 1958, Відень привітав мене (на жаль!) тяжким осіннім дощем. Приїхавши туди над вечір, я з двірця подалася таксівою на єдину відому мені адресу пані д-р Ірини Зощукової, далеко, аж у 18-ому бецірку. Господиня, повідомлена про мій приїзд, ждала мене та мило й тепло мене прийняла. Д-р Ірина Зошук, голова Українського Жіночого Союзу в Відні, хоч має свою професію, а саме є доктором медицини, не практикує, а присвячує увесь час громадській праці. Вона проживає з донею, а її чоловік, теж доктор, є тепер на праці в Сирії, завідуючи одним із шпиталів. Від своєї нової знайомої, з якою я скоро заприязнилася, я довідалася, що для мене вже приготоване приміщення на помешканні пані Олени Левицької. І повечерявши, ще того самого вечора ми поїхали туди.

Пані Левицька, вдова по д-рові Євгенові Левицькому, бувшому адвокату й послові, проживає разом з дочкою Миросоєю, піяністкою в 8-ому (так званому „українському“) бецірку при відомій Йозефштедтерштрассе (Josephstädterstrasse). Вони живуть на тому самому місці ще з часів з-перед першої світової війни. Є це апартамент в масивній, наріжній кам'яниці, й хоч кам'яниця належить до будинків старшого типу, то проте має вона ліфт і це мені подобалось. Познайомившись з моїми новими господарями, що під їх опікою я мала перебувати в Відні, я поволі вживалася в атмосферу старих віденських буднів з їхнім специфічним життєвим стандартом. Все це для мене було нове: й ogrівання кожної кімнати зокрема великими кахлевими печами, й устаткування кімнат тяжкими, масивними меблями з чорного дубу, й високі стелі, й великі вікна, й врешті два великі столові піяніна. В їхньому домі я впер-

ше познайомилася з так званою „шперою”, коли після 10-ої год. вечора зачинаються головні входові двері до будинку й треба дзвінком викликати двірника й платити йому за впусщення до будинку.

Пані Левицька-мати — одна з визначних громадських діячок в часі й між двома світовими війнами. Вона була дуже діяльною в „Комітеті Допомоги Українським Раненим Жовнірам” в часі першої війни. Була першою головою цього Комітету, тоді коли сл. п. Ольга Басарабова була секретаркою. Була довголітною головою Українського Жіночого Союзу в Відні. Доживши поважного віку, вона тепер через слабкий стан здоров'я не бере активної участі в суспільній праці, але слідує за громадським життям і пильно ним цікавиться. Крім скромної пенсії обидві пані мають ще деякий прихід з лекцій музики, що їх дає пані Мирося, дочка. Як довголітні віденки, вони прекрасно орієнтуються в культурному й мистецькому житті Відня й тому я не могла собі виміряти кращого приміщення в Відні. Чи це в розмовах, чи в спільних поїздках по місті з панею Миросею, я багато навчилася й багато дізналася про Відень. За їхніми порадами й вказівками я відвідала мистецькі галерії, музеї, дім Шуберта, віденські церкви, а зокрема славний Штефанс-собор й українську св. Варвару.

З панею Миросею й д-р Зошук я була на одному з концертів, а теж і на виставі „Чарівної флейти” Моцарта у віденській Опері. До речі, будинок Опері й його скомпліковане устаткування й цікаві закуліси я окремо оглянула ще перед тим в товаристві пані Миросі.

Як в інших містах, так і в Відні, я мала симпатичну зустріч з громадянством. Вона відбулася заходом д-р Зошук в Cafe Museum дня 18-го жовтня й я мала змогу познайомитися з віденськими українцями. Мою окрему увагу звернула група буковинців, яких є поверх сімдесят у Відні; вони держаться разом, зберігають свої традиції й мають прекрасний діалект. І коли я з ними розмовляла, мені здавалося, що я не в Відні, а в Вінніпегу,

серед нашої громади буковинців при Дизраелі улиці. Між ними я зустріла лікаря, д-ра В. Крихтюка й його дружину, п-ва Николая й Марію Івановичів, пані Стефанію Лютей; всі вони живо цікавилися життям своїх ближчих земляків у Канаді й навіть просили мене передати їм ширі привіти з Відня.

Під час цієї зустрічі дехто з громадян поцікавився мною ближче й в висліді я провела одну дуже симпатичну неділю в товаристві д-ра Маркіяна й пані Дарії Дзеровичів, що возили мене на гору Каленберг і до Віденського Лісу, який увіковічнив у своїх композиціях Йоганн Штраус. Ліс чудовий і в часі, коли ми проїжджали ним, він щойно набирав осінніх барв і тонів. Дуже мило згадую один із вечорів у пані Ірини Льонер в товаристві д-ра Ірини Зошук та д-ра й пані Тисовських. Цікаве пополудня провела з панею Лютей в її „салоні краси”; вона (пофаху косметичка) є активна в Українському Жіночому Союзі. Та деякі мої зустрічі й знайомства заслуговують на обширніше обговорення.

Марія Дольницька — емалістка

В товаристві пані Миросі Левицької я відвідала помешкання пані Марійки Дольницької. Ми мало знаємо тут за морем не тільки про цю жінку але й про рід мистецтва, якому вона присвятила все своє життя. Пані Дольницька — європейської слави емалістка й має вироблене ім'я серед фахових мистецьких кіл. Вона народилася в Галичині, як дочка радника Антона Дольницького. Науку побирала в Відні. По закінченні Школи Прикладного Мистецтва, вибрала емаль, як спеціальний фах, крім цього скінчила клясу малярства у проф. Miller-Hoffmann-a. За свої праці в емалі отримала в Школі Прикладного Мистецтва велику нагороду „Eitelbergerpreis”. Цю нагороду нелегко дістати, бо за 30 літ була вона дана тільки шість разів.

По першій світовій війні п. М. Дольницька виїхала була до ЗДА й там працювала чотири роки як малярка —

в Міннеаполіс і в Філадельфії. В Америці дістала кілька нагород за свої емалеві праці. Тут мала чотири власні вистави (one man exhibits). Вернувшись до Відня, відкрила в „Новій Галерії” свою власну майстерню емалю. З того часу брала участь з великим успіхом у багатьох виставах по музеях, галеріях і виставах церковного мистецтва в різних краях, де одержувала дуже часто нагороди. На виставі в Стокгольмі сам король купив один з її емалів, а на австрійській виставі мистецтва в Лондоні дістала нагороду. Її речі були на виставі майже в кожній країні західної Європи. В 1936 р. була покликана до Львова. Там мала в Школі Прикладного Мистецтва курси в емальових роботах, а її чоловік, проф. Отто Недбаль, курси в металевих виробках.

Крім техніки емалю, пані Дольницька опанувала дуже стару техніку малювання воском (так звана „енкавстика”) і в цій ділянці зробила ряд винаходів, модернізуючи цю стару техніку. З приводу цього в 1949 р. появилася її праця в англійській мові під наг.: „Про матеріяли й методи енкавстики” в книжці “Encaustic” — Materials and Methods — Frances Pratt & Becca Fizil, Lear, New York, 1949.

Друга світова війна послабила можливості її праці, але по війні вона знову почала інтенсивно творити й працювати. На інтернаціональній виставі Християнсько-го Мистецтва в Відні закупив сам міністр освіти два її емалі. Між емалями пані Дольницької знаходиться дуже багато ікон. Взагалі її твори базуються переважно на біблійних мотивах, бо вона глибоко-віруюча людина. Я щаслива, що вдалося мені привести дві Мадонни її роботи. Одна з них знаходиться в моїй колекції, а друга в пані М. Рудницької, що також дуже високо цінить творчість п. Дольницької.

Її майстерня положена в центрі Відня, недалеко храму св. Стефана в дуже старовинній будові колишнього монастиря з грубезними мурами та вузькими коридорами. Власне при кінці одного з коридорів знаходиться

Мадонна М. Дольницької

сама майстерня, а в одному куточку її обовязкова піч до випалювання. Одна журналістка, коли писала про майстерню п. Дольницької, назвала її „Чарівною майстернею”, а далі написала так:

„Господиня цього чарівного царства сидить нахилена при столі й укладає з великим трудом пінцеткою маленькі й ніжні фігури людей, звірів, квітів тоненькими плоскатиими дротиками на емальованих плитах і підставках. Трудна це й морочна робота. Пані Дольницька пояснює, що ця робота вимагає не тільки артизму маляра, а також золотаря. Сягає ця техніка аж до старовинних часів, до старих египтян, персів і китайців з-перед 3000 літ. До повного розквіту дійшла ця техніка у Візантії...”

В дальшому згадана журналістка подає деталі емальної техніки й з захопленням висловлюється про талант і працю нашої землячки.

Дуже цікаве закінчення її статті:

„Емаль — техніка випалювання в огні.

— ‚Не могу жити без огню’ — заявляє з усміхом пані Марійка Дольницька.”

Наведені інформації про пані Дольницьку це тільки дуже мала частка з тих матеріалів, яких я в неї бачила, а теж із того, що вона нам розказувала. З панею Миросею ми провели цілий вечір у п-ва Дольницьких-Недбаль. Незабутній, інспіруючий вечір! Він належав до одного з тих „духових пирів”, що їх я мала в часі моєї поїздки. Я ніколи не забуду цієї визначної жрекині мистецького огню, що палає не тільки в її робітні, але теж стовогнями горить в горнилі її творчої душі.

Український беєірк у Відні

Крім вже згаданих осіб, з якими я познайомилася в Відні, я мушу окремо відмітити пана Андрія Жука, віденського старожителя й визначного громадського діяча. Свою політично-громадську діяльність він починав ще в Україні 1901 р. як член Револуційної Української Партії. Був кілька разів увязнений російською владою. В 1907 р. почав свою працю в Львові, як редактор кооперативних журналів та співробітник демократичної преси, головню „Діла” й „Ради”. В часі першої світової війни був одним із засновників і провідних членів Союзу Визволення України, а потім радником міністерства закордонних справ Української Республіки. Між двома світовими війнами був у Львові, працюючи в кооперації, а з 1940 р. стало перебуває в Відні.

Про пана Жука я чула ще в Вінніпегу від пані Катерини Антонович, що дуже добре його знала ще з Києва, й я була дуже вдоволена з особистого познайомлення з ним і його дружиною. Пізніше він мені багато розказував про родину Антоновичів так, що наші спільні знайомі допомогли нам скоро зблизитися, а навіть заприятитися.

Я відвідала п-во Жуків 22-го жовтня в їхньому помешканні. Мені навіть не уявлялося, яке це історичне місце. Велика кам'яниця при Йозефштеттерштрассе (Боже, прости їй цю назву!) під ч. 79 була колись головню квартирою Союзу Визволення України — організації, яка відіграла визначну ролу в українській міжнародній акції в часі й після першої світової війни. Пан Жук єдиний залишився, так би мовити, „на господарстві”, тобто на старому приміщенні С. В. У.

Не зважаючи на свій поважний вік, обидвоє п-во Жуки молоді духом, молоді зацікавленнями й можна сказати по-молодечому переживають минуле. В часі моєї візити розмова скоро зійшла на історію. Пан Жук розказував мені багато про Відень за цісарських часів. Україн-

ський елемент складався тоді головним чином із студіюючої на високих школах молоді, горстки урядовців невисоких ранг і вояків в деяких частинах армії, а сезонно також із українських послів до парламенту під час його сесій.

Цим складом цивільного українського елементу Відня визначалося й його розселення по місті. Осідав він в околиці найближчій до університету й парламенту, якою власне є 8-ий бецірк, по Фльоріянігассе й Йозефштедтерштрассе, цих двох магістралях бецірку й поперечних улицах та переулках.

Впадало це в очі головно під час першої світової війни, коли в наслідок військових подій, в західних провінціях Австрії знайшлося кількадесят тисяч українців з Галичини, Буковини, а потім ще й з Волині, а в самому Відні було їх до 15,000 осіб.

Як відомо, по вибуху війни 1914 р. й занятті російською армією Галичини й Буковини, українське життя замерло було на всьому просторі українських земель і виявило себе лишень поза межами рідного краю, головним чином у Відні.

До Відня перенеслися тоді зі Львова й Чернівців зряди політичних, культурних й економічних українських організацій й установ з Головною Українською Радою на чолі, а також члени основаного у Львові політичними емігрантами з Наддніпрянщини Союзу Визволення України.

Вже у Відні була створена Загальна Українська Рада; під її начальним проводом, при повній автономії Союзу Визволення України провадилась в роках війни широка політична й культурна праця під кличем державної самостійности України, зосібна в таборах полонених вояків російської армії українського походження.

З найбільшою відразою згадують п-во Жуки большевицьку окупацію Відня в 1945 р., коли то їх арештовано. Тримано їх в бункері, без світла й повітря, при дуже скупому харчуванні. Обое набралися там тяжких хворіб

та ледве прийшли до здоров'я, як по кількатижневому арешті знайшлися на волі.

На помешканні в панства Жуків була переведена ревізія, при чім забрано багато тек з архівними матеріалами, а також книжок з бібліотеки. Внаслідок цих останніх переживань під большевиками й слабого стану здоров'я п. Жук тепер не бере активної участі в еміграційному політичному житті, живе минувшиною в чотирьох стінах своєї хати, як на хуторі — по його власному вислові. (В 1960 році він буде мати 80 літ життя й 60 літ громадської праці).

Я з найбільшою увагою слухала спогадів моїх господарів. Все це було для мене нове, неожидане. Та найбільшою несподіванкою цього вечера було для мене одержати від п. Жука книжку „Українці в Америці” написану Орестом Жеребком (під псевдонімом Орест Кириленко), одним із перших редакторів „Українського Голосу”. Книжку видано в Відні 1916 р. накладом Союзу Визволення України. Жеребко перебував у 1914 р. в Галичині й його там захопила війна. Як канадієць з добрим знанням відносин у Канаді й в Америці, він віддав добру прислугу Союзові й цей видав згадану книжку.

У пана Жука зберігався ще один примірник її й він зробив мені надзвичайно приємну несподіванку, подарувавши його мені. Цікаво було б перевірити, скільки примірників цієї книжечки дійшло й досі зберігається в Канаді.

Всі ці відомості, що я одержала від п. Жука були — так би мовити — теоретичним вступом для „практичної лекції”, що відбулася пізніше, коли він запропонував мені пройтися улицями й вуличками „українського” бецірку й показував наочно одне по одному місце, в яких творилася українська історія в Відні.

8-ий „український” бецірк Відня знаходиться в районі університету, ратуша й парламенту, від Ляндесгеріхт-

штр. до Гіртлю, між Альзерштр. з північної й Лерхенфельдерштрассе з півдня. Є це так званий Йозефштадт.

Майже всі українські організації й установи в Відні були розташовані в цьому бецірку. Тут же здебільшого мешкали й провідні особи цих організацій й установ. Спочатку галицькі організації купчилися на Лянгегасе ч. 16, двері 8, першій поперечній, справді довгій через цілий бецірк уллиці й на Цельтгасе 3. Тут містилися, між іншим, редакції часописів „Діло” та інших. А місцем товариських сходин, на каву й читання газет, була каварня „Фрегліх” на розі Йозефшtedтерштрассе й Лянгегасе. Каварня ця й пізніше зберігала за собою „українську традицію”. Це позначилось, між іншим, тим, що на великій таблиці, виставленій на стіні будинку при вході до льокалю з переліченням періодичних видань за державною приналежністю, які має каварня для своїх гостей, є й „україніше”, з державним гербом України-тризубом. Ця таблиця досі існує, хоч в каварні українських часописів вже від довших літ не видно, бо й українців в бецірку тепер майже не видно!

Всеукраїнським, так би мовити, центром став будинок ч. 43-45 на головній уллиці бецірку Йозефшtedтерштрассе. Тут мала свій осідок Загальна Українська Рада, тут мешкав також її президент, д-р Кость Левицький. Пізніше приватне помешкання д-ра К. Левицького було на Флоріянігасе ч. 54, дв. 19.

Як вже згадано, Союз Визволення України мав свої бюра теж на Йозефшtedтерштр. під ч. 79, другі сходи, дв. 19.

Коли не рахувати згаданої вище таблиці з українським тризубом в товаристві державних знаків майже усіх європейських держав на стіні каварні „Фрегліх”, то єдиною в цілому Відні назверхною українською памятою є металева таблиця на будинку „Бернард Гоф”, на Шкодагасе ч. 9, в память Пантелеймона Куліша й Івана Пулюя, що тут колись мешкали, як разом перекладали Святе Письмо й його в Відні друкували. Будинок „Бернард

Гоф” це велика триповерхова стара кам'яниця, що виходить на три вулиці з входом із Шкодагассе. Згадана металева таблиця в пам'ять наших діячів, на висоті першого поверху, по лівій стороні брами. Вже було темно, як ми з п. Жуком спинилися перед будинком і перед таблицею й тому годі було прочитати дедикацію.

По дорозі до Шкодагассе п. Жук показав на кам'яницю ч. 34 на Флоріянігассе, де мешкали під час війни панство проф. С. Дністрянські. А при цім розповів пан Жук про зворушуючий випадок — пошану до пані Дністрянської, що була визначною піяністкою і мала багато вдячних учениць. В кілька літ по смерті пані Дністрянської одна з її учениць, будучи в Відні, першим ділом пішла подивитись на ту кам'яницю, де жила її учителька. Увійшла навіть до будинку й постояла перед дверима колишнього її помешкання — ану ж вона вийде! Але учителька не вийшла, а учениця в сльозах і тузі скоренько залишила будинок...

**
*

Через улицю, на Фльоріянгассе під ч. 63, дв. 6, мешкав Василь Стефаник. Тут він написав „Марію” й “Діточку пригоду”, образки про страхіття війни. Пан Жук показав мені вікно кімнати — колишнього помешкання В. Стефаника. Ми довше спинилися перед цим будинком, згадуючи Стефаника, його твори та інші події з нашого минулого...

На слідах минулого

При цій нагоді пан Жук висловив здогад, чому якраз у 8-му бецірку, а зокрема в „Бернард Гоф” мешкали Пулюй й Куліш. В тих роках, коли наддніпрянці заводили ділові зв'язки з галичанами на віденському ґрунті (Куліш, Драгоманів, Подолинський, Вовк й інші) партнерами їхніми з галицького боку були студенти Віденського університету, зорганізовані від 1868 р. в Товаристві „Січ”.

Передання говорить, що льокалем, де сходилися січовики й відбували розмови з приїжджими гостями, була каварня на розі Ляндесгеріхтштрассе й Флоріянігассе в 8-му бецірку. Взагалі каварня ця була центром товариського життя віденських українців, а що містилася на початку вулиці, яка була — так би мовити — брамою до середини 8-го бецірку, то цілком натурально, що січовики переважно в цьому бецірку замешкували й приміщували тут закордонних гостей.

Каварня на розі Ляндесгеріхтштрассе й Флоріянігассе досі існує й називається „Монополь”.

Другим товариством по „Січі” був „Кружок земляків”, а місцем ширших сходин української колонії в Відні був ресторан Тішлера, в переулку за Бургом. Він теж і тепер існує й називається „Ресторан Ракош”. Тут і тепер віденські українці відбувають часом свої імпрези.

По цих екскурсіях в минувшину, п. Жук почав перелічувати наскоро визначних українців, що в роках першої світової війни жили в 8-му бецірку, а потім ще й на письмі дав мені їх список.

Спочатку він згадав особи, що стояли близько до Союзу Визволення України й довший чи коротший час брали активну участь в його діяльності. Були це передовсім:

Д-р Лонгин Цегельський, парламентарний посол, визначний публіцист, співробітник періодичних видань СВУ. Лерхенгассе ч. 32, дв. 6.

Д-р Євген Левицький, парламентарний посол, визначний публіцист, відпоручник СВУ на Німеччину, в характері літературного інформатора німецького світу про українську справу. Йозефшtedтерштр. 73. Його дружина, Олена з Січинських, була головою Жіночого Комітету помочи хворим жовнірам по шпиталях, бюро якого містилося на Лянґегассе 5.

Володимир Темницький, визначний соціалістичний діяч Галичини, діловий секретар Загальної Української Ради, постійний співробітник „Вістника Союзу Визволення України”, Гернальзельгіртель ч. 4.

Микола Ганкевич, визначний соціалістичний діяч Галичини, співробітник періодичних видань СВУ „Вістник” і „Україніше Нахріхтен”.

Михайло Возняк, технічний редактор „Вістника” СВУ. Лянгегассе 64.

Далі йдуть особи, що займали визначні становища в апараті галицького політичного, культурного й економічного життя, та очолювали якусь еміграційну українську установу, або взагалі брали активну участь в громадському житті на еміграції, а мешкали в 8-му бецірку.

Д-р Євген Олесницький, парламентарний посол, визначний політик і громадський діяч, голова „Товариства Сільський Господар”, Альбертгассе 6.

Проф. д-р Ол. Колесса, парламентарний посол, заступник голови і фактичний керівник еміграційної Української Культурної Ради, що організувала українські школи на еміграції і ін. Купкагассе 2. Тут виросла знаменита українська піяністка Любка Колесса, що перебуває тепер в Канаді.

Одна із українських шкіл, а саме Український Семинар, з народною школою, містився на Альбертгассе ч. 20.

Лев Левицький, парламентарний посол, заступник голови і фактичний керівник Українського Запомогового Комітету для емігрантів, мешкав на Флоріянігассе. Бюро Комітету містилося на Штроццігассе 32.

Д-р Кирило Трильовський, парламентарний посол, голова Боевої Управи Січових Стрільців, бюро якої містилося на Ледерергассе ч. 20. Тут же містилося Видавництво „Дізна”.

Володимир Сінгалевич, парламентарний посол. За української державности посол ЗУНР у Відні, Лерхенфельдштрассе 6.

Проф. Роман Залозецький, соймовий посол. Лявдонгассе 26.

Д-р Володимир Бачинський, парламентарний посол, секретар Головної Української Ради, Йозефшtedтерштрассе 79, симпатик СВУ.

Ярослав Весоловський, визначний член Укр. Радикальної Партії, пресовий референт в Австро-Угорському Міністерстві закордонних справ, член президії Загальної Української Ради, симпатик СВУ і співробітник його періодичних видань.

Буковинці гуртувалися окремо від галичан навколо свого провідника посла **Василька Миколи** і мешкали в інших бецірках, беручи участь у таких спільних організаціях, як Загальна Українська Рада, а почасти також в спільних з галичанами культурних і господарських акціях, головню ж в справах опіки над військовими збігцями і виселенцями.

Нікого із вищезгаданих осіб немає вже серед живих, треба при цьому зазначити, що ця ліста не вичерпує всіх українських діячів у Відні.

За української державности від 1919 р. український елемент Відня почав поповнятися членами різних місій і комісій, головню з Наддніпрянщини, людей при грошах. І життя української колонії почало переноситись з 8-го бецірку до 1-го бецірку й концентруватися в першорядних готелях і ресторанах та каварнях. Але це вже інша сторінка українського життя на еміграції.

Тепер у 8-му бецірку не більше десятки родин, а в цілому Відні може знайдеться сотня їх, серед них досить багато православних, головню з Буковини.

Прощаючи мене, пан Жук висловив надію, що колись Україна буде справді самостійною великою державою, яка буде жити в особливій приязні з малою Австрією, що

зберігає в своїх мурах великі культурні вартості, важні спеціально для нас і тоді магістрат міста Відня одну з вулиць у 8-ім бецірку назве українською, а на будинках, де приміщувалися українські організації, як Загальна Українська Рада, Союз Визволення України, та інші, появляться пам'яткові таблиці!

Я навмисне навела стільки прізвищ, дат і чисел в цьому репортажі, бо цим я хотіла насамперед десь зберегти на письмі те, що в своїй пам'яті зберігає сеньйор віденської громади п. Жук, тимбільше, що я ніде досі не зустрічала цих даних. Подруге, хотілось мені дати в руки майбутніх відвідувачів наддунайської столиці дані для відвідування наших історичних місць. Сподіваюся, що для багатьох моїх земляків з Канади чи з Америки цей матеріал буде служити за свого рода путівника до українських пам'яток міста.

**

Швидко (— ще швидше, як вода в тихому Дунаю) пройшли, прогомоніли мої віденські дні. І знову прийшла пора прощатися з моїми, здавалося б новими, а насправді вже близькими й добрими друзями в Відні. Прийшлося теж прощатися із одною з них, пані Зонею Юзичинською. Хоч знайомство з нею тривало не більш одної доби, та я дуже зблизилася й заприятлилася з нею за цей короткий час. Це людина з відкритим серцем і душею, товаришка юних літ пані Анни Франко-Ключко й та, що їй великий Каменяр під кінець свого життя присвятив один із краших своїх віршів:

„Зоні Юзичинській

Не мовчи, коли гордо пишаючись,
 Велегласно брехня гомонить,
 Коли горем чужим утішаючись,
 Зависть наче оса та бренить,
 Сичить клевета, мов гадюка в корчи,
 Не мовчи!

Говори, коли серце твоє підіймається,
 Нетерплячкою правди й добра!
 Говори, хай слів твоїх розумних жахається
 Слямазарність, бездарність стара!
 Хоч би ушам глухим, до німої гори —
 Говори!
 Написав у Львові, д. 3 лютого 1916 р.
Др. Іван Франко".

Дивним збігом обставин (через директора М. Ломацького й проф. Я. Рудницького) оригінал цього вірша дістався в 1958 р. до Канади й зберігається в архіві УВАН у Вінніпегу.*

**

Хоч Відень вітав мене осіннім дошем, то показався ласкавим при моєму відїзді: в той памятний день 23-го жовтня над нами синіло прозоре віденське небо й всміхалося осіннє сонце. Але — як колись писав Олесь в одній із віденських каварень — „З журбою радість обнялась”, так і в моїй душі ще й досі дзвенить мелодія „Сльози” Мусоргського, якою прощала мене в цей день, переливаючи атмосферу хвилини в тони, пані Мирося.

З пані Левицькою-матір'ю ми розсталися майже в сльозах в помешканні, а в товаристві пані Миросі й пані Юзичинської я поїхала на Західний двірець, щоб там попрощатися сердечно й подякувати моїм віденським подругам за дні й вечорі проведені в їхньому милому й цікавому товаристві. І ще раз при прощанні кивом руки з вікна Орієнт-експресу в моїй душі підсвідомо відозвалися слова Поета:

„Чи ми ще зійдемося знову?”

*) Ще коли ці репортажі друкувалися на сторінках „Українського Голосу” пані Анна Франко-Ключко подала мені в окремому листі з 7. 10. 59, деякі подробниці про перебування д-ра Івана Франка в Відні. Зокрема було цікаве місце його перебування у Відні, а саме ч. 20 Віплінгерштрассе.

13.

ЛИСТИ З ЗАЛЬЦБУРГУ

(Замість рекордувати спостереження й переживання в Зальцбургу в моєму подорожньому нотатнику, я описала своє перебування в цьому місті в трьох листах до сестри Анни в Давфіні. І так, замість репортажів з цього міста, я позволю собі зачитувати в скороченню згадані листи.)

Дорога Анно!

Нарешті я опинилася в „Твоєму” місті, про яке Ти стільки разів згадувала, як про якусь музичну Мекку. Я знаю, що Ти була б тут дуже щаслива. Адже ж у цьому місті народився, жив, творив і помер великий Моцарт, якого композиціями Ти так одушевлялася колись у Вінніпегу, а тепер десь там у далекому Давфіні.

Тут кожна вулиця, кожна площа, кожен дім нагадує цього великого майстра й, здається, звуки його безсмертної музики ще й досі гомонять у вечірньому гаморі, що пливе десь із альпійських верхів та зливається з шумом пінного Зальцаху. Оцей потік напевно колись своїм звуком заколисував молодого Моцарта до сну, а вранці своєю музикою будив його до нових вражень, переживань, ідей...

Правда, до цієї всієї музики міста долучився за час мого перебування ще один тон-відзвук тяжких краплин альпійського осіннього дощу, який не покидає мене від самого приїзду в середу 15-го жовтня.

Готель Естеррайхішер Гоф, в якому я перебуваю, находиться над самим Зальцахом і з вікон моєї кімнати простягається прекрасний вид на місто й на гори в даліні. Та їх я можу оглядати тільки в інтервалах між дощем. Вони видаються тоді дуже близькими, бо повітря чисте й прозоре. Але це рівночасно, як тут мені сказали, поганий знак — знову буде дощ! Навчена цим новим досвідом, я використовую кожну таку дощеву перерву на те, щоб оглянути щось із Моцартових пам'яток у місті. Сьогодні я бачила прекрасну статую цього майстра в центрі міста, а там взяла довшу туру по музеєві Моцарта, що находить-

ся недалеко мого готелю теж над річкою. Музей сам — це прекрасна колекція пам'яток, зв'язаних з життям і творчістю цього майстра. Мені тяжко описати Тобі в подробицях кожну кімнату й її устаткування в цьому домі, та я щаслива, що тут є декілька книжок-довідників. Я Тобі купила дві з них, а саме опис музею „Mozart Memorials in Salzburg” і монографію Р. Теншерта про життя й творчість його п. н. „Wolfgang Amadeus Mozart”. Пересилаю Тобі ці дві книжки окремо й сподіваюся, що Ти не тільки прочитаєш їх сама з приємністю, але як учителька зацікавиш ними своїх учнів. Хай і вони ознайомляться ближче з життям мистця.

**
*

„Гора з горою не зійдеться, а людина з людиною зійдеться” — казала колись наша покійна Мама. І я вже кілька разів переконалася про це в Європі, а вчора й ще раз тут в Зальцбургу. Подумай, я зустрілася тут з „вінніпежцем”. Але зачиняймо спочатку: Як я Тобі писала в попередньому листі, в Зальцбургу дні були дощові. Вчора рано, пробудившись, я знову „поміж дощ” ходила по місті майже цілий день. Увечері мені стало якось дуже самотньо, не мала ні до кого заговорити, а при цьому настрої був ненайкращий через погану погоду. Отже я рішила розважитися музикою й пішла на камерний концерт в одній з тутешніх музичних палат. Розуміється програма вечора була вивнена всеціло композиціями Моцарта. Вслухуючись в ніжні тони його „опус”-ів, я поволі приходила до себе й в мене покращав настрої. В часі перерви, коли завітналися кристалеві канделябри, я завважила, що моїм найближчим сусідом зліва був якийсь молодий китаець, дуже захоплений грою й музикою й я бачила, що він хоче поділитися з кимсь своїми враженнями.

— It was marvelous, it was beautiful! — говорив він ніби до себе, ніби до мене. Почувши нарешті англійську мову, я не втерпіла й почала з ним конвєрсацію. Спочатку про концерт, музику, Зальцбург, а там й про його „home-land”, і про студії, і так далі. І ось, на велике моє здивування, я довідалася, що мій новий знайомий — вінніпежець — правда, не з уродження, але з довшого перебування в нашому місті на студіях. В дальшій нашій розмові виявилось, що ми навіть маємо спільних знайомих у Вінніпегу. Пан Shiu Hay Ma студіював у Манітоському уні-

верситеті математично-природничі науки й в часі студій проживав на квартирі у проф. Павла Юзика. Дуже він добре знає Оленку Негрич та її дві сестри й взагалі дуже мило згадує Вінніпег та його українських мешканців. Тепер він в дорозі до Китаю й перед відїздом зробив турне по Європі. В протилежність до мого способу подорожування він відвідує Європу організованою турою й власне на цей концерт прийшла ціла та група (переважно канадійці й американці).

Ця несподівана зустріч з випадковим „вінніпезцем”, розмова з ним про моє місто, про спільних знайомих, та врешті сам концерт, що був на дуже високому рівні, все це поправило мені настрій й я вернулася до свого готелю більш підбадьорена на душі.

Сьогодні виїжджаю до Відня.

17. X. 58.

**

Я знову в Зальцбургу й знову пишу до Тебе з цього „музичного” міста. В протилежність до мого першого перебування тут, тепер світить сонце й я маю вимріану погоду. Приїхавши вчора ввечері до Зальцбургу, я заночувала в новому, модерному готелі „Європа”. Сьогодні рано я пробудилася від променів сонця, що просвічувало крізь щілини віконниць. Відкривши їх, я побачила прекрасний вид. В далині стріляли в небо гострі шпилі Альп, покриті снігом. А там видніли узбіччя гір з лісами, що їх щойно почала своєю легкою рукою торкатися осінь. В долинах розлогі поля, з яких майже зібрано плоди й тут і там почато оранку під зиму. Під моїми стопами розложилось мальовниче місто над шумким Зальцахом. А над усім тим сонце й глибока синява неба.

Можеш легко зрозуміти, що ця прекрасна, барвиста картина зродила в моїй душі приємний настрій цього ранку. Так і хотілось жити й дякувати Тому, що десь високо над нами, дає нам отакі моменти. Цей настрій не покидав мене цілий день, а навпаки навіть підсилювався, коли я зустрівся тут несподівано з одним цікавим і дуже симпатичним українцем (де їх немає!). Було це так:

Я зайшла до одної з тутешніх крамниць із фотографічними приладдями (як знаєш, вожу по Європі свої дві камери й часом треба дещо докупити). Мене привітав дуже ввічливий й вишукано елегантний мужчина середнього віку, як потім виявилось, власник крамниці. Ми почали розмовляти по-англійськи, а закінчили по-українському. Д-р Н. Сушко, віденець з уродження, бувший студентський й громадський діяч в часі другої світової війни, махнув рукою на політику — як сам мені заявив — і взявся до бізнесу. І здається мені, що на тім виграв він, виграла політика й виграв бізнес . . . Д-р Сушко зробив великі успіхи в бізнесі й живе тепер щасливо з дружиною (до речі, гарною американкою) і з двома добре вивінуваними крамницями, що йдуть йому, як можна собі тільки уявити. Ми провели з ним, з його дружиною і також дуже цікавою тещею (вона фото-портретистка) ціле пополудне. У висліді цього знайомства в мене залишився портрет, виконаний Madame Knoll. Як приїду, покажу тобі; я сама боюся рішати, наскільки він вдалий.

**
*

Сьогодні мій останній день в прекрасному Зальцбургу. Ввечері виїжджаю до Мюнхену. Моя європейська подорож наближається до кінця. Думаю, що вже не турбуватиму Тебе більше своїми листами, а про все наговоримося по приїзді в Вінніпегу.

Отже —

до побачення!

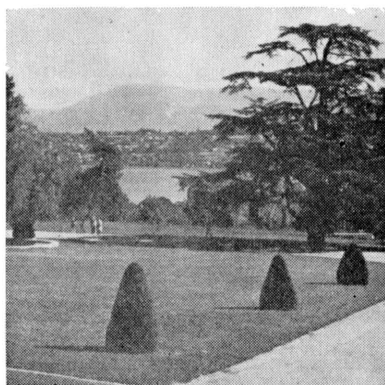
24. X. 58.

**
*

VII

З ПОЇЗДОК

ПО ШВАЙЦАРІЇ

14.

ПРОХІД ІЗ КОНСТАНЦИ

“На каву й на марципани”

Швайцарія така, як я собі завжди уявляла: маленька, чепурненька країна з прекрасними альпейськими краєвидами, озерами й озерцями, з вишуканим порядком і точністю й з атмосферою постійної розваги, чи це буде зима, чи літо. Я в нічому не розчарувалася. Я бачила країну з казковою красою засніжених альпейських верхів, зелено-синіх озер, плеканих піль, садів і городів, чистих міст і містечок. Навіть оселі, де бувають фабрики, якимсь дивом чистенькі, не обкурені, здавалось би, що це літниця, курорти, а не індустріальні центри. Зокрема цікава панорама швайцарського краєвиду, коли їхати поїздом. Вона весь час міняється й здається, що це не дійсність, а малюнок, який ви часто бачите на поштових картках. Коли йде про швайцарців, як тип людини, то не можу сказати, хто мені більше подобався: чи нащадки германів у північній, німецькій частині (Базель, Цюріх), чи романські швайцарці — французи, італійці, чи врешті так звані рето-романи. І зовнішній вигляд і темперамент різнять їх між собою, але, як мені здавалось, на кожному з них відбивається та сама працьовитість, ощадність і до певної міри самопевність.

Найцікавішою для мене була Швайцарія з погляду мови. Три офіційні мови (німецька, французька, італійська) й одна неофіційна (так звана „романш”) живуть і розвиваються одна побіч одної й є зразком толерантності в цій домені людської культури. Коли до того додати англійську мову, що її майже всюди розуміють, то Швайцарія може бути добрим прикладом для всіх інших країн, в яких основою є так звана культурна мозаїка. На-

жаль моє недостатнє знання європейських мов (чого я завжди жалувала!), а також доривочне перебування в „країні Вільгельма Теля” не дозволило мені на глибші обсервації цієї дуже цікавої не тільки проблеми, а й дійсності.

Вперше до Швейцарії я ввійшла (таки дослівно: ввійшла!) в Констанці, коли, проходжуючись вулицями міста, зовсім несподівано натрапила на „границю” таки, як мені здавалося, десь на середині міста. Я показала свій паспорт при віконці пограничного будинку, урядовець усміхнувся (розуміється, не до паспорту!) й чемним жестом запросив „на той бік”. Таких як я пішоходів була маса, бо це був недільний день і ми всі, опинившись в Швейцарії, подались до придорожніх каварень на швейцарські тістечка й каву. Я знайшла прекрасне місце в садочку одної з каварень і спочатку несміливо, а потім „як у себе вдома” почала гойдатися на рухомому фотелі. Негайно підбігли до мене дві кельнерки в чистих білих одягах, одна питала: „чай чи каву”, а друга поставила передо мною піднос із найрізномірнішими тістечками, марципанами, тортами. І ось я вперше мала змогу покушати справжнього швейцарського марципана. Пригадалось мені моє дитинство — моя працююча мама не раз казала нам, дітям, коли часом не смакували нам рідні страви:

— Марципанів вам хочеться, а капуста не йде в уста! —

І ось ціле життя мене переслідувало ці матеріні марципани.

— Коли б я хоч раз, нарешті, побачила й посмакувала їх, — думала я іноді в роках свого дитинства.

І ось заїдаючи третій з черги марципан, мені здавалося, що наші матері мали добрий смак, коли ставили цю кулінарну спеціальність вище як, наприклад, капусту й уважали її за щось надзвичайне. Це справжні лакоминки й що до смаку й що до свого вигляду: одні в формі каштанів або оріхів, інші в формі різних овочів, а врешті такі, що нагадують народні фігурки, чи взагалі вироби

народного мистецтва. Я бачила й кушала наслідування швейцарських марципанів в інших країнах, але мені здавалося, що вони ніяк не дорівнювали цим ні виглядом, ані смаком.

Моє перше перебування в „країні гір і озер” не тривало більше, як дві години. Але цей короткий час дав мені можливість відчути швейцарську атмосферу, її людей і обставини. Коли я ввечері верталася через ту саму загородку на границі в місті, зі мною знову плила маса відвідувачів, що того пополудня, як я, ходили „на каву й на марципани” до . . . Швейцарії.

В Цюріху

Другий раз я вже не йшла пішки до Швейцарії, а їхала поїздом. Раннім ранком 15-го вересня швейцарський експрес вивантажив нас усіх на великому, чистому двірці Zürich—Hauptbahnhof. Хоч був робочий день — понеділок, на станції була хмара людей і я ледве дочекалася своєї черги, щоб здепонувати багаж у переховальні. На Цюріх я мала призначений тільки один день і розуміється, я хотіла якнайбільше побачити. Насамперед мене цікавило місто з його романськими й готицькими святинями, патриціанськими домами й . . . рестораном “Zur Katz”, в якому я дуже смачно поснідала. Тому, що була гарна погода, я майже весь день провела на свіжому повітрі, оглядаючи місто. Найбільше часу я провела над Цюріхським озером, що мальовничо розкинулося між горами. На озері була маса човнів і вітрильників, але тому, що це був день праці, тільки деякі плавали; більшість була на привязі. Наче дитячі іграшки, вони виблискували до сонця своїми білими вітрилами й додавали чару панорами. На озері свобідно плавали качки й лебеді й привчені публікою, вони маестатично підпливали до берега, щоб одержати свою пайку поживи від постійних гостей — любителів природи. Я з великою насолодою сиділа, або про-

ходжувалася над чудовим озером, та щоб не марнувати зовсім робочого дня (адже ж сьогодні — понеділок і в Вінніпегу в „Українськiм Голосi” кипить праця!) я взялася за остаточне зредагування моїх репортажів про Бельгію й Голляндію. Того ж таки дня я вкинула в поштову скриньку грубезного листа з репортажами до Наталі К., а теж листа до Доці Г.

Отак сполучила я приемне з пожиточним (як мені принаймні здавалося) і ввечері виїхала на захід.

Женева-Лозанна

Моє третє перебування в Швейцарії було зв'язане з Лозанною й Женевою з початком жовтня. Як відомо, Женева загально знана як центр міжнародної політики. Це старий осідок б. л. п. Ліги Націй, а тепер головний осідок деяких установ Об'єднаних Націй. Так щасливо склалося, що в цьому „політичному” місті, я мала „політично-го” провідника. Був ним п. М. Лівичкий. Він в переїзді через Швейцарію зупинився в Женеві (яку — до речі —

Женева — Палата О.Н.

прекрасно знає) й у висліді я багато дечого довідалася про саме місто, його історію та сучасний стан. З п. Лівицьким відвідали будинок Об'єднаних Націй, який міститься в прегарному парку над озером, університет, кантональну бібліотеку, церкви й інші будови. Зокрема припав мені до вподоби старий квартал міста.

Нав'язуючи до нашої недавньої історії, п. Лівицький показав мені місця, де перебували наші визначні діячі: готель, в якому жив сл. п. Отаман С. Петлюра, сл. п. Вячеслав Прокопович і інші. Я бачила теж будинок (до речі, дуже люксовий), в якому проживав п. Макогін і там часто гостив і приймав не тільки українських, а й чужинецьких політичних діячів.

Найбільше естетичних вражень я зазнала, коли ми проходилися над Женевським озером. З одного, нашого, боку — рівнина, а по другому боці — шпилі Альп з найвищим засніженим верхом — Мон-Блянном. Саме озеро навіває спокій і філософську рівновагу духа (не даром же тут пересиджував і думи думав Руссо!). І треба тільки дивуватися, що стільки бурхливих міжнародних політичних засідань, дискусій, суперечок відбувалися над берегами цього озера. Мабуть не бачили його деякі політики, або були глухі на його мову...

**
*

Хоч моя квартира була в сусідній Лозанні, то я провела цілісенький день в Женеві. Між обома містами дуже вигідне залізничне сполучення, а простір між ними наче б не фарми, а один великий, чудово плеканий парк. В Лозанні я провела другий день. Місто в протилежність до Женеві підноситься вгору терасами над озером і з кожної такої тераси розтягається мальовничий вид на саме озеро й на довкілля — гори, долини, міста й містечка. Найкраще місце — це культивована набережна з парками,

квітниками й деревами. Своє перебування в Лозанні я обмежила більше до відпочинку, як до туристики. Належався мені цей відпочинок після виснажливих мандрювань і поїздок попередніх днів, а кращого місця для відпочинку як Лозанна я не могла знайти.

**
*

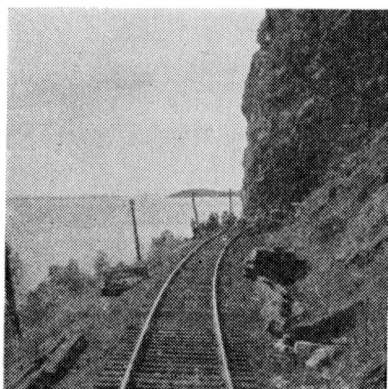
В цілому Швайцарія зробила на мене враження ідеальної оази, що своїм спокоєм, рівновагою й стабілізацією людських відносин заслуговує уваги не тільки політиків, емеритів, чи туристів, але взагалі людей, що прагнуть згаданих духових вартостей.

**
*

VIII

ПРОЩАННЯ

З „ІНШИМИ ДНЯМИ”

15.

ПРОЩАННЯ З „ІНШИМИ ДНЯМИ”

*...Пючі з золотих келихів тишу і лагідь,
збережи у душі все минуле як скарб.*

Ю. Клен.

Мої європейські дні наближалися до кінця. Мій пер-вісний плян був перелетіти понад континентом на Бри-танські острови. Але щось підсвідомо підказувало не за-лишати Європи одним моментом, а попрощатися по змо-зі з якнайбільше місцями, де я перебувала в часі своїх європейських мандрувань. Я довідалася про надзвичайно швидке сполучення з Англійським каналом при допоміж Trans European Express-у й рішила скористати з нього.

31-го жовтня в год. 7.15 рано я виїхала цим експе-сом з Франкфурту над Майном. Проїхавши блискавкою Майнц, ми опинилися на тому самому райнському шляху, що півтора місяця тому захоплював мене з палуби па-роплава. Наш експрес мчав правим берегом вгору Райну й як на фільмовій ленті мінялися знайомі мені вже міста й села: Рюдесгайм, Кобленц, Бонн, Кельн. Тільки двохви-линна зупинка в більших осередках і експрес мчитьс я далі. Минаємо Аахен, знову знайома німецько-бельгійська границя, а там Лювен, Брюссель і нарешті морське по-бережжя — Остенда. Аж не віриться, що ми це все покри-ли за не цілих 7 годин. Наш експрес, віжджаючи точно в 2-ій год. по обіді на остендську пристань, виправдав свою назву. На жаль, наш корабель, що перевозив нас через канал, не належав до експресів, бо щойно коло 6-ої ввечері ми добилися до англійського берега в Довері.

Нарешті я почувалася вдома! Після майже тримісячно-го мандрування по країнах, що кожна зустрічала мене своєю мовою й звичаями, нарешті почувала я зрозумілу мені англійську так в розмовах з паспортними й мит-

ними урядовцями, як і в різних написах чи реклямах, за яких значенням я не мусіла заглядати в словник.

За приблизно годину швидкий поїзд прибув до столиці комонвелту — Лондону й вїхав в притвори великої станції, на пероні якої видніли скрізь написи Victoria Station. Якесь дивне почуття огорнуло мене, коли я висідала з поїзду й ставила свої перші кроки на цій станції. Адже ж стільки я начиталася й наслухалася про неї! А тепер я тут — знову це все стало дійсністю.

Через посередництво подорожнього бюро на станції я легко дістала кімнату й негайно поїхала таксівною туди. (До речі, таксівки в Лондоні на вигляд дуже старосвітські — такі як часто бачимо в британських фільмах, але за те дуже вигідні, більше місця для пасажира й багажу й тим самим багато зручніші, як модерні на цьому континенті). З готелю в околиці Belgrave Road я була дуже вдоволена: зразкова чистота, спокій, а при цьому (як пізніше виявилось) великий смачний „англійський” сніданок за невисоку ціну — \$3.50 денно, заспокоював не тільки мої особисті потреби, але мою вже дещо надщерблену кишеню.

**
*

В Лондоні я відвідала й бачила дуже багато, коли взяти до уваги короткий час мого перебування (всього п'ять днів) в цій „світовій” столиці. Лондоном я була захоплена. Несподіванкою було для мене побачити стільки різних парків і майданчиків, які доступні кожному, бо чомусь уявлялося, що це місто мільйонів і мільйонів жителів не може дозволити собі на такий люксус як „віддихові” площі. З важнішого й цікавішого з моїх лондонських днів згадаю: була на вечірні в історичному Вестмінстер, на ранній Службі в Катедрі св. Павла, оглянула з обох боків Темзи парламент, відвідала так як і всі інші туристи Бакінгемську Палату, бачила Британський Музей, Мистецьку галерію, а там сквери, вулиці, вулички,

статуї, пам'ятники, будинки, парки старого Лондону. Єдине місце, в якому я була майже кожного дня — канадський центр — Canada House. Тут я зустрічалася з канадійцями, тут відбирала пошту з-за моря, тут вперше за кілька місяців читала Free Press і Tribune і тут засягла найпотрібніших інформацій.

Мені пощастило дістати білета на оперу „Самсон і Деліла” в „Седлер Велс”, як також була на цікавій комедії в театрі Фінікс. Крім цього я відбула цілоденну туру автобусом до Оксфорду й до родинного містечка Шекспіра — Stratford-on-Avon. Обидва місця, як старі культурні центри, зробили на мене глибоке враження.

**

Згідно з традицією моєї подорожі я шукала в Лондоні теж і за земляками і знайшла їх. Дуже мило згадую свій побут серед членів Товариства Сприяння Українській Національній Раді. В квартирі Головної Ради Т-ва в Великій Британії я стрінулася з полк. П. Базилевським, М. Опаренком, Ол. Боднарівським і іншими членами. Провела якийсь час в домівці Союзу Українців Британії й познайомила з головою Союзу, проф. Д. Левицьким*) і секретарем інж. Т. І. Кудриком. Мило згадую обід в домі п-ва Левицьких, як також сердечну гостину-обід в домі п-ва Базилевських. В цікавому й милому товаристві п-ва Базилевських я провела ціле пополудне, а вечером ми ще разом вспіли піти до театру на Piccadilly Circus.

На жаль моє перебування в Лондоні було дуже обмежене й тому я вспіла тільки загально познайомитися з цим містом. Скажу тільки, що столиця Англії має не злічену кількість атракцій для кожного. І зовсім слушно сказав колись д-р Джонсон:

“When a man is tired of London he is tired of life; for there is in London all that life can afford.”

*) В часі писання цього репортажу його не стало в живих. В. Й. П.!

**
*

Мій корабель, цим разом морський велетень Квін Мері, відпливав досвіта з Савтгемптону 6-го листопада. Всі пасажирки мали бути на кораблі ввечері перед відчалом, отже я, як багато інших, мусіла лишити Лондон в четвертій год. по обіді, щоб виїхати спеціальним корабельним потягом зі станції Ватерлу до пристані. Полк. Базилевський ласкаво допоміг мені вибратися з готелю, добитися на двірець і знайти своє місце в потязі (всі місця наперед замовлені). За цю останню прислугу в Лондоні і за „солодкий подарунок” на дорогу я йому дуже вдячна. Я часто згадувала опісля цього повного життя, енергії, оптимізму й гумору нащадка славного козацького роду. Хоч і не належить він до молодих, то проте він молодий духом. Як пізніше він сам висловився в одному з листів: „Ах, той мій дух, він ніколи не старіє. Коли б тільки тіло трималось, а духу вистачить на століття!” (1. III. 59).

**
*

Не буду описувати морської подорожі на Квін Мері не тільки тому, що я вже подрібно описала рутину корабельного життя на початку цих репортажів, але теж і тому, що найважливіший момент, на який я ждала — оглядини ню-йоркської панорами при візді з океану — на мій превеликий жаль — не здійснився. До Нью Йорку ми приїхали досвіта в четвертій год. рано. Нас усіх побудили, коли Квін Мері стояла заякорена в пристані Нью Йорку. Отак пропала мені остання атракція подорожі. Та за те Нью Йорк своїм бурхливим великоміським життям, що завжди мене притягало, винагородив цю невдачу. По мене виїхав до порту з цілою родиною мій кузин д-р Нестор Богонос і я відразу попала у вир ню-йоркського життя. І тут завдяки родині я побачила деякі нові для мене сторінки з життя метрополії.

А завдяки п. С. Мостовому, колишньому вінніпежцеві, який тепер перебуває стало в Нью Йорку, я мала змогу побачити широко реклямовану трупку танцюристів Берйозка.

Згідно з моїм звичаєм, коли буваю в Нью Йорку, я відвідала пана Мирона Сурмача в його книгарні, як також склала візиту йому й його дружині в їхньому затишньому хуторі в *Saddle River, N. J.*

Ще зупинки в Торонті й в Форт Вілліямі, й нарешті я в білосніжний ранок дня 16-го листопада приїхала до Вінніпегу. Тут на двірці С.П.Р. чекав на мене мій добрий Батько, що весь час переживав мою подорож і, як опісля мені сказав, молив Бога за мій щасливий поворот. Видно, що його молитви не залишилися без відгону . . .

* *
*

„ПО МОВІ — ПЕРЕДМОВА; МОЖНА Б І БЕЗ НЕЇ.”

Т. Шевченко: „Гайдамаки”.

„Інший світ”, далекі обрії завжди манили кожного, хто слідкував за кругобігом сонця, чи полярної зірки. Безкрайї небосхил притягав увагу перших мореплавців у старовину й Колюмбів у середньовіччі. У висліді „відкрито” нові світи, підкорено нові континенти. А коли в нашому столітті людині стає тісно на земній кулі, далекі горизонти полонюють ум сучасности, що спрямована тепер на міжконтинентальну комунікацію й із кожним днем ближча до здійснення „фантазій” Жюля Верна...

„Інший світ” манив і мене ще в часах мого дитинства, коли я ставила перші кроки на берегах Червоної ріки, чи безмежних манітобських піль, що довкола Вінніпегу. Мое життя одначе склалося так, що я більш теоретично, як практично, знала про далеке невідоме. Це не тільки завдяки шкільній науці, але теж завдяки добрій „школі” моїх Батьків, мого покійного Чоловіка, чи пізніш таких майстрів оповідань про широкий світ, як О. Бочковський, Д. Дорошенко, Л. Білецький... Тверде життя й праця дозволяли мені тільки в книжках і мріях любоватися іншими світами, як той, що в ньому довелось мені зростати й набувати життєвого досвіду. Та десь там глибоко в душі завжди жевріла іскра надії, що й мені колись всміхнеться нагода разом із моїм Чоловіком відбутися довшу подорож, принаймні в Україну — місце походження його та моїх батьків.

Доля не судила мені здійснити ці задуми в цілому... Світл. п. Войценко відійшов у вічність у 1956 р., а я сама вагалася довго, чи вибиратися мені в яку дальшу подорож, тим більше, що в Україну тяжко добитися без окремих заходів... Та непереможна цікавість і охота збагнути той „інший світ”, про який я читала, чи чула з оповідань, перемогла. І ось у лютому 1958 року я ріши-

лася на один із переломових кроків у моєму житті — відбути подорож у „інший світ” і в „інші дні”.

**
*

Рішившись на цю мою першу більшу подорож, я довго підготовлялася до неї. Насамперед я хотіла зібрати якнайбільше фактичного матеріялу про місця й людей в Європі, куди я хотіла їхати. За поміч в різних інформативних матеріялах я з приємністю тут згадую таких моїх знайомих, як п. дир. В. Кохан, п. Д. Загарія, п. М. Ливицький, п. Яр. Скрипник, панна Анна Стеч, пані Елізабет Лонг, а теж і європейського бувальця проф. Я. Рудницького, що крім цінних усних інформацій обдарував мене своїми репортажами: „З подорожі навколо півсвіту” (1955), „З подорожі до Скандинавії” (1957), і ін.

Окремо мене цікавило українське життя в Європі й я збрала по змозі найбільш адрес українських установ, організацій й приватних осіб. Це все мені дуже придалося в моїх подорожах і я мушу одверто сказати, що без земляків в Європі я рішуче не побачила б і не довідалася б і половини того, що я пережила.

Крім усних інформацій я читала теж відповідну літературу, але найбільше допоміг мені подарунок сестри Анни, а саме провідник по Європі Філдінга: Fielding's „Travel Guide to Europe”.

Моя первісна ідея була не тільки бачити й пережити „інший світ” і „інші дні”, але теж закріпити їх в якійсь формі й я думала, що найлегше буде робити світлини з цікавих моментів. Тому я придбала аж два фотоапарати й запаслася в безліч фільмів. Але потім виявилось, що людська техніка недосконала й на неї не завжди можна сполягати. Найголовніший мій апарат мав дефект і так пропало багато цікавих моментів. Але немає злого, щоб не вийшло на добре, бо власне цей клопіт з фотоапаратом спонукав мене закріпити пережиту дійсність в іншій формі, а саме традиційним пером і олівцем. І так зродилися оці записки, що стали основою моїх репортажів.

**
*

Вже при опрацюванні їх мені доводилось звертатися за формальними, чи фактичними порадами до моїх знайомих і тут я з приємністю складаю подяку таким особам: редакторам — Н. Когуській, С. Волинцеві Д. Лобаєві у Вінніпегу, як також п. А. Жукові й Миросі Левицькій у Відні.

За час моєї відсутности в Вінніпегу деякі мої обов'язки в видавництві „Тризуб” переняли мої співробітники, а передусім ред. І. Сирник і панна Доця Гаврисішин. За це я їм окремо вдячна.

Я хотіла б теж іще раз згадати з вдячністю моїх європейських знайомих, що багато причинилися до успіху моєї подорожі. Їхні імена названі в окремих розділах цієї праці й я на цьому місці складаю їм ще раз загальну подяку.

Наприкінці дякую сердечно всім, хто в такій чи іншій формі допоміг, чи відгукнувся на мої репортажі, подаючи критичні завваги.

**
*

Не мені судити, наскільки ці репортажі вдалі, цікаві, чи сприємливі для читача. Я старалася якнайточніше описати те, що бачила, вплітаючи тільки тут і там деякі порівняння з Канадою, чи роблячи рефлексії на основі баченого й пережитого. І хай мені буде вільно закінчити словами великого Михайла Грушевського з передмови до одної з його белетристичних збірок:

„Я писав, коли мене охоплювало бажання поділитися настроями, гадками, образами...

Може, вони збудять і тепер в кімнебудь подібні рефлекски, зворушать небезплідно чиюнебудь уяву. Як ні — нехай зістануться **людським документом** свого часу”.

З М І С Т — C O N T E N T S

Стор.

Publisher's note	5
------------------------	---

І НА ОКЕАНІ

(На світлині: Авторка на кораблі)

1. МОНТРЕАЛ — ВОРОТА В ШИРОКИЙ СВІТ	9
2. R.M.S. "Ivernia"	12
Образки з життя на кораблі	12
Interpreter — Deutsch, Polski	15
Бібліотека й корабельна газета	16
Гри, забави й інші розваги	18
Наближаємося до берегів Європи	21
Загальні підсумки	22

ІІ ФРАНЦІЯ "ВІД МОРЯ ДО МОРЯ"

(На світлині: Нотр-дамський Собор)

25

3. ДВІЧІ В ПАРИЖІ	27
Перший вечір у Парижі	27
В старому місті — Cité	29
Латинський квартал	32
"Agence Albert"	34
Візита в Vesine-Chalette	37
Там, де "мертві живуть"	39
Подих Блісейських пілъ	41
В Люврі	43
Париж нашвидку	46
Нічна тура	48
La Comédie Française	50
В домені Людвига XIV (Versailles)	52
В палаті української науки	53
Прощання з Парижем	55
4. МІЖ ЗЕМЛЯКАМИ В НАНСІ	59
5. З БЛАКИТНОГО ПОБЕРЕЖЖЯ	61
Cote d'Azure	61
Фрагменти з щоденника	64

III БЕЛЬГІЯ ПІД ЗНАКОМ АТОМІЯ

(На світлині: Атомій)

6. В БРЮССЕЛІ	71
Bruxelles Gare Du Nord	71
В "Гренд Хотелі"	72
На Світовій Виставі	74
Дещо про бельгійські будні	80
Український центр у Бельгії	84

IV В ПЕРЕЇЗДІ ЧЕРЕЗ ГОЛЛЯНДІЮ

(На світлині: Один з каналів в Амстердамі)

7. З БРЮССЕЛЮ ДО АМСТЕРДАМУ	89
Вперше мандрую "на сліпо"	89
Бритійські "козир-дівчата"	90
"Венеція півночі"	92

V В ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ

(На світлині — Ратуш в Ротенбурзі)

8. В МІСТІ Г. ГАЙНЕ	99
Проблеми. проблеми, проблеми	102
На відізнаму з Дюссельдорфу	109
9. ДОЛИНОЮ РАЙНУ	113
"Готичські Кельну вежечки"	113
В столиці західної Німеччини	114
"Vater Rhein"	118
"Головна квартира" — Майнц	121
10. ВІД ГАЙДЕЛЬБЕРГУ ДО БОДЕНСЬКОГО ОЗЕРА	125
Місто, в якому гублять серце	125
"Шляхом замків і фортець"	128
В місті, де судили Гуса	131
В бувшій столиці Бадену	133
11. "НЕ РИМ — БАВАРІЇ СТОЛИЦЯ"	136
Мюнхен з перспективи 800 літ	136
"Besetzt"	137
Oktoberfest	139
Український Мюнхен	141
Неофіційні зустрічі	148
Дещо про мистецький Мюнхен	152
Зустріч з письменником	157

VI В АВСТРІЇ

161

(На світлині: Зальцбург і з видом на Альпи)

12. НАДДУНАЙСЬКА СТОЛИЦЯ 163
- “Wien, Wien, nur du allein!” 163
- Мої віденські дні 167
- Марія Дольницька — емалістка 169
- Український бецірк у Відні 173
- На слідах минулого 177
13. ЛИСТИ З ЗАЛЬЦБУРГУ 183

VII З ПОЇЗДОК ПО ШВАЙЦАРІЇ

187

(На світлині: Женева — вид на Мон Блян)

14. ПРОХІД ІЗ КОНСТАНЦИ 189
- В Цюріху 191
- Женева — Лозанна 192

VIII ПРОЩАННЯ З “ІНШИМИ ДНЯМИ”

195

(На світлині: Один із пройдених шляхів)

15. ПРОЩАННЯ З “ІНШИМИ ДНЯМИ” 197
16. “ПО МОВІ — ПЕРЕДМОВА...” 202
- Показник — Index 209

)

,

,

.

.

ПОКАЗНИК — INDEX

- Аврелій, Марк 164
 Австрія 161—186
 Англія 198—199
 Антонович, М. 94
 Антонович, К. 18, 173
 Арсенич, Я. В. 58
 Атлантийський океан 1—24
- Багрянний, І. П. 157, 158, 159.
 Базилевський, П. 199, 200
 Бальзак, Г. 31, 39
 Барбюс, Г. 31
 Бардо, Б. 66
 Баржен, Г. 68
 Барка, В. 167
 Басарабова, О. 168
 Бацуца, Ю. 56, 57
 Бачинський, В. 180
 Беатріч (княжна) 94
 Бельгія 69—86
 Беннермен, Г. 76
 Бернар, Сара 40
 Бернард (князь) 79
 Бетговен, Л. 115, 116, 122, 156, 166.
 Біла, п. 63
 Білецький, Л. 15, 131, 132, 138, 157, 158, 159, 202
 Білинкевич, Б. 5, 100, 101, 102, 104, 107, 109, 110, 111, 112
 Бобеляк, С. 99, 100, 101, 102, 103, 104
 Богонос, Н. 200
 Боднарівський, О. 199
 Божик, С. 79, 80, 85
 “Боева Управа Січових Стрільців” 179
 Бойко, Л. 147
 Бонапарте, Н. 43, 66
 Боршак, І. 31
 Бочковський, О. 202
 Брокгауз, Ф. 124
- Вайлд, Оскар 40
 Василько, М. 180
 Васильчук, Д. 102, 104
 Верн, Жюль 202
 “Вернигора” 165
 Верьовка, Г. 80
 Весоловський, Я. 180
 Ветухів, Ол. 63
 Вишневський, В. 38
- “Вісті” 79, 80, 85
 Вовк, Хв. 177
 Вовчок, Марко 31
 Возняк, М. 179
 Войценко, П. Г. 39, 58, 157, 202
 Волинець, С. 39, 111, 165, 204
 Волошин, Іван 16, 17, 21
 Вольтер, 129
 Вондрак, В. 165
- Гаврисишин, А. (мати), 184, 190
 Гаврисишин, Д. 192, 204
 Гаврисишин-Ковк, А. 116, 183, 184, 185, 186, 203
 Гаврисишин, П. (батько) 201
 Гайне, Г. 99, 118, 119
 Галичко, М. 95
 Ганкевич, М. 179
 Гаррасовиц, О. 124
 Гинчлевич, д-р 142
 Глобенко, М. 54
 Голяня, Р. 56, 57
 Голяндія 87—95
 “Головна Рада Українських Громадських Організацій в Бельгії” 85
 “Головна Українська Рада” 174, 180
 Гордниський, Св. 9, 32, 153, 154
 Гоффман, М. 169
 Грицай, О. 165
 Грушевський, М. 146, 204
 Гус, І. 131, 132
 Гюго, В. 31
- Гете, В. 122, 129
 Гловинський, Є. 63, 146
 Гулд, Г. 76
- Да Вінчі, Л. 45
 Джонсон, д-р 199
 Дзеровичі, М. і Д. 169
 Д'зард, Ф. 55
 “Діло” 173, 176
 “Дніпро” (кооператива) 85
 Дністрянський, С. 177
 Довгаль, С. 146, 147, 152
 Дольницька, М. 5, 169, 170, 171, 172
 Дольницький, А. 169
 Дольницький, М. 15
 Дюма, Ол. 31

- Дмитренко, Л. 31
 Доде, А. 31, 40
 Дорошенко, Д. 150, 151, 202
 Дорошенко, Н. 148, 149, 150, 151
 Драгоманів, М. 31, 165, 177
 Дуда, М. 105, 107, 108, 109, 110
 Дю Гора 21
- Екгарт, д-р 164
- Жеребко, О. 175
 Жук, А. 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 204
- “Загальна Українська Рада” 176, 179, 180
- Загарія, Д. 203
 Загарія, Є. 60
 Загарія, М. 59, 60
 Зайцев, П. 5, 63, 138, 143, 151, 153
 Закусіло, П. 60
 Закусіло-Загарія, В. 59, 60
 Залозецький, Р. 180
 Зілинський, Іван 165
 Золя, Е. 31
 Зошук, І. 167, 168, 169
 ЗУДАК 57, 99, 100, 142
- Івановичі, Н. і М. 169
 Іванців, Н. 104
 Іножарський, І. 134, 135.
 Ірина (принцеса) 79
- Канада — passim
 Капуста, М. 54
 Келлі, Грейс 68
 Кириленко див. Жеребко
 Киріак, І. 155
 Кіл, К. Д. 45
 Клен, Ю. 136, 139, 197
 Коваленко, Ю. 56, 57
 Коваль, З. 86
 Коваль, О. 85, 86
 Коваль, І. 85, 86
 Ковальський, Н. 35
 Когуська, Н. 157, 192, 204
 Когут, П. 108
 Колесса, Л. 179
 Колесса, Ол. 179
- “Комітет Допомоги Українським раненим Жовнірам” 168
 “Комітет Оборони Памяті Симона Петлюри” 35, 38
 “Комітет Опіки над пані О. Петлюрою” 37
- Кордюк, Б. 143
 Котович, П. 144, 145, 146, 152
- Кохан, В. 84, 99, 102, 203
 Кошиць, Ол. 80
 Кравців, Б. 148, 149
 Крихтук, В. 169
 “Кружок земляків” 178
 Крук, Г. 5, 39, 152, 153, 154, 155, 156
 Крушельницька, С. 166
 Кубійович, В. 54
 Кудрик, Т. І. 199
 Кузеля, З. 54
 Куліш, П. 176, 177
 Кульчицький, Ол. 35, 54
 Кульчицький, Ю. 164
 Курінний, П. 146
- Лавернь, М. 76
 Левицька, О. 167, 168, 178, 182, 182, 204
 Левицька, О. 167, 168, 178, 182
 Левицький, Д. 199
 Левицький, Є. 167, 178
 Левицький, К. 176
 Левицький, Л. 179
 Легар, Ф. 166
 Ленін, І. 77
 Лепкий, Б. 76
 Лермонтов, М. 78
 Лефашо, М. Г. 55
 Лещинський, С. 59
 Лисько, Є. 147
 Лисько, З. 142
 Лівницький, А. 134, 135
 Лівницький, М. 5, 63, 64, 133, 141, 152, 157, 158, 159, 192, 193, 203
 Лобай, Д. 204
 Ломацький, М. 182
 Лонг, Є. 55, 203
 Лукіянович, др- 62, 63, 67
 Людвиг (князь) 124
 Людвиг (король) 43, 51, 52, 53, 60, 136
 Лютей, С. 169
 Ля Рошфуко, Ф. 40
 Лятуринська, О. 124
 Ля Фонтен, Ж. 40
 Льонер, І. 169
- Макогін 193
 Максиміліян (король) 136
 Марійка (княжна) 94
 Маркусь, В. 35, 54
 Марушакя, К. і С. 38
 Мельник, А. 142
 Менцінський, М. 166
 Мишуга, О. 166
 Міклосіч, Ф. 165

- Міллер, М. 146
 Мовм, Сомерсет 59
 Мольєр, Ж. В., П. 40, 50, 51
 Монтан, М. 31
 Мопассан, Г. 31
 Мосендз, Л. 141
 Мостовий, С. 201
 Моцарт, А. В. 129, 168, 183, 184
 Музичка, Гр. 94
 Мусоргський 182
 Мухин, Б. 153
 Мюссе, А. 31, 40

 Навроцький, Ю. 111
 Негрич, О. 185
 Недбаль, О. 170
 Ніканор, Митр. 134, 135
 Німеччина — 97—160
 Новіцька, І. 63, 64, 67
 Нолл, М. 186
 ПТШ 53, 54

 Олесницький, Б. 179
 Олесь, Ол. 182
 Опацький, Б. 152
 Опаренко, П. 199
 ОПУЕ 131
 Орлик, Г. 34
 Орлик, П. 59
 ОУЖ 147
 Охмаки, П-во 38

 Павликовський, Ю. 165
 Павловська, О. 141, 147
 Павлось, А. 153
 Паливода, І. 15
 Панькевич, І. 165
 Пеленська, О. 147
 Пеленський, Д. 142
 Первомайський, Л. 119
 Перкео 126
 Пестальюці, Й. 78
 Петлюра, О. 37, 38, 39
 Петлюра, С. 33, 35, 36, 37, 38, 39,
 193
 Пилип II 43
 Нігідо 146
 “Пласт” 142
 Плевако, П. 29, 33, 34, 35, 37, 38,
 39, 40, 41, 56, 57, 58
 Подвезько, М. Л. 16
 Подолинський 177
 Полікарп, Митр. 40
 Полянський, Ю. 166
 Попович, В. 85
 Прокопович, В. 193
 Прокопович, Є. 56, 57

 Прокопчук, Ю. 137
 Пулюй, І. 176, 177
 Пушкін, Ол. 77, 78

 “Рада” 173
 Раймунд, Ф. 152
 Ребет, А. 148
 Ребет, Д. 143, 144, 147, 148, 149
 Ребет, О. 148
 Рембрандт, Г. 92, 93
 Ременда, О. 60
 Рильський, М. 27, 46
 Роллан, Р. 31
 Рудницька, Мар. 170
 Рудницький, Яр. 15, 56, 57, 89,
 182, 203
 РУП 173

 Самчук, У. 133
 Саид, Жорж 31
 Сирник, І. 123, 204
 “Сільський Господар” (товари-
 ство) 179
 Сінгалевич, В. 180
 “Січ” (товариство) 177, 178
 Скворода, Г. 137
 Скрипник, Яр. 203
 Скрипочка, П. 109, 110
 “Союз Визволення України” 173
 174, 175, 176, 179, 180, 181
 “Спілка Українських Воянних Ін-
 валідів” 141
 Стахів, В. 143
 Стендаль, М. Г. Б. 31
 Стефаник, В. 177
 Стеч, А. 203
 Стечишин, М. 141, 142
 Стечишин, Мир. 58
 Стечишин, Савеля 110
 Студинський, Ю. 141, 142
 СУБ 199
 СУМ 85, 131
 Сурмач, М. 201
 СУС, 145, 146, 151
 Сушко, Н. 186
 “Сучасна Україна” 143
 СФУЖО 143

 Татарський, В. 157, 159, 160
 Тель, В. 190
 Темницький, В. 179
 Теняно, П. 158
 Терлецький, О. 165
 Теншерт, Р. 184
 Тимкевич, Р. 143
 Тисовський, Ол. 169
 Тичина, П. 61

- "Тризуб" (видавництво) 204
 "Тризуб" (товариство) 131
 Трильовський, К. 179
 Туркало, Л. 63, 64, 67
 УАГПЦ 34, 35
 УВАН 57, 182
 УВУ 15, 63, 148, 165
 У.Д.К. 84, 85
 Удовиченко, О. 56, 57
 Україна — *passim*
 "Україна" (журнал) 31
 Українка, Леся 99
 "Українська Радикальна Партія"
 180
 "Українська Санітарно-Харита-
 тивна Служба" 142
 "Українська Культурна Рада" 179
 "Українське Слово" 57
 "Український Голос" 5, 66, 99,
 100, 151, 182, 192
 "Український Жіночий Союз" 167,
 168
 "Український Запомоговий Комі-
 тет" 179
 "Український Огляд" 165
 "Український Самостійник" 147
 "Український Семинар" 179
 "Українські Вісті" 145, 157
 "Українці в Америці" 175
 "УМНА" (видавництво) 179
 УНДім 151
 УНІС 146
 УНР 145
 УНРада 141, 142, 145, 157, 199
 УСС 111
 Фарук (король) 20
 ФДУК 99, 102, 103, 104
 Ферлей, Т. Д. 58
 Филипчак, І. 164
 Філдинг, 115
 Флобер, А. 31
 Франко, І. 89, 165, 181, 182
 Франко-Ключко, А. 181, 182
 Франс, А. 31
 Франція — 25—68
 Фредериксон О. І. 146
 Харина, О. 131
 Цегельський, Л. 178
 Цірик, О. 148
 ЦПУЕН, 141, 142
 Чижевський, Д. 126
 Чорчил, В. 67
 Шабельський, інж. 142, 143
 Швайцарія, 187—194
 Шварцбарт, С. 35
 Шевченко, Т. 77, 79, 131, 132, 145,
 148, 202
 Шекспір, В. 199
 Шіллер, Ф. 129
 "Шлях Перемоги" 144, 145, 155
 Шляхтиченко, М. 15
 Шопен, Ф. Ф. 40
 Штайнер, Ф. 124
 Штраув, Й. 166, 169
 Штуль, О. 57, 60
 Шуберт, 168
 Шу Гай Ма 184, 185
 Шульгин, Ол. 5, 35, 56, 57
 Юзик, П. 185
 Юзичинська, З. 181, 182
 Юліянна (королева) 79, 94
 Юрченко, О. 141, 146
 Ягіч, В. 165
 Яковлів, А. 35
 Янів, В. 35, 54
 Ясперс, К. 127

